

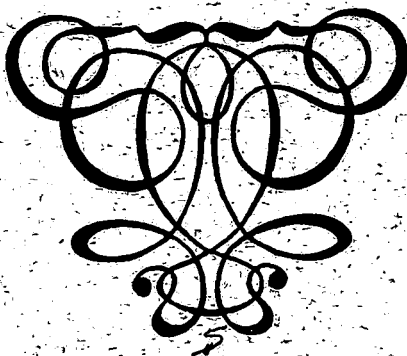
STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFT

FÖR

POLITIK · STATISTIK · EKONOMI

NY FÖLJD UTGIVEN AV

FAHLBECKSKA STIFTELSEN

INNEHÅLL

Brita Skottsberg, Den svenska diskussionen om parlamentarismen i samband med rösträttsfrågan 1904—1907. — Ture Widstam, Industriella konjunkturer, skördar och omflyttning. — Översikter och meddelanden: Den nya tyska regimens första år. Av P. Engdahl. — Ny fullmaktslagstiftning i Schweiz. Av E. Håstad. — Statistiska föreningens sammanträden. Av F. Anger. — Internationella Statistiska Institutets 21:a kongress. Av F. J. Linders. — Litteraturgranskningar: G. Heckscher, Konung och statsråd i 1809 års författning. Regeringsmaktens inre gestaltning under det nya statskicketets första halvsekel. Anm. av G. Hesselén. — S. A. Rice, Quantitative methods in politics. Anm. av H. Tingsten. — Berättelse över Fahlsbeckska Stiftelsens verksamhet år 1933.

ÅRG. 37

1934

HÄFT. 1

LUND . . . STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFTS EXPEDITION . . . LUND

DISTRIBUTÖR: C. W. K. GLEERUP

Lösnummer av detta häfte kostar kr. 3:50.

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFT kommer att under nästkommande år liksom hittills innehålla dels vetenskapliga uppsatser i politik — ordet taget i sin äldre och mera omfattande bemärkelse — statistik och ekonomi, dels en avdelning översikter och meddelanden, avsedd att hålla läsaren å jour med vad som händer och skrivs å hithörande områden, dels slutligen mera ingående granskningar av utkommande, framför allt svensk, men jämval annan nordisk samt utländsk statsvetenskaplig litteratur. Tidskriften vill framträda som ett organ för vetenskaplig orientering och diskussion i de ämnen, vilka falla inom den angivna ramen.

Tidskriftens redaktion handhaves, under överinseende av Fahlbeckska Stiftelsens kollegium (professorerna FR. LAGERROTH, R. MALMGREN, S. WICKSELL, E. SOMMARIN, L. WEIBULL, G. CARLSSON och M. P. NILSSON), närmast av professor MALMGREN som redaktionssekreterare och ansvarig utgivare, under medverkan av professor SOMMARIN (nationalökonomi), professor WICKSELL (statistik), professor A. BRUSEWITZ, Uppsala (litteraturgranskningar: politik) och docent EDV. THERMÆNIUS (översikter och meddelanden: politik).

Tidskriften utkommer som hittills i 5 häften om året, omfattande tillsammans minst 20 ark. Prenumerationspriset är 10 kr. pr år.

Prenumeration kan ske antingen genom bokhandel eller direkt hos »Statsvetenskaplig Tidskrifts Expedition, Lund» (ej hos redaktionen).

Eftertryck av tidskriftens artiklar och övriga innehåll utan angivande av källan förbjudes.

Lund i december 1933.

FAHLBECKSKA STIFTELSEN.

Av Skrifter utgivna av Fahlbeckska Stiftelsen har utkommit:

- I. SVEN HELÄNDER: Marx och Hegel. 1920. Pris kr. 4:—.
- II. CURT WEIBULL: Lübeck och Skånemarknaden. Studier i Lübecks pundtullsböcker och pundtullskvitton 1368—1369 och 1398—1400. 1922. Pris kr. 3:50.
- III. HALVAR G. F. SUNDBERG: Bidrag till frågan om besluts verkställbarhet enligt kommunallagarna. 1924. Pris kr. 3:—.
- IV. ISRAEL MYRBERG: Om tjänstemäns oavsättlighet. 1925. Pris kr. 5:—.
- V. ERIK LINDAHL: Arbetsdagens förkortning. 1925. Pris kr. 1:—.
- VI. HERBERT TINGSTEN: Konstitutionella fullmaktslagar i modern parlamentarism. 1926. Pris kr. 4:50.
- VII. CURT ROHTLIEB: Johan Fischerström. 1926. Pris kr. 1:50.
- VIII. BERGER WEDBERG: Nådefrågor historiskt belysta. 1926. Pris kr. 2:75.
- IX. FREDRIK LAGERROTH: Indelnings- och grundskatteväsendets avveckling. Ett systemskifte inom svensk statshushållning. 1927. Pris kr. 8:—.
- X. GEORG ANDRÉN: Huvudströmningar i tysk statsvetenskap från tyska rikets grundläggning till 1900-talets början och deras förberedelse i 1800-talets tidigare politiska tänkande. 1928. Pris kr. 12:—.
- XI. FREDRIK LAGERROTH: Statsreglering och finansförvaltning i Sverige till och med frihetstidens ingång. 1928. Pris kr. 10:—.
- XII. GUNNAR BOMGREN: Sekreta utskottet 1723—1756. 1928. Pris kr. 4:50.
- XIII. GUSTAF ÖLSSON: Den indiska författningskrisen. 1929. Pris kr. 10:—.
- XIV. ERIK LINDAHL: Penningpolitikens mål. 1929. Pris kr. 3:—. Slutsåld.
- XV. HERBERT TINGSTEN: Regeringsmaktens expansion under och efter världskriget. Studier över konstitutionell fullmaktslagstiftning. 1930. Pris kr. 7:—.
- XVI. ERIK LINDAHL: Penningpolitikens medel. 1930. Pris kr. 6:—.
- XVII. Studier över den svenska riksdagens kontrollmakt. Utgivna av Statsvetenskapliga Föreningen i Uppsala genom AXEL BRUSEWITZ. 1930. Pris kr. 12:—.
- XVIII. F. J. LINDERS: Bidrag till kännedomen om den kommunala beskattningen och vissa därmed sammanhängande ekonomiska och demografiska förhållanden i Sveriges landskommuner under åren 1918—1928. 1933. Pris kr. 6:—.
- XIX. JOHAN ÅKERMAN: Konjunkturteoretiska problem. 1934. Pris kr. 4:—.

DEN SVENSKA DISKUSSIONEN OM PARLAMEN- TARISMEN I SAMBAND MED RÖSTRÄTTSFRÅGAN 1904—1907

AV FIL. KAND. BRITA SKÖTTSSBERG, GÖTEBORG

Parlamentarismen var ett redan länge omstritt problem i svensk diskussion. Under 1800-talet hade striden huvudsakligen riktat sin udd mot konungamakten. Förr än denna avstod från sina anspråk på att »styra», kunde det ej bli tal om parlamentarism i någon form. En ministär, som satt på konungens förtroende allenast utan hänsyn till riksdagens känslor, var en hädelse mot den sanna parlamentarismen. Först av allt gällde det därför att reducera den personliga konungamaktens inflytande. Detta mål var i början av 1900-talet, om icke definitivt uppnått, så i alla fall till synes inom räckhåll. Då var tiden inne för nästa stridsställning. Det var gott och väl, att konungen vid ministärbildningen vände sig till riksdagen, men det fordrades någonting mer än det. Han måste vända sig till rätter man, och som rätter man framstod allt klarare andra kammaren. Så länge regeringen litade till första kammaren, som, kompakt och konservativ, traskade med den i vått och torrt, så länge var icke mycket vunnet.

Den sociala utvecklingen hade givit nya samhällsklasser självmedvetande och intressen att tillvarataga. Demokratien ville icke längre finna sig i att spela rollen av en quantité négligeable. Allt kraftigare hördes ropet på en utsträckning av rösträtten. De utestängda skarorna krävde en plats inom representationen. Men målet var icke att i representationen uttala en del pia desideria, utan att realisera dem. Det enklaste sättet härför vore helt visst att låta folkviljans representanter i parlamentet inom regeringen föra demokratins talan. I det parlamentaristiska systemets fordran på överensstämmelse mellan ministär och parlamentsmajoritet hade demokratien en garanti för att regeringen ej kunde föras utan dess goda minne.

För att kravet på ett parlamentariskt styrelseskick skall få det aktuella hela kraft, fordras emellertid, att det existerar ett parti, som har utsikter att få majoritet i representationen och som alltså direkt drager nytta av att detta system införes. Lantmannapartiet hade under 1800-talet visserligen spelat rollen av andra kammarens största parti, men saknat både vilja och förmåga att bilda underlag för en regering. Det år 1900 bildade Liberala Samlingspartiet arbetade däremot målmedvetet på att uppnå en regeringsvillig och regeringsduglig majoritet i andra kammaren, och dess ledande män voro orienterade i engelsk politik och praxis. Ur detta partis led var det också främst kravet på parlamentarism höjdes.

Så hade utvecklingen så småningom nått fram till den punkt, då kravet på vårt statskicks parlamentarisering skulle få sin fulla aktualitet. Det blev rösträttsfrågan, som tjänstgjorde som den tänkande gnistan.

Enligt bägge kamrarnas beslut 1902 begärdes utredning, om icke en reform borde »grundas på allmän rösträtt i förening med införandet av en proportionell valmetod». ¹ En utredningskommitté tillsattes och avgav 1903 ett utlåtande, som var mycket entusiastiskt för den proportionella valmetoden. 1904 trädde så den allmänna rösträtten på allvar över från de fromma önskningarnas fält till den aktuella reformpolitikens i och med att den accepterades av Kungl. Maj:t, om också modererad av streck och garantier. Reformen kopplades också mycket riktigt ihop med proportionella val. ² Det får väl antagas, att man i den liberala massmotionen, ³ framburen av Staaff, har ett representativt uttryck för Samlingspartiets inställning. I motionen kräves allmän rösträtt, men i förening med majoritetsval. Vad gäller avståndstagandet från proportionalismen sekunderas Staaff av Branting. ⁴ Elowsons motion om proportionella val till båda kamrarna är den första signalen till författningsfrågans upprullande. ⁵ K.U:s utlåtande, som ställer sig på Kungl. Maj:ts ståndpunkt, antogs med av Billing föreslagna modifikationer av första kammaren men

¹ Timelin, Ministären Lindman och representationsreformen, 1928, s. 13.

² 1904. Kungl. Maj:ts prop. nr 51.

³ 1904. Mot. nr 233 i A.K.

⁴ 1904. Mot. nr 203, 204 i A.K.

⁵ 1904. Mot. nr 180 i A.K.

avslogs av den andra, som i stället accepterade den Staaffska motionen med tillägg av kommunalt utskyldsstreck.¹

Frågan om valsättet var alltså nu, vad som huvudsakligen skilde de två kamrarna åt. Frisinnade Landsföreningen gav en pregnant formulering åt detta faktum i sitt rösträttsuttalande 1904. »Ställningen är den, att vid 1905 års riksdag striden tydligen måste stå mellan dessa två alternativ: *antingen* med första kammaren för proportionella val *eller* med andra kammaren i enlighet med dess nys nämnda beslut.»²

1905 medförde också i huvudsak en rekapitulering av föregående riksdag. Att anteckna är, att dubbelproportionalismen visar stigande kurs. Första kammaren fattar åter beslut i enlighet med Kungl. Maj:t och K.U., medan andra kammaren gör rent bord.³ Resultatet var icke uppmuntrande för reformvännerna.

Med ministärskiftet 1905 blev det liberala rösträttsprogrammet regeringsförslag, och proportionsvalens anhängare funno sig i ställning av opposition. Den kungliga propositionens⁴ huvudmedtävlare blev Påbodaförslaget om dubbelproportionalism, vilket även vann K.U:s gillande.⁵ Därmed dokumenteras officiellt högerns övergång till detta system. Första kammaren följer utskottet, medan andra kammaren tager regeringsförslaget.⁶

Sedan konungamakten vägrat att efterkomma Staaffs begäran om andrakammarupplösning, återgick regeringsinitiativet till högern. Lindman bildade ministär och knäsatte Påbodaprogrammet. Regeringsförslaget 1907 innebar en radikal tillämpning av dubbelproportionalismen.⁷ Huvudkonkurrent blev föregående års kungliga proposition, som nu uppträdde i form av liberal massmotion med yrkande på en den allmänna rösträttens majoritetsvalda andra kammare, ställd vid sidan av den censusbestämde första.⁸ Som utbyggnad på det kungliga förslaget kommo motioner om sänkning av

¹ 1904. K.U. utl. nr 5. F.K. 58: 44 och A.K. 66: 67.

² Grundel, Frisinnade Landsföreningen 1902—1912, s. 25.

³ 1905. F.K. 40: 70; A.K. 51: 37.

⁴ 1906. Kungl. Maj:ts prop. nr 55.

⁵ 1906. Mot. nr 151 i A.K. — K.U. utl. nr 7.

⁶ 1906. F.K. 48: 107; A.K. 57: 46.

⁷ 1907. Kungl. Maj:ts prop. nr 28.

⁸ 1907. Mot. nr 203 i A.K.

valbarhetscensus och införande av arvode för första kammaren.¹ Särskilda utskottet tillstyrkte Kungl. Maj:ts förslag med vissa modifierationer.² Båda kamrarna antogo utskottsförslaget, men det fanns dock en liten hake. Första kammaren stannade för utskottsförslaget + arvode, medan den andra dessutom önskade halvering av valbarhetscensus.³ Genom en kompromiss uppnåddes emellertid enighet.⁴ Rösträttsfrågan var löst, och beslutet därom erhöll 1909 sin definitiva stadfästelse.

Frågan om andrakammarvalrättens utvidgning tog som synes så småningom allt väldigare dimensioner. Rösträttsfrågan blev representationsfråga och till sist författningsfråga. Vårt tvåkammarssystem var byggt på klyftan mellan högre och lägre medelklass. Mellan högre medelklass och demokrati skulle den bli ett ginungagap. De sociala minoriteterna fruktade, att genom en ensidigt radikaliserad andra kammare politiskt sett bli satta på undantag. Det var omöjligt att betrakta problemet som en ren andrakammaraffär, det måste komma att röra även vid första kammarens heligaste intressen. Sin räddning sågo dessa minoriteter främst i den proportionella valmetoden, som skulle garantera dem ett antal platser även i en radikaliserad andra kammare. Inom reformkomplexet blev det således proportionalismen, som rullade upp hela författningsproblemet.

Proportionalismen, som var av äkta demokratiskt ursprung, hade i Sverige fått en fläck på sin börd genom att högern stått fadder åt den. Hos oss hade tanken första gången väckts till liv av Billing i en reservation i 1892 års K.U.,⁵ och den var så för tider framåt i viss mån misstänkliggjord som konservativt garantikrav. Ännu 1902 gjordes den till föremål för en förutsättningslös utredning, som samlade röster ur olika läger. På liberalt håll fattade man icke omedelbart någon deciderad ståndpunkt för eller emot. Enstaka stämmor hördes visserligen varna för det förstakammarannex, som förmenades skola uppstå i medkammaren, men i allmänhet tycktes man icke böjd att döma någon ohörd. Man avvaktade vad som komma skulle,

¹ 1907. Mot. nr 252 i A.K. (Daniel Persson i Tällberg m. fl.) 197 i A.K.; 68 i F.K.

² 1907. Sä. U. nr 1 utl. nr 3 och 4.

³ 1907. F.K. 40: 57; A.K. 55: 35.

⁴ Sä. U. nr 1 utl. nr 5.

⁵ 1892. K.U. utl. nr 12, s. 16.

men tycktes snarast sympatiskt stämd mot tanken. Redan 1904 var ställningen emellertid klar. Proportionalismen var bliven den partipolitiska vattendelaren. Dubbelproportionalismen med dess omstöpanande verkningar för första kammarens vidkommande blev så småningom högerens program, medan vänstern allt envisare bet sig fast vid majoritetsvalen och den oreformerade första kammaren.¹

Det kan tyckas en aning egendomligt, att det var högern, som försvarade det »demokratiska» kravet på proportionalism och t. o. m. bjöd en djupgående reform av första kammaren, medan vänstern höll fast vid det som gammalt och fornt var. Partierna hade emellertid sina skäl. Som förut nämnts hade utvecklingen så småningom nått fram dit, där kravet på vårt statskicks parlamentarisering blev akut. I samma mån som detta krav allt medvetnare formulerades av vänstern, i samma mån klarnade även för den proportionalismens antiparlamentaristiska verkningar. Högern, som slog vakt kring sin egen maktställnings förutsättning, kammarpariteteten, såg just i dubbelproportionalismen en utväg att skydda, vad som genom realiserandet av detta vänsterideal skulle glida den ur händerna.

I 1904 års kammardebatter kan man spåra de första ansatserna till den diskussion om parlamentarismen, som skulle fortgå under de följande årens rösträttskamp. Största rabaldret detta år väcker den tyngdpunktsdiskussion, som statsminister Boström släppte lös. Under rösträttsdebatten i första kammaren uppträdde han och påpekade, att denna i längden ej kommer någon vart med ått sätta sig till motvärn mot andra kammaren, ty »det är ett faktum att den politiska tyngdpunkten ligger i andra kammaren».² Detta var emellertid mer än kammaren tålde. Replik kom också från den statsrättslärde Blomberg, som sittlich entrüstet satte pekfingret på grundlagens bud om kamrarnas lika behörighet och myndighet.³ Wieselgren tog saken något lugnare och medgav till och med, att såg man på de gemensamma voteringarna fanns det viss fog för statsministerns påstående. Men trots detta medgivande hamnar Wieselgren i nästan samma indignation som Blomberg. »Och jag vågar t. o. m. fråga: hur skulle

¹ Första kammarens sammansättning skulle dock komma att påverkas av den av Samlingspartiet ifrågasatta reformen av den kommunala röstskalan.

² 1904. F.K. 57: 16.

³ 1904. F.K. 57: 40 f.

det varit möjligt för svenska regeringen att fungera, om den icke i så övervägande mån haft första kammaren att stödja sig på?»¹ — Följande dag uppträdde Boström och försvarstalade. Han hade med sitt uttryck endast avsett att konstatera, att första kammaren ej i längden kan säga nej till den andra, helt enkelt på grund av denna senares större medlemstal och direkta och tätare val, men han fortsätter: »Detta är för resten icke ett enstaka förhållande hos oss, utan detsamma gäller om Englands över- och underhus, om Frankrikes deputeradekammare och senat etc.»² Denna parallell mellan Sveriges, Englands och Frankrikes överhus är knappast fullt korrekt. I England är underhusets starka ställning beroende av överhusets karaktär av ärftlig, aristokratisk institution och den historiskt betingade, stränga underhusparlamentaristiska doktrinen. I Frankrike åter har senaten tvärtom en stark ställning.³ Resonemanget kan ge intryck av att statsministerns tankar äro inne på förbjudna vägar, och Blomberg får tydligen genast de pinsammaste associationer. Han säger sig frukta, att statsministern är en förespråkare för strävandet att degradera första kammaren till en ställning, likartad med det engelska överhusets, och uppkallar grundlagen till kammarens försvar.⁴ Saken är tydligen ömtålig. Det behövs icke mycket för att en grundlagstroende skall ana parlamentarismen i bakgrunden, ehuru man icke öppet namnger sina farhågor. — Boström uppträdde även i andra kammaren. Här ljödo hans ord annorlunda. »Det är givet, att skall man komma till ett resultat, måste man i en fråga där så många olika meningar förefinnas, underkasta sig en viss moderation . . . också mot de önskningar, som finnas i första kammaren. Ty som herrarna veta, representeras det svenska folket av såväl första kammaren som andra kammaren lika enligt vår svenska regeringsform och riksdagsordning.»⁵ Söm synes icke en viskning om andrakammarprimatet, inga hänvisningar till engelska förhållanden. Varför framhåller han i första kammaren den andras dominans, och manar i andra kammaren till hänsyn för den förstas åsikter?

¹ 1904. F.K. 58: 4 f.

² 1904. F.K. 58: 15.

³ Rexius, Studier i Frankrikes författningsproblem, 1917, s. 28. »Såväl rättsligt som faktiskt ett bland de starkaste överhusen i världen.»

⁴ 1904. F.K. 58: 37.

⁵ 1904. A.K. 64: 36.

Sammanställer man dessa båda yttranden, kan man knappast få fram någon förstucken parlamentarism ur talet om den politiska tyngdpunkten, fastän vänstern ofta och gärna under den kommande diskussionen tog det som intäkt för att redan Boström hade den rätta tron. Hans uppträdande ger snarare intryck av en strävan att spela den store medlaren, som i vardera kammaren manar till moderation och hänsyn för den andra partens önskemål. Detta grundlagstroagna andrakammaruttalande överröstades emellertid fullständigt av tyngdpunktens ord, som gav eko även där. Staaff stryker med tillfredsställelse under det, men den enda slutsats han drager av det, är kravet på första kammarens anslutning till den andras rösträttslinje.¹ Trots sin parlamentarismvänliga inställning frestas han icke att tolka in några biavsikter i Boströms ord. — Även Hjärne berör frågan om tyngdpunktens placering, och konstaterar att den ligger hos konungamakten.² — För övrigt är att märka att England i rätt hög grad sysselsätter herrarnas tankar. Som exempel må anföras att Hjärne är inne på det engelska partiväsendet, och påstår att Englands statskicks existerar trots partierna och deras arbete.³ Är det ej snarare så, att partiväsendet i den egendomliga utformning det fått i England tvärtom är ett essentielle för att den engelska parlamentarismen skall fungera utan gnissel? Höjer anser, att det faktum att det engelska folket avvisat proportionalismen, bör vara ett memento även för oss.⁴ Alla kretsar de kring samma problem, men de säga icke klart ut vad de mena. Endast två talare sätta in proportionalismen i ett större sammanhang. Fahlbeck sätter redan vid remissen av den kungliga propositionen i första kammaren klart och tydligt den proportionella valmetoden i samband med parlamentarismen. »I länder med parlamentarism efter det engelska systemet äro proportionsval absolut oanvändbara och omöjliga, låta icke på något sätt förena sig med författningen i övrigt. Här i Sverige med vårt dualistiska statskicks går det däremot mycket väl för sig, och såsom förhållandena nu ligga anser jag detta system vara i själva verket nödvändigt.»⁵ Proportionalismen är otänkbar i England, då

¹ 1904. A.K. 66: 65 f.

² 1904. A.K. 65: 26.

³ 1904. A.K. 65: 21 ff.

⁴ 1904. A.K. 65: 56 f.

⁵ 1904. F.K. 14: 6.

den däremot i Sverige endast skulle medföra välsignelse, ja en nära nog oundgänglig välsignelse. Varför? »Såsom förhållandena nu ligga», d. v. s. därför att den skarpt utpräglade dualismen skulle hotas till sin existens av en rösträttsreform, som i andra kammaren släppte in en majoritet av nya sociala klasser. Proportionalismen är spärrhaken mot en för högern icke behaglig utveckling. — I andra kammaren citerar Hedlund vad den internationella statsrätten har att säga om saken. Han anför Meyers ord om oförenligheten mellan parlamentarism och proportionalism, och anser dem tillämpliga även på svenska förhållanden.¹ Även Sverige har utbildat en form av parlamentarism, den gemensamma voteringens parlamentarism. Den kammare, som får majoritet i de gemensamma voteringarna, den har också regeringens öra. Staaff varierar i sitt anförande samma tema som i motionen, önskvärdheten av att det politiska livets verkande kraft förlägges till andra kammaren.² Ömans påstående att Beckman »klart och öppet uttalat sin anslutning till parlamentarismens idé»³ får tagas med en viss reservation. Beckman talar visserligen om England och Englands partiväsen,⁴ men hans parlamentarism är snarast obefintlig. Något klart och kategoriskt formulerat krav på parlamentarism förekommer som synes ej i detta års riksdagsdebatter. Man kan endast svagt skönja de linjer, som den kommande diskussionen skulle följa. Inom båda lägren laborerar man med aningar. Högern har den hotande klimatförändringen på känn, och vänstern sträcker sig mot ett mål, vars konturer ännu blott anas i ett dimmigt fjärran.

I de tre följande riksdagarnas debatter dyker problemet upp då och då, men det anas bakom orden oftare än det nämns vid namn. Ledmotivet i de liberala meningsyttringarna är andra kammarens dominans, men några kategoriskt formulerade konsekvenser dragas icke ur dessa krav. Ett typiskt exempel på denna halvkvädna visa

¹ 1904. A.K. 64: 42 f. Meyer, *Das parlamentarische Wahlrecht*, 1901, s. 650. »Übrigens ist die Frage ob es sich empfiehlt die Proportionalwahl einzuführen keineswegs für alle Staaten gleichmässig zu beantworten. Am wenigsten eignet sie sich für parlamentarisch regierte Länder, seien es Monarchien oder Republiken, denn sie wird selten starke Majoritäten im Parlament ergeben, und solche sind zur Stütze einer parlamentarischen Regierung durchaus notwendig.»

² 1904. A.K. 63: 70 f.

³ Öman, *Karl Staaffs första ministär*, 1913, s. 46.

⁴ 1904. A.K. 65: 5 ff.

är Staaff, som i det oändliga varierar samma tema, men aldrig riktigt sjunger ut. 1906 refererar han dock i första kammardebatten Chamberlains ord efter de sista underhusvalen.¹ Chamberlain hade stannat i minoritet, men detta hade icke gjort hans kärlek till de proportionella valen större. »Han vet, att vad som fordras för Englands statsskick, det är en stark regeringsmajoritet. Den som kommit i minoriteten får försöka en annan gång att komma i majoriteten.» Adressen till det svenska högerpartiet är ganska tydlig. Staaff har mot slutet av sitt anförande den ofta citerade liknelsen om klockan. »Det är nog andra kammaren eller underhuset det tillkommer att se till att klockan går; första kammaren eller överhuset tillhör i de stora politiska frågorna att se till vad klockan är slagen.» Detta visar bäst att Staaff anser en jämförelse mellan Englands och Sveriges statsskick både befogad och nyttig. Det recept, efter vilket han utskiftar de politiska uppgifterna, påminner även utan tvivel om det faktiska förhållandet i England, men att som Timelin påstå, att Staaff med dessa ord »inskrev i första kammarens eget protokoll det underhusparlamentariska representationsskick som blivit hans ideal»,² är kanske en aning överdrivet. De innebära icke mer än demokrati, ett system, där folkets kammare tagit gadden ur överhuset. Mot slutet av andrakammardebatten utslungade Staaff de ord, som skulle komma sådan storm åstad. Striden är icke slut med denna riksdag, utan den skall i stället bli allt oförsonligare. Den kommer att gälla om »konungamakt med folkmakt eller konungamakt med herremakt skall råda i Sveriges rike».³ Detta uttryck innebar väl närmast en aforistisk tillspetsning av stridsläget, men kan måhända dock betraktas som ett steg längre än klockliknelsen. Sista ledet i utvecklingen är demokratiens uppfostran till innehav av regeringsansvaret, då folkmakten tager plats vid konungamaktens sida för att slutligen degradera även denna. — Hellström visar bilden av en liberal, som är ense med sina partikamrater om målet, den dominerande andra kammaren, men som i motsats till dessa anser att vägen dit går över de förkättrade proportionella valen. En andra kammare, som inrymmer ett stort antal meningsriktningar, blir icke svag, utan

¹ 1906. F.K. 48: 39 ff.

² Timelin, a. a. s. 70.

³ 1906. A.K. 57: 11.

denna ögonskenliga splittring kommer att betyda ett tillskott i styrka. Första kammaren kommer att få betydligt mera respekt för en medkammare, som verkligen kan sägas representera hela folket, och icke blott en klassbetonad del därav.¹ Alltså någon slags moralisk prioriterätt för andra kammaren. — Höjer är en av de första av sitt parti, som oförbehållsamt bekänner färg. Hans tro är, att Sverige nolens volens går mot ett parlamentariskt styrelsesätt, och att grundlagen i sinom tid kommer att behöva ändras efter praxis.² »Om vi studera Englands historia — och England är typiskt för länder med parlamentariskt styrelsesätt — skola vi finna, att det för en parlamentarisk regering, som skall vara en stark regering, är absolut nödvändigt att kunna stödja sig på ett starkt disciplinerat och konsoliderat majoritetsparti i den folkvalda kammaren.» Ju flera åsiktsnyanser som bli representerade genom de proportionella valen, »dess säkrare är att regeringen måste bli svag». Frankrike kan därvidlag tjäna som avskräckande exempel. »Vad vi höra sträva efter, om vi vilja komma till en förnuftig och välgörande parlamentarism efter engelskt mönster är i själva verket att följa Englands exempel.» Höjer är representativ för den liberala tankegången. Ursprungligen hade han varit anhängare av de proportionella valen, men redan i 1904 års debatt varnat för deras verkningar med en gest mot England, för att slutligen 1905 sätta som idealet för det svenska statskicket utveckling Englands parlamentarism. Han är på denna punkt långt mindre förtegen än de andra vänstermännen. — Enligt Öman skulle man hos Palme kunna finna sympatier för kongressionalismen.³ Palme anger under debatten en rad skäl för sitt motstånd mot proportionalismen, och säger bl. a. »Beträffande det föreliggande förslaget om proportionella val, vill jag då förklara, att jag icke kan vara med därpå, emedan detsamma ... 5:o) givetvis medför en splittring av denna kammare i en mängd småpartier varigenom *dels* regeringsmakten stärkes på folkrepresentationens bekostnad, *dels* direkt motarbetas den enligt mitt förmenande eftersträvansvärda utvecklingen till stora, klara, mäktiga partier; 6:o) ytterligare befestes den första kammarens makt genom konsolidering av sagda kamma-

¹ 1905. A.K. 48: 85.

² 1905. A.K. 50: 30 ff.

³ Öman, a. a. s. 46.

res s. k. annex i den andra kammaren.»¹ Är det icke litet vågat, att på grundval av detta tämligen vaga uttalande etikettera Palme som förespråkare för kongressionalismen? För det första har den splittrade deputeradekammaren i kongressionalismens hemland, Frankrike, icke givit regeringen någon oskäligen trumf på hand, utan tvärtom gjort den svag och osjälvständig. För det andra äro »stora, klara, mäktiga partier» knappast något utmärkande för den franska kongressionalismen, men däremot en kardinalpunkt i den engelska parlamentarismens katekes. Palmes ord tyda snarare på ett dualistiskt betraktelsesätt, och förutsätta ej någon slags parlamentarisk regeringsbildning. Det kan vara av ett visst intresse att jämföra de olika resultat som Höjer och Palme komma till, då de försöka överblicka de proportionella valens verkningar för regeringens vidkommande. Höjer med sin strikt underhusparlamentaristiska utgångspunkt måste givetvis komma fram till, att ju mer splittrad och alltså försvagad andra kammaren blir, desto svagare blir även dess förtroendeman, regeringen. Den enes makt är betingad av den andres. För Palme är sambandet ett annat; den enes makt är närmast betingad av den andres vanmakt. Detta tyder på en tankegång, som är alla arter av parlamentarism främmande, och röjer snarast en klar dualism, den gamla svenska rivaliteten mellan konungamakt och ständermakt. Han hyser även en rättrogen liberals fruktan för förstakammarannexet i andra kammaren, en sak, som alls icke har att göra med kongressionalismen, vilken laborerar med två likvärdiga kamrar, utan snarare företecknar en annan utveckling. 1907 dokumenterar han sig också som en ärlig anhängare till den frisinnade linjen: en dominerande andra kammare och en första kammare, vilken huvudsakligen fungerar som broms.² Därifrån är steget icke långt till parlamentarism.

Allt eftersom konturerna för vänsterns författningsprogram klarade, måste även högern närmare precisera sitt. Ännu 1905 aktar man sig för att tala alltför mycket om parlamentarismen. Den avfärdas tämligen lättvindigt, så t. ex. med förklaringen att förhållandena hos oss äro så olika de engelska, att det icke lönar sig att åberopa den engelska parlamentarismen.³ En del togo dock

¹ 1905. A.K. 49: 46 ff.

² 1907. A.K. 53: 37.

³ 1905. F.K. 40: 61.

saken mera på allvar och slog vakt kring grundlagen för att skydda den mot varje attentat. Östberg kritiserar t. ex. Staaffs tilltag att citera Chamberlain. En minoritet hos oss skulle under de förhållanden, som den Staaffska regeringen avsåg att skapa, få ytterst svårt att bli majoritet. »Jag ville fråga, vad första kammaren skulle betyda, om man införde allmän rösträtt med majoritetsval och samtidigt finge en regering, som stode på samma ståndpunkt i politiskt avseende som en ny radikal andra kammare. Jag tror för min del, att första kammaren då totalt förlorade all makt, och att man då hade att vänta en författningsrevision.»¹ Det är tydligen parlamentarismen han fruktar. — Även Hjärne ställer sig avvisande. Den dominerande maktfaktorn i det svenska statslivet är ej att söka i andra kammaren, ej ens i riksdagen, utan hos Kungl. Maj:t. Han tar även upp Staaffs klockliknelse, och denna inbringar statsministern en ganska amper reprimand.²

Men i längden kunde saken icke avfärdas varken med en lättsinnig axelryckning eller med ett envist nej till allt, utan det gällde att verkligen bemöta vänsterns argument. En av dem som drager i härnad mot dess parlamentaristiska ideal är Fahlbeck.³ Han kritiserar Staaffs iver att draga paralleller mellan engelskt och svenskt. . . . »Vad tjänade det till att tala om England, med vars författning vår egen icke har ett spår av likhet?» Så försöker han precisera skillnaden mellan vänsterns och högerns rösträttsprogram. »Rösträttens utsträckning, som för oss alla andra är huvudsak, sjunker för dem ned till ett medel blott, ett medel för ernående av ett maskerat enkammersystem med andra kammaren som den dominerande faktorn och det radikala partiet såsom ensam maktinnehavare. Detta är, mina herrar, den djupaste differensen mellan de olika ståndpunkterna.» Detta påstående innebär givetvis en sanning med rätt stor modifikation. Framställningen av vänsterprogrammet är väl i det närmaste riktig, även om formuleringen har något av partilidelsens skärpa. Men icke är högerns reformförslag utan intressepolitisk bismak. Vad vänstern vill uppnå, vill högern i eget intresse motarbeta. Rösträttsfrågan är för båda *medlet*. Han söker även efter förebilden till detta

¹ 1906. F.K. 48: 68 f.

² 1906. A.K. 56: 60.

³ 1906. F.K. 48: 76 ff.

vänsterideal, och nämner så det vid namn som Staaff icke vill eller vågar. »Ovillkorligen frågar man sig: varifrån hämtas något skäl för en sådan utveckling av vår författning? Är det verkligen Englands parlamentariska system, som hypnotiserat våra motståndare? Ja naturligtvis är det så. De veta då icke, att världens friaste folk Förenta Staterna och Schweiz hava ett tvåkammerssystem, där de båda kamrarna äro fullständigt likvärdiga, och detta i ännu högre grad än vad fallet är i Sverige. De tänka icke heller på, att Englands parlamentarism omöjligen kan efterapas i något land, allra minst i Sverige utan att man hemfaller åt karrikatyr.» 1907 synes han ha funnit botemedlet, och framställer kravet på en reformerad första kammare för att motverka vänsterns författningsideal.¹

Det var ej längre möjligt, att hålla sig enbart på defensiven. Den negativa avslagslinjen måste ersättas av ett positivt erbjudande, som kunde fresta vänstern ända därhän, att den avstod från att fullfölja sitt program. Ett sådant försök gör Kjellén vid remissen av 1907 års kungliga förslag.² Han granskar vänsterns program, och preciserar klarare dess underhusparlamentaristiska ideal än partiets egna män. Så långt är han enig med dem, som att den starka regering landet behöver icke kan väntas växa fram på konungamaktens initiativ. Men sedan säger vänstern: »då måste det bli en partiregering efter engelskt mönster med sin tyngdpunkt i denna sal». Nej, säger Kjellén, »därav att man erkänner, att en partiregering är för oss nödvändig, följer icke att den skall såsom den engelska partiregeringen balansera i *en och samma kammare*». Den engelska modellen kan icke utan vidare överflyttas på svenska förhållanden. Englands underhus är en aristokratisk och plutokratisk församling, närmast jämförlig med vår första kammare, och andra kammaren är i jämförelse därmed traditionslös. Huvudsaken i den engelska parlamentarismen är växelspelet mellan partierna. »Att den spelar på underhusets scen allena är en teknisk specialitet, som icke med nödvändighet ingår i parlamentarismens idé.» Hos oss vore en tvåkammarsparlamentarism det naturliga systemet. Det parlamentariska spelet skall alltså försiggå på tvenne scener. För att trots detta be-

¹ 1907. F.K. 39: 13 ff.

² 1907. A.K. 8: 27 ff. — Kjellén behandlade problemet redan 1893 i en serie artiklar i Nya Dagl. Alleh. »Parlamentarismen i våra dagar».

vara den kontakt mellan partierna, som är nödvändig för deras ömsesidiga bevakning, rekommenderar han ett förstakammarannex i andra kammaren och ett andrakammarannex i den första. »Dessa minoriteter skola då företråda regeringens synpunkter gent emot sina majoriteter. Och en regering faller på två sätt, dels då dess majoritet i ena kammaren sjunker under ett visst tal, och dels då minoriteten i andra kammaren sjunker under ett visst tal, ty det är endast genom en samverkan mellan majoritet och minoritet — stödd på den gemensamma voterings rättsinstitut — som detta parlamentariska växelspel kan vara möjligt.» — Här har man alltså från högerhåll ett klart formulerat parlamentariskt program, men det är en parlamentarism, som icke har mycket gemensamt med vänsterns. Den hämtar visserligen, även den, sin inspiration från England, men tonvikten ligger på ett annat moment i dettas system. Vänstern lade vikt framför allt vid det engelska underhusets dominerande ställning och dess förstaplansroll vid ministärbildningen, och ville med sin parlamentarism främst åstadkomma ett därmed jämförligt andrakammarprimat. Kjellén ser i den regelmässiga partiväxlingen systemets kardinalpunkt, och anser det vara av underordnad betydelse, i vilken kammare detta balanserande sker. Hans system syftar till att bevara första kammarens självständiga ställning, och han hamnar därför ej i engelsk underhusparlamentarism, utan i en svensk tvåkammarparlamentarism.

För socialdemokraterna är parlamentarismen icke samma problem som för högern och vänstern. Ett parti, som sysslar med så stora ting som att stöpa om hela samhället, har mindre tid eller intresse över för de parlamentariska problemen. Icke heller rimmar det sig med dess revolutionära inställning att befatta sig med borgerlig-parlamentarisk regeringsbildning. Allt eftersom dess ideologi förflyktigas, och partiet förborgerligas, börjar man dock visa ett ökat intresse för saken. Branting uttalar t. ex. sina sympatier för det enkammarsystem »vartill exempelvis parlamentarismens hemland, England, alltmer tydligt tenderat».¹ För det frisinnade partiet var parlamentarismen i viss utsträckning självändamål; för socialdemokraterna var den endast ett medel bland andra att genomdriva sina klasskrav. De fästa sig huvudsakligen vid den tendens till

¹ 1907. A.K. 52: 114.

utplånande av kammardualismen som parlamentarismen uppvisar. I väntan på enkammersystemet önska de en radikal demokratisering av första kammaren. Detta är givetvis oförenligt med det strikta vänsteridealet.

Den utomparlamentariska rösträttspropagandan sköttes framför allt av Frisinnade Landsföreningen, som sände många talare i elden. Där skall man ända till 1907 förgäves leta efter ett klart och tydligt uttalande till parlamentarismens förmån. Överallt möter man samma antydningar om ett system, som skall lägga huvudparten av makten i andra kammarens händer. Skarpast ljuda Staaffs ord. I ett tal i Nackarpsdal rekommenderar han åt första kammaren att följa det engelska överhusets exempel och taga skeden i vacker hand.¹ Tonen är ännu fränare i ett tal i Östersund.² Sedd mot bakgrunden av en genom allmän rösträtt vald andra kammare, kommer den privilegierade minoritetens försök att rivalisera med folkammaren att framstå i blyxtbelysning. »Då måste ett av två inträffa: antingen att första kammaren finner sig i att godvilligt böja sig för den andra, att tillerkänna folkets kammare den verkliga makten — så har det gått i England — eller ock, om den icke det gör, skall en författningsstrid uppstå.»³ Staaff har tydligen fullt klart för sig i vilka fåror han vill leda in utvecklingen, även om han icke nämner denna utvecklings mål vid namn. — De andra stormännen inom partiet följa ledarens tecken. Så sekundera t. ex. Fridtjuv Berg⁴ och David Bergström⁵ i tal under sommaren 1906. De spinna på samma tråd som Staaff, och förtiga liksom han namnet på den sköna som de eftertrakta. Det var Frisinnade Landsföreningens program för år 1907, som äntligen bröt tystnaden, och i vänsterns namn officiellt adopterade parlamentarismen.⁶ »Landets regering måste bildas på grundvalen av folkrepresentationens förtroende. Denna åskådning, som hos oss på senare tid alltmer framträtt inom alla partier, måste vi frisinnade söka bringa till vidare utveckling. Ett parlamentariskt styrelsesätt

¹ G.H.T. 25/6 1906.

² Fris. Landsför. medd. nr 42 1906.

³ Fris. Landsför. medd. nr 42 1906 s. 12.

⁴ Tal i Jönköping. Fris. Landsför. medd. nr 40 1906. Tal i Visby. Berg, Inför genombrottet s. 118.

⁵ Tal i Karlskrona. Fris. Landsför. medd. nr 44 1906.

⁶ Fris. Landsför. medd. nr 53 1907.

måste genomföras . . . Det är därför nödvändigt, att hos oss som annorstädes den politiska övervikten tillerkännes riksdagens andra kammare, som således blir den företrädesvis regeringsbildande.»¹

I allmänhet handskas man i riksdagsdebatterna och den till det parlamentariska arbetet direkt anknutna propagandaverksamheten ganska varsamt med argumenten. Att vänsterpartiets ledare och den officiella partiorganisationen icke förrän 1907 tar bladet från munnen, kan tyckas egendomligt. Det är nästan ogörligt att fixera den tidpunkt, då Staaff medvetet uppsatte den engelska parlamentarismen som sitt mål. Hans starka och homogena andra kammare har icke som oundgänglig konsekvens parlamentarism, även om den är en gynnsam förutsättning därför. Redan 1906 uppställer han det engelska representationssystemet som sitt ideal: ett maktlöst, ur samhällets övre lager utgången överhus, som icke insisterar att föra politik på egen hand, utan fromt faller undan för den nedre kammarens anspråk. Denna fromma och medgörliga första kammare har emellertid som postulat en andra kammare, som stark i sin egenskap av folkviljans utskickade, utövar den makt, som tillkommer representationen. Sista länken i denna utvecklingskedja är folkviljans grepp om regeringsmakten, och det är denna sista fas, som skyntar i Staaffs ord »konungamakt med folkmakt». Andra medlemmar av det liberala partiet uttalade klart sin anslutning till parlamentarismen. Varför teg då Staaff? Tydligt kunde det ej bero på någon oklarhet i intentionerna. Staaff var en försiktig general och hans hållning i denna fråga torde ha dikterats av taktiska hänsyn. Visserligen spökade parlamentarismen redan för högerens syn, men dessa andar skulle på ett alltför påtagligt sätt materialiseras, om han nämnde dem vid namn. Parlamentarismen var ej legitimt vänsterprogram, förrän partiledaren och partiorganisationen givit den sin officiella sanktion. När rösträttsfrågan väl var i hamn, äventyrade man ingenting med att åtaga sig faderskapet.

(Forts.)

¹ Sid. 5. — I programmet yrkas även på en inskränkning av första kammarens konstitutionella befogenheter.

INDUSTRIELLA KONJUNKTURER, SKÖRDAR OCH OMFLYTTNING

AV AMANUENSEN FIL. LIC. TURE WIDSTAM, STOCKHOLM

Sambandet mellan de ekonomiska konjunkturen och omflyttningen har sedan ganska länge varit föremål för undersökning. Hos oss ha Sundbärg och Steffen i Emigrationsutredningen¹ beaktat problemet, och nyligen ha flera ekonomiskt-statistiskt orienterade författare ingående studerat detta spörsmål.² Förhållandet mellan industriella konjunkturer och skörderesultat är återigen ett ämne, som på senare tid systematiskt diskuterats av flera nationalekonomer.³

En undersökning av förhållandet mellan de tre faktorerna industrikonjunkturer, skördar och omflyttning inom ett begränsat, lämpligt utvalt område och under en tidsperiod, som motsvarar industrialiseringsprocessen, bör då vara av intresse. Att man för Sveriges del har särskilt stora utsikter att kunna genomföra en sådan undersökning grundar sig bland annat på den svenska befolkningsstatistikens för detta ändamål lämpliga organisation. Uppgifter om in- och utflyttning lämnas nämligen sedan mycket lång tid tillbaka i de årliga summariska redogörelser om folkmängdens förändringar, som pastorsämbetet i varje församling i riket har att upprätta och insända till statistiska centralbyrån. Dessa uppgifter ha ej blivit föremål för närmare bearbetning inom den officiella statistiken.⁴ Även den ekonomiska statistiken, över skördar och industriell produktion, är väl tillgodosedd för en lång tid tillbaka.

¹ Betänkande och Bil. XVIII, sid. 38.

² Se t. ex. H. Jerome: »Migration and the business cycle», New York 1926.

³ Se J. Åkerman: »Om det ekonomiska livets rytmik», Stockholm 1928, där utförliga litteraturhänvisningar även lämnas.

⁴ I en uppsats »Industrialization and population» i »Economic essays in honour of Gustav Cassel», London 1933, sid. 435 har G. Myrdal framlagt en del resultat av en vid Stockholms högskola pågående undersökning rörande den inre omflyttningen i Sverige.

Omflyttningen har i allmänhet gestaltat sig avsevärt olika i rena jordbruksbygder i jämförelse med industrialiserade trakter. Det har därför gällt att draga upp en bestämd gräns mellan kommuner av agrar karaktär och sådana, där industrien utövat ett avgörande inflytande på folkförsörjningen, samt undersöka dessa var för sig, innan resultaten sammanställas.

Ämnet för den föreliggande undersökningen har föreslagits mig av docenten Johan Åkerman, som dessutom ställt det demografiska materialet till mitt förfogande, angivit riktlinjerna för avhandlingens disposition och kritiserat det första manuskriptet. Uppgiften är att utforska sambandet mellan de ekonomiska förhållandena under de senaste hundra åren i Västmanlands län, Sverige och Förenta staterna å ena sidan och omflyttningen i Västmanlands län under samma period å den andra. Undersökningen har därvid lagts så, att länet fått vara observationscentrum och de ekonomiska förändringarna i Sverige och Förenta staterna betraktats som agerande faktorer.

I. DET STUDERADE OMRÅDET: VÄSTMANLANDS LÄN.

Orsaken till att just Västmanlands län gjorts till föremål för undersökning är den, att inom detta län äro både jordbruk och industri synnerligen väl representerade. Länet är ett av de mest industrialiserade i riket, men trots detta står jordbruket kvar som huvudnäring. Särskilt betydelsefullt är, att jordbruks- och industribygdena ligga i allmänhet bättre än annorstädes avgränsade från varandra.

Inom länets nordvästra delar, representerade främst av kommunerna Norberg, Västanfors och Skinnskatteberg, finnas betydande järnmalmsfyndigheter, och dessa trakter utgöra gammal bergslag. Bruksrörelsen är emellertid ingalunda inskränkt till dessa bygder. Länet genomskäres av vattendrag, och vid dem ha åtskilliga betydande bruk anlagts. Längs Kolbäcksån ligga sålunda Surahammar, Hallstahammar och Ramnäs, vid Hedströmmen Kolsva och vid den jämförelsevis obetydliga Svartån Skultuna och Svanå. Om de tidigare rika fyndigheterna i Sala silvergruva behöver endast erinras. Trakten kring Köping är gammal industribygd, under det den moderna industrien tagit säte i residensstaden Västerås. Denna,

som från en småstad vuxit upp till en av vårt lands största industristäder, intar numera en dominerande ställning inom länets industri.

Länets sydligare delar utmed Mälaren äro mycket bördiga, och såväl här som längre norrut, där jordmånen är mera mager, utgör jordbruket den viktigaste näringen.

Folkmängden i Västmanlands län uppgick år 1830 till 89,262 personer och år 1930 till 161,708 personer. Folkökningen har i allmänhet ej hållit jämna steg med rikets. Medan år 1750 funnos 400 inbyggare i Västmanlands län på 10,000 svenskar,¹ har proportionen sedan successivt minskats. År 1860 var siffran nere i 268 personer men steg sedan åter något i samband med industrialiseringen för att som en följd av den starka utflyttningen under det senaste årtiondet sluta i 263 år 1930.

Folkmängden i Västmanlands län.

År	Absolut folkmängd	Därav i		Årlig ökn. eller minskn. i ‰	Per 10,000 svenskar
		städerna	Västerås		
1830	89,262	9,468	3,337		309
1840	92,494	10,295	3,414	+ 3,6	295
1850	96,691	10,766	3,780	+ 4,5	278
1860	103,300	12,567	4,541	+ 6,8	268
1870	114,033	14,831	5,367	+ 10,4	274
1880	128,491	17,822	6,201	+ 12,7	281
1890	137,453	22,316	8,122	+ 7,0	287
1900	148,271	28,503	11,999	+ 7,9	289
1910	155,920	36,930	19,145	+ 5,2	282
1920	168,815	50,181	30,633	+ 8,3	286
1930	161,708	49,567	30,378	- 4,2	263

Länet karakteriserades under tidigare år liksom de övriga mälarprouvinserna av mycket långsam naturlig folkökning, förorsakad av såväl ringa äktenskaplig fruktsamhet som hög dödlighet. Under 1800-talets sista decennier inträdde en betydande förändring härutinnan. Dödlighetsförhållandena förbättrades avsevärt och blevo till och med gynnsammare än i riket i genomsnitt. Denna differens har så småningom utjämnats, och den naturliga folkökningen, vilken ett par decennier från och med årtiondet 1891/1900 var större än rikets, har som följd av den starkt sjunkande nativiteten gått ned under medeltalet för riket.

¹ Emigrationsutredningen, Bil. V, sid. 188.

Emigrationen från Västmanlands län har varit av jämförelsevis ringa mått. Däremot har en ganska betydande utflyttning till andra delar av riket ägt rum. Under fyra decennier, nämligen åren 1851/1880 och 1911/1920, översteg visserligen antalet inflyttade de utflyttades antal, men omflyttningens vinsten var obetydlig. De under de sex övriga decennierna förekommande förlusterna genom utflyttning ha varit av vida större proportioner.

Landsbygdens befolkningstillväxt upphörde omkring sekelskiftet, och sedan dess har folkmängden där successivt minskats med ganska stor regelbundenhet. Folkökningen i städerna faller under de senaste decennierna nästan uteslutande på Västerås, vars invånarantal steg synnerligen snabbt fram till omkring år 1920.

II. DEN STUDERADE TIDRYMDEN: 1830—1930.

Uppgiften har närmast varit att undersöka sambandet mellan de årliga förändringarna i omflyttning och produktion under skilda industrialiseringsskeden. Den tidrymd, undersökningen avser, har därför indelats i olika perioder, och då dessa på grund av den oerhörda ekonomiska utvecklingen under denna tid avsevärt skilja sig från varandra, ha de i regel behandlats var för sig.

Redan vid en ytlig betraktelse synes det lämpligt att göra en indelning i tre perioder: åren 1830—1859, 1860—1895 och 1896—1930.

Tiden omkring 1860-talet kan i flera avseenden betraktas som ett gränsskede i århundradets ekonomiska historia.¹ Utvecklingen mot en mera genomförd industrialisering inträdde i vårt land vid denna tid. Den betydelsefulla omorganisationen av den svenska befolkningsstatistiken har dessutom talat för lämpligheten att låta år 1860 inleda en ny period.

Den tredje och sista perioden har valts att omfatta åren 1896—1930. Den sekulära nedgång för prisnivån, som ägde rum under två årtionden från 1870-talets mitt, avstannade vid mitten av 1890-

¹ Jfr G. Sundbärg i Emigrationsutredningens betänkande; K. Åmark: »Statistisk översikt över det svenska näringslivets utveckling åren 1870—1915», G. Bagge: »Det moderna näringslivets uppkomst», 1925, kap. 6, J. Åkerman, op. cit. sid. 122 och A. Montgomery: »Industrialismens genombrott i Sverige», 1931, sid. 26.

talet och övergick i sekulär stegring. Ett annat skäl har varit, att de numera största industriella företagen i Västmanlands län, Allmänna Svenska Elektriska A.-B. och A.-B. Svenska Metallverken, inleda sitt första uppsving just med denna periods början.

III. DET STATISTISKA MATERIALET.

Det statistiska materialet har varit dels befolkningsstatistiskt, dels ekonomiskt-statistiskt.

Det befolkningsstatistiska materialet har huvudsakligen hämtats från primäruppgifterna till den officiella statistiken, nämligen de s. k. summariska redogörelserna rörande folkmängdens förändringar inom varje församling, och har utgjorts av uppgifter om antalet inflyttade och utflyttade dels från respektive till andra församlingar i Sverige, dels från respektive till utlandet. Före år 1860 finnas dock ej uppgifter att tillgå för varje församling utan endast för prosterierna. Uppgifterna ha överförts å kort, ett för varje församling (prosteri) och år.

Innan uppdelningen i jordbruks- och industrikommuner företagits, ha uppgifterna från de församlingar, som till större delen legat inom andra län eller under den tid, undersökningen avser, hänförts till olika län, utmönstrats. Likaså har Västmanlands Trångkår, som åren 1906—1925 bildade egen församling i Sala, icke medtagits i materialet.

Att genomföra en fullt korrekt uppdelning av kommunerna i sådana, där industrien är den dominerande näringsgrenen, och sådana, som huvudsakligen äro av ren jordbrukskaraktär, är förenat med betydande svårigheter, då ju oftast flera näringsgrenar äro företrädda inom varje kommun och jordbruk förekommer även i de mest industrialiserade bygder. I brist på en tillförlitlig yrkesstatistik har uppdelningen företagits med hjälp av den officiella statistikens uppgifter om fastighetsvärdets procentuella fördelning å »jordbruksfastighet» och »annan fastighet», vilka uppgifter finnas att tillgå från och med år 1883. I enlighet med Sundbärg¹ har en kommun i regel betraktats såsom industrialiserad, då taxeringsvärdet för »annan fastighet» uppgått till 25 å 30 procent av hela taxe-

¹ Emigrationsutredningen, Betänkande, sid. 212.

ringsvärdet.¹ Industriens starka utveckling under den tredje perioden har emellertid medfört betydande skiljaktigheter mellan dessa procentsatser från år till år. Till följd härav har det blivit nödvändigt att företaga en överflyttning av tre kommuner från jordbruks- till industrigruppen, nämligen Lundby, Västerås-Barkarö och Rytterne, vilka från och med år 1913, 1919 respektive 1922 räknats till industrikommunerna.

Enär uppgifter för den första perioden icke finnas om in- och utflyttning till och från varje församling utan endast prosterivis, har det ej kunnat undvikas, att kommuner av ren jordbrukskaraktär kommit att hänföras till industrigruppen. Denna omfattar åren 1830—1859 städerna samt Munktorps, Färnebo och Köpings prosterier, d. v. s. följande landskommuner: Berg, Björskog, Bro, Fläckebo, Gunnilbo, Haraker, Hed, Karbenning, Kolbäck, Lillhärad, Malma, Munktorp, Norberg, Odensvi, Ramnäs, Romfartuna, Rytterne, Skinnskatteberg, Sura, Svedvi, Säby, Västanfors, Västerfärnebo och Västervåla.

Till industrikommunerna under andra perioden ha förutom städerna hänförts Arboga landskommun, Bro, Hed, Kolbäck, Kung Karl, Malma, Norberg, Ramnäs, Skinnskatteberg, Skultuna, Sura, Svedvi, Säby, Vittinge, Västanfors, Västerlövsta och Västervåla.

Industrigruppen under tredje perioden omfattar städerna samt Arboga landskommun, Bro, Hed, Hubbo, Karbenning, Kolbäck,

¹ Av tidigare företagna mer eller mindre tidsbundna uppdelningar, med vilka jämförelser gjorts, kunna anföras följande. I det av statens institut för rasbiologi genom H. Lundborg och F. J. Linders utgivna arbetet »The racial characters of the Swedish nation» ha med ledning av från 1910 års folkräkning hämtade uppgifter angående befolkningens yrkesfördelning inom varje kommun rikets samtliga kommuner uppdelats i fyra grupper: jordbrukskommuner (med jordbruksbefolkningen uppgående till över 60 procent av folkmängden), blandade kommuner (jordbruksbefolkningen 30—60 procent), industrikommuner (jordbruksbefolkningen högst 30 procent) samt städer och vissa stadslänkande landskommuner. I en uppsats »Jordbruks- och övriga landskommuner i Sverige» (Nordisk Statistisk Tidskrift, 1926, sid. 533) har Tor Jerneman redogjort för en inom pensionsstyrelsen och socialstyrelsen tillämpad uppdelning, där vid sidan av den av Sundbärg använda indelningsgrunden hänsyn tagits till proportionen mellan självhushållare och brödkortsberättigade enligt folkhushållningskommissionens bröдавdelnings statistik. Slutligen kan nämnas en uppdelning i jordbrukskommuner, skogskommuner, blandade kommuner samt industri- och övriga kommuner, som företagits av E. Höijer (»Olika näringars ställning till fattigvården», Nord. Stat. T., sid. 357).

Kung Karl, Kungsör, Köpings landskommun, Malma, Norberg, Ramnäs, S:t Iljan, Skinnskatteberg, Skultuna, Surå, Svedvi, Säby, Vittinge, Västanfors, Västerlövsta, Västervåla, Lundby (fr. o. m. 1913), Västerås-Barkarö (fr. o. m. 1919) och Rytterne (fr. o. m. 1922).

Det ekonomiskt-statistiska materialet har utgjorts av uppgifter om produktionens storlek, dels den agrara och dels den industriella.

För en stor del av den tid, undersökningen avser, finnas uppgifter om den agrara produktionens kvantitet i Sverige och Västmanlands län tillgängliga i E. Höijer: »Tabeller till belysning av det svenska jordbrukets utveckling 1871—1919». I de fall, då de där publicerade statistiska uppgifterna utgjort endast medeltal för femårsperioder, har byråchefen Höijer välvilligt ställt originaltabellernas årssiffror till förfogande. Uppgifterna om skörden i Sverige äro uttryckta i skördeenheter, medan uppgifterna om den agrara produktionen i Västmanlands län äro i deciton. Sistnämnda uppgifter ha emellertid omräknats i skördeenheter, och för senare år har materialet kompletterats med ledning av de jordbruksstatistiska berättelserna. För åren 1830—1865 finnas inga andra årliga uppgifter än de s. k. allmänna skördesiffrorna, vilka, uttryckta i 7-gradig skala, hämtats ur en uppsats av J. Hellstenius »Skördarna i Sverige och deras verkningar» i Statistisk Tidskrift år 1871. För de mellanliggande fem åren 1866—1870 har materialet fullständigats vad Västmanlands län beträffar med hjälp av Kungl. Maj:ts befallningshavandes femårsberättelse. Statistiska uppgifter om skörden i Sverige under sistnämnda år ha publicerats i en uppsats av Gustav Sundbärg »Produktion och konsumtion av viktigare sädesslag» i Lantbruks-Akademiens Handlingar och Tidskrift 1895. Såsom mått på den agrara produktionen i Förenta staterna har tagits veteskörden, varom uppgifter föreligga från och med år 1860.

Det industristatistiska materialet har huvudsakligen hämtats från den officiella statistiken. Dessutom ha Allmänna Svenska Elektriska A.-B. och A.-B. Svenska Metallverken i Västerås beredvilligt lämnat uppgifter rörande sysselsättningen vid dessa företag. För varje period har beräknats en produktionsindex, varvid såsom vikter i regel använts antalet sysselsatta arbetare inom respektive industrigrenar, då uppgifter härom funnits att tillgå. Det är tydligt,

År	In- (+) och utflyttnings- överskott (-) i Västman- lands läns		Skörd i Västman- lands län	Skörd i Sverige	Industriell produktion i Västman- lands län	Industriell produktion i Sverige	Produk- tionen av tackjärn i U. S. A.	Industri- produktions- index för Västman- lands län	Industri- produktions- index för Sverige
	jordbruks- kommuner	industri- kommuner	årlig ändring i %	årlig ändring i %	årlig ändring i %	årlig ändring i %	årlig ändring i %		
1860	- 234	+ 393	-	-	-	-	-	34	44
1861	- 118	+ 123	-	-	+ 12	- 7	- 20	38	41
1862	- 570	+ 395	-	-	+ 13	+ 17	+ .8	43	48
1863	+ 63	+ 135	-	-	- 2	- 6	+ 20	42	45
1864	- 210	+ 157	-	-	+ 17	+ 18	+ 20	49	53
1865	- 94	- 160	-	-	+ 4	+ 2	- 18	51	54
1866	+ 219	+ 643	- 9	-	- 2	+ 2	+ 45	50	55
1867	- 59	+ 120	- 20	- 21	+ 6	+ 11	+ 8	53	61
1868	- 294	+ 272	+ 3	+ 8	+ 10	+ 10	+ 10	58	67
1869	- 516	+ 175	+ 33	+ 36	+ 22	+ 9	+ 20	71	73
1870	- 332	+ 302	+ 11	+ 15	- 3	0	- 3	69	73
1871	- 96	+ 189	+ 3	- 3	+ 4	+ 1	+ 2	72	74
1872	- 114	+ 484	- 4	- 11	- 11	+ 15	+ 49	64	85
1873	- 195	+ 622	+ 15	+ 7	+ 41	0	0	90	85
1874	+ 1	+ 387	- 10	- 11	+ 1	- 1	- 6	91	84
1875	+ 148	+ 614	+ 29	+ 24	+ 4	+ 2	- 16	95	86
1876	+ 142	+ 692	- 22	- 11	+ 8	+ 3	- 8	103	89
1877	- 146	+ 275	- 14	- 11	+ 8	+ 10	+ 11	111	98
1878	- 109	- 144	+ 43	+ 29	- 6	- 9	+ 11	104	89
1879	- 76	- 316	- 16	- 8	+ 5	+ 4	+ 19	109	93
1880	- 894	- 46	+ 20	+ 16	+ 25	+ 13	+ 40	136	105
1881	- 1188	- 183	- 12	- 19	- 4	+ 8	+ 8	131	113
1882	- 1131	- 40	+ 24	+ 19	+ 2	+ 1	+ 12	133	114
1883	- 456	+ 56	- 22	- 8	+ 2	+ 4	- 1	136	118
1884	- 596	+ 357	+ 35	+ 11	+ 10	+ 1	- 11	150	119
1885	- 580	+ 542	- 14	- 8	+ 5	+ 8	- 1	157	129
1886	- 325	+ 116	+ 21	+ 7	- 4	- 5	+ 40	151	123
1887	- 454	+ 181	+ 1	+ 7	0	+ 5	+ 13	152	129
1888	- 690	+ 61	- 20	- 11	- 8	+ 9	+ 1	140	140
1889	- 856	+ 452	+ 2	+ 1	- 16	- 6	+ 17	118	131
1890	- 906	- 164	+ 19	+ 12	+ 11	+ 9	+ 21	131	143

1891		421	13	6	5	5	10	125	156
1892		380	222	20	16	2	11	123	151
1893		658	145	20	9	16	22	143	150
1894		239	22	12	1	6	7	134	157
1895		759	96	12	4	2	42	137	162
1896		1054	220	15	0	8	9	62	59
1897		1292	279	1	1	3	12	64	63
1898		1063	672	11	8	14	22	73	64
1899		1425	1407	17	14	3	16	75	65
1900		1025	553	8	22	7	1	80	69
1901		821	134	20	13	1	15	79	64
1902		1213	563	5	0	6	12	84	68
1903		1214	386	43	16	4	1	72	72
1904		1601	153	30	15	0	8	76	74
1905		1128	535	4	12	4	39	69	78
1906		1367	357	41	16	10	10	78	85
1907		1077	62	2	3	9	2	85	92
1908		471	11	9	17	5	38	81	90
1909		344	429	11	5	7	62	75	76
1910		312	1341	6	4	21	6	91	103
1911		769	329	29	12	7	13	97	105
1912		610	458	45	13	9	26	106	116
1913		1150	1156	2	10	7	4	113	123
1914		896	1029	16	20	3	23	116	112
1915		1469	1029	34	9	24	28	144	128
1916		744	1013	9	6	7	32	154	133
1917		65	436	30	26	2	2	157	119
1918		525	509	4	0	10	1	142	103
1919		326	302	21	26	10	21	128	97
1920		590	40	14	5	2	19	130	113
1921		17	933	5	3	39	55	77	64
1922		259	1060	10	6	12	63	68	98
1923		936	1270	3	3	16	48	79	101
1924		1199	894	10	9	51	22	119	132
1925		872	650	14	26	5	17	113	131
1926		565	544	5	4	1	7	112	140
1927		421	271	7	8	7	7	120	144
1928		1054	271	3	7	5	4	114	142
1929		955	70	5	3	25	12	142	175
1930		854	213	6	5	1	25	140	161

att en vägning måste bli mycket ungefärlig, enär inom var och en av dessa minst trettio år omfattande tidsperioder avsevärda förskjutningar ägt rum beträffande de i varje index ingående produktionsgrenarnas inbördes förhållande. Såsom index för den industriella produktionen i Förenta staterna har använts produktionen av tackjärn. Övriga produktionsindices ha haft följande sammansättning (siffrorna inom parentes ange vikterna):

	<i>Period I</i>	<i>Period II</i>	<i>Period III</i>
Västmanlands län:	järnmalm (1) tackjärn (2) silver (2) koppar (1) mässing (1)	järnmalm (1) tackjärn (2)	järnmalm (1) tackjärn (3) A. S. E. A. (3) Sv. Metallv. (1) ¹
Sverige:	tackjärn	tackjärn (4) trä (2) papper (1)	tackjärn (1) smitt och valsat järn (2) trä (1) papper (1) pappersmassa (2)

IV. AGRAR OCH INDUSTRIELL PRODUKTION.

För den första perioden äro de statistiska uppgifterna om den agrara produktionen i Västmanlands län mycket bristfälliga. Enligt dem var skörden i stort sett något över medelmåttan med åren 1830, 1832 och 1848 som särskilt goda. Svaga skördar förekommo ej på ett undantag när — året 1845, då fullständig missväxt inträffade.

Dessa uppgifter måste emellertid tagas med reservation. Den bild av jordbrukets läge, de allmänna skördesiffrorna ge, skiljer sig ofta ganska avsevärt från den, som erhålles vid ett studium av K. B:s femårsberättelser, vilkas uppgifter om skörden dock tyvärr äro mycket sparsamma. Ett par exempel kunna anföras. Sålunda har 1844 års skörd — liksom 1845 års — i K. B:s berättelse betecknats såsom missväxt² men bedömts med skördesiffran 3 (»under eller nära medelmåttan»). I berättelserna för åren 1851—1855 talas om de »felslagna eller svaga sädesskördarna» och »foderbristen 1851 och 1853».³ De allmänna skördesiffrorna voro emellertid 3 och 4 för denna femårsperiod.

¹ Sv. Metallverken fr. o. m. 1906; åren 1896—1905 har tackjärn givits vikten 2 och A. S. E. A. 1.

² K. B:s berättelse för Västmanlands län 1848—1850, sid. 8.

³ Sid. 15.

Det är först från mitten av 1860-talet, som tillförlitligare uppgifter föreligga om den agrara produktionen i länet. Kurvan för de årliga förändringarna av skördens kvantitet har närmast zigzagform. Produktionen varierar i hög grad från år till år. En sekulär linje kan man visserligen spåra, som torde ha sin grund i förbättrade brukningsmetoder, men skillnaden i produktionsvolymen i början och slutet av en period är högst obetydlig i jämförelse med den starka utveckling, som industrien genomgått. Anmärkningsvärt är, att länet ej under de senaste femton åren kunnat komma upp till 1915 års rekordskörd.

Den industriella produktionen befann sig under den första perioden i stadig tillväxt, och utvecklingen var tämligen jämn under åren 1830—1855 med avbrott huvudsakligen för åren 1834, 1844, 1845, 1848, 1849 och 1852. Särskilt höga produktionssiffror uppvisade åren 1847 och 1855. Under det förstnämnda året nåddes nya toppunkter för produktionen av silver och mässing, under det sistnämnda för tackjärn, järnmalm och mässing.

Omkring år 1860 inträdde en tid av starkt industriellt uppsving inom Västmanlands län, och under 1860- och 1870-talen var den industriella produktionen i nästan oavbruten stegring. Tillfälligt minskad produktion konstateras endast för åren 1872 och 1878. Den största produktionen under perioden 1860—1895 uppvisade året 1885.

Ej heller för den tredje perioden ligger produktionens maximum i slutet av perioden. Produktionen var nämligen störst under världskrigets år, då exceptionellt stor efterfrågan rådde på järnvaruindustriens produkter, med maximum år 1917. 1907—1908 års kris blev relativt lindrig för Västmanlands vidkommande. Däremot drabbade krisen efter fredsslutet i främsta rummet järnhanteringen och blev därför synnerligen kännbar för Västmanlands län, som ej ens under 1929 års högkonjunktur kom upp till krigsårens produktionsvolym.

Verkstadsindustrien har efterhand kommit att intaga en alltmer betydande ställning inom Västmanlands industri, under det den gamla bergshanteringen gått tillbaka. Flera av bruken ha fallit offer för de senaste årens rationaliseringssträvanden, och hamrarna stå nu på många håll stilla. Den mer än sekelgamla järnmalms-

brytningen vid Norberg och Riddarhyttan har emellertid ännu ej alldeles avstannat, även om den låga procenthalten hos en stor del av malmen starkt inskränkt exploateringen. Alltjämt bedrivs en omfattande järnhantering vid Fagersta, brukskoncernens centrum, men även vid andra bruk, såsom Hallstahammar, Kolsva, Ramnäs och Surahammar.

Västmanlands näringsliv har undergått en genomgripande omändring under den avhandlade 100-årsperioden. Det är i synnerhet efter 1860-talet, som denna förändring ägt rum. Men grunden till den följande utvecklingen lades före industrialismens genombrott. Jordbruksnäringens uppräckning gjorde det möjligt att inom jordbruket bereda utkomst åt en betydande del av den hastigt tillväxande befolkningen. Vad industrien beträffar brötos några av de största hindren för en omorganisation av näringslivet, nämligen skräväsendet och järnhanteringsens reglering, successivt ned under denna tid. Den följande utvecklingen har inneburit uppgång för industrien på bekostnad av jordbruksnäringen. Hur stark dennas relativa tillbakagång är, framgår av att jordbruksbefolkningen i Västmanlands län sjunkit från 80.3 procent år 1840¹ till 37.7 procent år 1920. Samtidigt har yrkesgruppen »Industri och bergsbruk» stigit från 9.5 procent år 1840¹ till 36.8 procent år 1920.

Goda skördar och ökad industriell produktion ha inträffat samtidigt vid flera tillfällen — t. ex. åren 1873, 1880, 1890 och 1898 — liksom svaga skördar kunnat observeras samtidigt med att den industriella produktionen gått tillbaka — exempelvis åren 1845, 1888 och 1909. Men å andra sidan förekommer det ofta, att produktionen för den ena näringsgrenen befinner sig i stigande, medan den andras produktion minskas. Något direkt samband mellan skördar och industrikonjunkturer har ej kunnat konstateras vid en grafisk jämförelse.

Korrelerar man serierna för de årliga förändringarna i den industriella produktionen med skördarnas variationer, erhåller man följande korrelationskoefficienter: för den första perioden + 0.21, för den andra + 0.16 och för den tredje + 0.04. Koefficienterna äro mycket låga, men det väsentliga är, att de visa, hur sambandet mellan skörderesultat och industrikonjunkturer under årens lopp

¹ Emigrationsutredningen, Bil. IX, sid. 64.

alltmer försvagats och under innevarande århundrade praktiskt taget upphört.

Under förra hälften av 1800-talet var skördeutfallet utan tvivel den viktigaste av de faktorer, som voro bestämmande för det ekonomiska livets periodicitet. Men sedan 1850- och 1860-talen har industrien gradvis vunnit terräng på bekostnad av jordbruket, vars avkastning för varje år utgjort en allt mindre andel i produktionsresultatet. Med industrialiseringen torde jordbruket ha förlorat sin betydelse som konjunkturfaktor, och numera torde ej längre ett utmärkt skörderesultat förmå göra slut på en lågkonjunktur. På samma sätt kan ej heller en svag skörd i våra dagar framkalla en ekonomisk kris. Faran för missväxt har för övrigt så gott som eliminerats genom rationella produktions- och lagringsmetoder, och man kan tala om endast relativt svaga skördar. Även om en god skörd får sägas ha ett fördelaktigt inflytande på näringslivet, medan en svag sådan verkar deprimerande, är emellertid steget härifrån långt till ett sådant påstående som att goda år för jordbruket bereda väg för allmänt ekonomiskt uppsving, vilket påstående framförts av flera forskare.¹ Denna jordbrukets inverkan som avgörande för goda och dåliga tider tillhör ett passerat skede i den ekonomiska historien.²

Då nu sambandet mellan omflyttningen och konjunkturernas växlingar skall undersökas, är det nästan endast under den första perioden, som det finnes anledning att sätta in- och utflyttningen i beroende av skördeutfallet.

V. JORDBRUKET I VÄSTMANLANDS LÄN OCH OMFLYTTNINGEN.

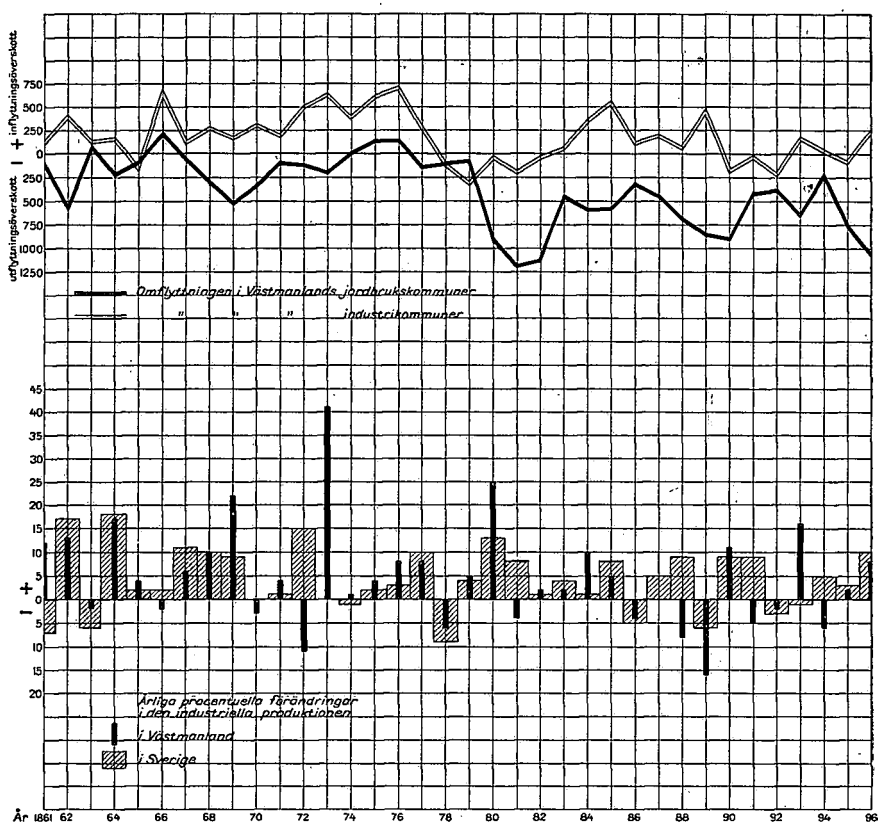
a. *Jordbrukskommuner.*

Ett samband mellan den agrara produktionens utveckling och omflyttningen bör helt naturligt huvudsakligen framträda i de kommuner, där jordbruket utgör den viktigaste näringen.

¹ H. L. Moore: »Economic cycles», New York 1914, K. Petander: »Goda och dåliga tider», Stockholm 1917, och V. P. Timoshenko: »The rôle of agricultural fluctuations in the business cycle», Michigan business studies, 1930.

² J. Åkerman, op. cit., sid. 100—141, samt i Zeitschrift für Nationalökonomie, Wien, Band II, sid. 825—828.

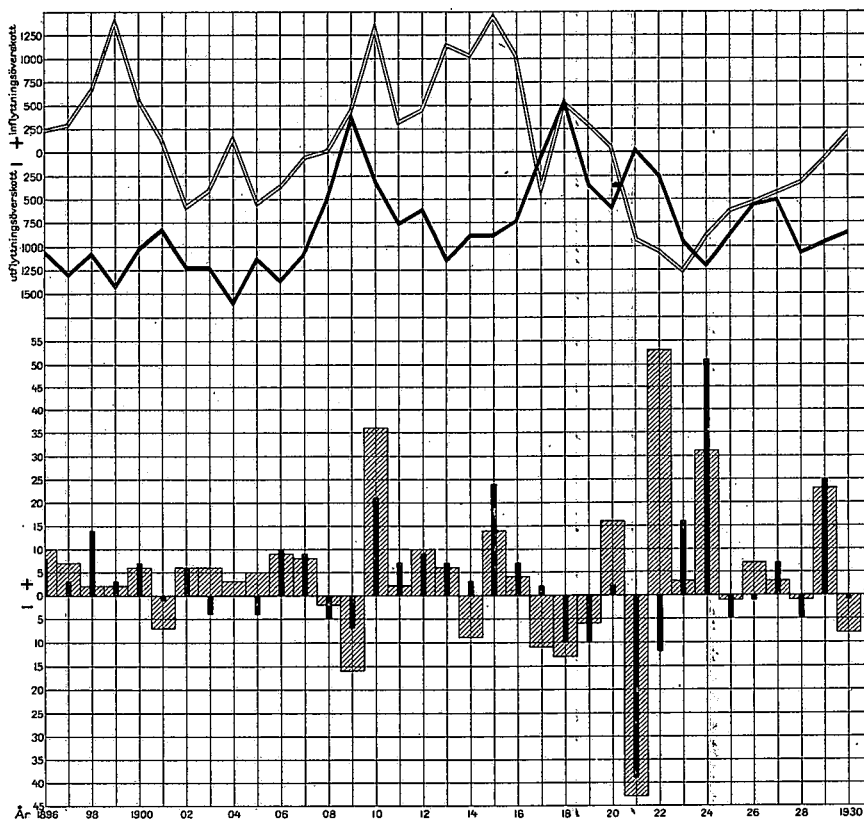
Den omfattande utflyttning från landsbygden till städerna, som är en av vår tids märkligaste demografiska företeelser, har ännu ej tagit sin början under den första perioden, men likväl ha jordbrukskommunerna under två tredjedelar av denna periods trettio år utflyttningsöverskott, varav flera betydande. Inflyttningsöverskotten äro däremot jämförelsevis låga.

De tre år — 1830, 1832 och 1848 — då skörden enligt de allmänna skördesiffrorna var ymnig, uppvisa vad de två sistnämnda åren angår överskott av inflyttade, medan under det förstnämnda året ett obetydligt utflyttningsöverskott förelåg. Vidare kan framhållas, att det största överskottet av utflyttade under perioden — 681 personer — noterades år 1845, då länet hemsöktes av missväxt. De betydande utflyttningsöverskotten åren 1850—1853 torde kunna

sättas i samband med de svaga skördarna dessa år.¹ Hela tioårsperioden 1844—1853 följa för övrigt de båda kurvorna varandra mycket väl.

Samma iakttagelse beträffande sambandet mellan in- och utflyttning och skörderesultat kan göras under ett av de första åren i andra perioden, då tillförlitligare uppgifter om skörden föreligga

och även de befolkningsstatistiska uppgifterna äro mera förtroendeingivande. År 1867 var sålunda skördeutfallet mindre gynnsamt, och såväl detta år som i synnerhet de två därpå följande var utflyttningen från jordbrukskommunerna relativt betydande.

Det gynnsamma omflyttningresultatet under större delen av 1870-talet får sättas i samband med jordbrukets förbättrade läge:

¹ K. B:s berättelse 1851—1855, sid. 15.

skördarna voro icke blott goda utan funno även avsättning till stigande priser.¹ Mot slutet av 1870-talet inträdde sämre konjunkturen för modernäringen och därmed ökad utflyttning. Från och med 1880-talet, jordbrukskrisens decennium, finnes ett nästan konstant utflyttningsöverskott, varierande mellan 239 år 1894 och 1,188 år 1881. Det är industrialismen, som nu sätter in på allvar och låter sina verkningar gå ut över jordbrukskommunerna, i vilka dock ännu den naturliga folkökningen förmår motverka en direkt minskning av folkmängden.

Före industrialismen och under dennas genombrottsår har skördeutfallet otvivelaktigt haft ett starkt inflytande på omflyttningsresultatet. Skördens storlek var då den dominerande faktorn för det ekonomiska livets utformning: rikliga skördar betydde goda tider, men dåliga tider blevo ofta en följd av svaga skördar. Den betydande utflyttningen under år med svaga skördar ger vid handen, att många då nödgades söka sig en annan utkomst i trakter med gynnsammare ekonomiska förhållanden.

För perioden 1830—1859 kunde konstateras, hur inflyttningsöverskott vid två tillfällen inträffade samtidigt med rikliga skördar. Under andra perioden får 1870-talets jämförelsevis gynnsamma omflyttningsresultat sättas i samband med de förbättrade jordbrukskonjunkturen. Men sedan lockar jordbruket tydligen ej längre till inflyttning. Industrialismen har i stället blivit en så betydande faktor, att modernäringen ej förmår tävla med industrien om arbetskraften. Skörderesultatets absoluta inverkan på omflyttningen torde ha definitivt upphört på 1870-talet. Industrikonjunkturen bli nu bestämmande för den allmänna ekonomiska utvecklingen och därmed även för in- och utflyttningen.

Under den tredje perioden fortfar utflyttningen från jordbrukskommunerna och tilltar nu i så hög grad, att den naturliga folkökningen i regel icke förmår motverka minskning av folkmängden. Störst var utflyttningsöverskottet år 1904, då de utflyttades antal med 1,601 översteg de inflyttades, vilket betyder en folkförlust av 25 promille. Icke mindre än tretton av de trettiofem år, den tredje

¹ Jfr E. Höijer: »Tabeller till belysning av det svenska jordbrukets utveckling 1871—1919», sid. 12.

perioden omfattar, hade ett utflyttningsöverskott av över 1,000 personer vartdera.

För tre år — 1909, 1918 och 1921 — konstateras inflyttningsöverskott. Dessa år präglades samtliga av stark depression. En ny företeelse möter oss alltså här, nämligen att lågkonjunkturer icke blott motverka utflyttning från jordbruksbygder utan även framkalla inflyttning från andra, tydligen industrialiserade kommuner.¹ Det må framhållas, att skörden var medelmåttig åren 1918 och 1921 men svag år 1909, varför det ej var skörderesultatet i och för sig, som förmådde folk att flytta till jordbruksbygderna.

b. *Industrikommuner.*

Ett samband mellan den agrara produktionens storlek och omflyttningen i industrikommunerna bör närmast vara att söka under den första perioden. På grund av skörderesultatets betydelse såsom konjunkturfaktor före industrialismens genombrott synes ett samband mellan nämnda faktorer mycket möjligt. För att ett sådant även funnits talar det faktum, att skördarna i regel varit mindre gynnsamma under de år (t. ex. 1839, 1841, 1845 och 1850), då industrikommunerna uppvisade utflyttningsöverskott, samt att inflyttningsöverskott ofta inträffat under goda skördeår (exempelvis 1840, 1848 och 1852). Åren 1837—1855 är de båda kurvornas »gång» så gott som densamma. Detta sammanhänger naturligtvis med att industrikommunen på 1830- och 1840-talen i avsevärd grad skilde sig från ett industrisamhälle i våra dagar beträffande industriens ställning till andra näringsgrenar och att jordbruket spelade en avgjort större roll inom industrikommunerna då i jämförelse med nu.

Skördarnas inverkan på in- och utflyttningen torde alltså få i huvudsak begränsas till den första perioden, då modernäringens inflytande kan spåras icke blott i de rena jordbruksbygderna utan även i trakter, där jordbruket intog en mera underordnad ställning. Även under senare perioder torde emellertid den agrara produktionen vid enstaka tillfällen ha inverkat på in- och utflyttningen.

¹ Stockholm hade utflyttningsöverskott åren 1908, 1909 och 1918; sistnämnda år icke mindre än 3,969 personer (Statistisk årsbok för Stockholms stad, 1920, tab. 28).

Detta synes ha varit förhållandet, då resultatet av skörden i särskilt hög grad skilt sig från det normala. Som utvecklingen gått mot utflyttning från jordbrukskommunerna, har nämnda förhållande kunnat iakttagas vid ogynnsamma jordbrukskonjunkturer, vilka bl. a. lämnat spår efter sig i statistiken över emigrationen. 1870-talets relativt gynnsamma omflyttningsresultat i jordbrukskommunerna får ses mot bakgrunden av de försämrade ekonomiska konjunkturerna i Amerika men även mot de goda skördarna och högre spannmålsprisen.

Jordbruket har, som nämnts, gått relativt tillbaka under den studerade hundraårsperioden. Detta innebär emellertid ej, att jordbruket försumrats eller att dess produktion minskats. Tvärtom har modernäringen i detta industrialiserade län för nästan varje år kunnat uppvisa högre skördesiffror trots den åderlåtning, som jordbrukskommunerna fått undergå i befolkningshänseende. Denna gynnsamma utveckling mot bättre produktionsresultat har ej kunnat äga rum utan väsentligt förbättrade produktionsmetoder. Det är industrien, som berett jordbruket tillgång till bättre redskap och ändamålsenligare hjälpmedel, bl. a. artificiella gödningsämnen och maskiner, och sålunda banat väg för en industrialisering inom jordbruket.

Så länge dessa tekniska framsteg inom modernäringen fortfara, är en fortsatt överföring inom snäva gränser av arbetskraft från jordbruket till industrien tänkbar. Men under nuvarande rationaliseringstider äger en betydande inbesparing av mänsklig arbetskraft rum inom industrien. Denna rationalisering har fortskridit så långt, att vid en kommande högkonjunktur industrisamhällets arbetslösa mer än väl torde räcka till för att fylla industriens behov utan att inflyttning från jordbruksbygderna behöver ske.

VI. INDUSTRIEN I VÄSTMANLANDS LÄN OCH OMFLYTTNINGEN.

a. *Industrikommuner.*

Industrikonjunkturernas inflytande på in- och utflyttningen synes ha varit ringa före industrialismens genombrott. Under aderton av den första periodens trettio år översteg de inflyttades antal de

utflyttades. Men såväl överskotten av utflyttade som i synnerhet inflyttningsöverskotten voro högst obetydliga. De förra voro alltid lägre än 400, och de senare överstego endast i ett fall siffran 200.¹

Befolkningen var sålunda föga rörlig — men så lockade ännu ej någon storindustri och ej heller något emigrantland på andra sidan Atlanten. Därtill kom, att statsmakten länge bidrog att hämma arbetskraftens rörlighet genom närings- och fattigvårdslagstiftningen.

Till följd av de små talen och då det statistiska materialet är bristfälligt före år 1860, är det vanskligt att söka draga några slutsatser om i vilken grad den industriella utvecklingen påverkat in- och utflyttningen i industrikommunerna under förra hälften av 1800-talet.

Det största utflyttningsöverskottet noterades år 1845, som präglades av dåliga tider för såväl jordbruksnäringen som industrien. Åren 1844 och 1845 medförde nämligen en betydande tillbakagång i den industriella produktionen, och samtidigt voro skördarna svaga. Industriens produktionsminskning år 1845 var dock en för hela landet gemensam företeelse och förekom även i landsdelar, som hade mycket gynnsamt skörderesultat.² Det torde ha varit den svaga skörden och den industriella lågkonjunkturen i förening, som förorsakade den betydande utflyttningen från industrikommunerna år 1845. Men att döma av det tryckta läget för industrien i andra delar av landet och vidare det förhållandet, att den agrara produktionskurvan följer industrikommunernas omflyttningskurva ända till år 1855, synes skörden ha varit huvudfaktorn. Först från och med sistnämnda år närmar sig omflyttningskurvan industriens produktionskurva.

Med industrialismen uppstod en tid av övervägande starkare inflyttning till än utflyttning från industrikommunerna. Dessa föredde inflyttningsöverskott under 1860-talet med undantag av ett

¹ Uppgiften om ett utflyttningsöverskott å 393 personer år 1835 är sannolikt oriktig. Prosteritabellen upptar en nettoutflyttning från Sala med 254 personer, vilket synes orimligt.

² Jfr K. B:s berättelse för Gävleborgs län 1843—1847, sid. 9 och 12: »Tackjärnstillverkningen uppdrefs år 1846 ända till — — — och då dermed jämföres förhållandet under nästföregående år 1845, då tackjärnstillverkningen i länet utgjorde allenast — — —, synes deraf noggsamt, huru förlamande 1844 års konjunktur inverkat på denna gren af bergshandteringen.»

år; överskottet var dock relativt obetydligt. Den första toppunkten bildade året 1862, då även produktionskurvan uppvisade maximum. Eljest är överensstämmelsen mellan de båda kurvorna mindre god under 1860-talet. Ökat inflyttningsöverskott i förening med starkt ökad produktion förekom år 1873, och sedan följas de båda kurvorna åt ganska väl en tid. Produktionsminskningen år 1878 sammanföll sålunda med det första utflyttningsöverskottet under detta decennium.

Åren 1880—1882 hade industrikommunerna utflyttningsöverskott, men detta förorsakades av den betydande emigrationen dessa år; i själva verket var inflyttningen till industrikommunerna från andra svenska kommuner större än utflyttningen till dessa. Ökningen i produktionen år 1884 gick hand i hand med ett ganska stort inflyttningsöverskott. I samband med den kraftiga produktionsstegringen år 1893 noterades inflyttningsöverskott i industrikommunerna — visserligen endast med 145 personer, men detta överskott dolde en befolkningsförlust genom emigration av 286 personer.

Året 1896 inleder i vårt land en tid av ekonomiskt framåtskridande, vilket för Västmanlands län blev särskilt starkt genom Västeråsindustriernas utveckling. Produktionen steg för varje år och framkallade ökad inflyttning till länet. År 1899 var industrikommunernas inflyttningsöverskott i förhållande till folkmängden det största under hela det studerade seklet. Stagnationen inom såväl järnhanteringen som den nya västeråsindustrien efter 1900 års kris medförde emellertid, att inflyttningsöverskottet övergick till utflyttningsöverskott, och 1906—1907 års högkonjunktur förmådde ej häva detta, endast nedbringa detsamma.

1907—1908 års kris blev relativt lindrig för Västmanlands vidkommande. Den elektriska industrien hade föga känning av krisen,¹ men desto mera ledo västeråsindustrierna av konflikten på arbetsmarknaden år 1909.

Högkonjunkturåret 1910 översteg de inflyttades antal i hög grad de utflyttades. Det största absoluta inflyttningsöverskottet under perioden — nära 1,500 personer — förekom emellertid under den väldiga produktionsstegringen år 1915.

¹ »Ett elektriskt halvsekel», Översikt över ASEA:s utveckling 1883—1933, Västerås 1933, sid. 20.

Inflyttningsöverskottet åren 1918—1920 får ses mot bakgrunden av de politiska händelserna, lättnaderna i det internationella handelsutbytet, varigenom bl. a. västeråsindustrierna åter blevo i tillfälle att importera nödiga råvaror och sålunda öka sin produktion. Åren 1919 och 1920 var inflyttningen koncentrerad till Västerås, medan övriga industriorter i allmänhet hade utflyttningsöverskott.

Den ekonomiska krisen åren 1921 och 1922 var särskilt svår för järnhanteringen, och på grund av dennas dominerande ställning blevo tiderna mycket tryckta i Västmanlands län. De stora industrierna i Västerås drabbades hårt av krisen. Arbetarantalet vid Svenska Metallverkens verkstäder i Västerås nedgick sålunda från år 1920 till året därpå med över hälften och vid A. S. E. A. med över en tredjedel. Från industrikommunerna var utflyttningen mycket betydande. År 1923 fanns sålunda ett utflyttningsöverskott å icke mindre än 1,270 personer. Detta överskott har emellertid sedan successivt minskats som följd av den gynnsamma utvecklingen för industrieföretagen i Västerås och förbyttes år 1930 i överskott av inflyttade.

Bland industrikommunerna intaga städerna en framskjuten ställning. Liksom annorstädes i vårt land var städernas betydelse ringa under förra delen av 1800-talet, då länets industri till övervägande delen var förlagd till landsbygden. De fyra städerna i länet voro obetydliga med nästan stagnerande folkmängd. Åren 1830—1849 utgjorde omflyttningsvinsten i medeltal endast 75 personer årligen men steg under det följande decenniet till 163 per år.

Mot slutet av 1800-talet utvecklades städerna mycket hastigt. Fram till omkring år 1880 höll sig inflyttningsöverskottet obetydligt över 1850-talets siffra men steg sedan snabbt. Detta var i synnerhet förhållandet beträffande Västerås, där den förut relativt ringa inflyttningen i slutet av 1880-talet började antaga betydande proportioner.¹

Städernas inflyttningsöverskott nådde sitt maximum på 1910-talet, då i genomsnitt 634 personer årligen inflyttade till länets städer. Den högsta siffran hade året 1914 med 1,072 personer, varav

¹ Kring sekelskiftet hade Västerås den i förhållande till invånarantalet största inflyttningsvinsten bland Sveriges städer — för tioårsperioden 1898/1907 40.6 promille (Emigrationsutredningen, Bil. V, tab. 81 E).

ej mindre än 1,049 inflyttade till Västerås. Fredskrisen åstadkom emellertid ett omslag, och under den senaste tioårsperioden har utflyttningen varit större än inflyttningen. Enbart under de fyra åren 1921—1924 hade städerna ett utflyttningsöverskott å 1,733 personer, varav Västerås 1,592. Under de allra senaste åren har Västerås dock återvunnit en del av det förlorade, medan de övriga städerna visat tendens till stagnation eller tillbakagång.

Beträffande de å landsbygden liggande industrisamhällena har utflyttningen varit större än inflyttningen med undantag för 1860- och 1870-talen samt 1910-talet. Från och med år 1919 finnes ett konstant utflyttningsöverskott.

Helt naturligt framträda industrikonjunkturerna tydligast i statistiken över in- och utflyttningen till och från städerna, och då i synnerhet Västerås under de senaste decennierna. 1907—1908 års kris är lätt att avläsa och likaså de första krigsårens högkonjunktur, den svåra fredskrisen och 1929 års högkonjunktur.

Även beträffande de landskommuner, där industrien utgjort den viktigaste näringen, giva emellertid uppgifterna om in- och utflyttningen en ganska klar bild av industrikonjunkturernas betydelse för omflyttningen.

b. Jordbrukskommuner.

Emedan den av industrialismen framkallade starka tillströmningen till industrisamhällena skett på jordbrukskommunernas bekostnad, har utflyttningen från dessa nästan ständigt varit större än inflyttningen. Stundom övergår utflyttningsöverskottet under depressionstider till överskott av inflyttade, men eljest förmår en lågkonjunktur framkalla blott en minskning av det eljest betydande utflyttningsöverskottet.

Industrikonjunkturernas inflytande på omflyttningen i jordbrukskommunerna visar sig redan i början av 1860-talet, då det kan iakttagas en ganska starkt utpräglad korrelation mellan dessa företeelser. Produktionsökningen år 1862 motsvaras sålunda av ökad utflyttning från jordbrukskommunerna, medan produktionens avtagande intensitet under det närmast följande året går parallellt med ett inflyttningsöverskott. Enahanda är förhållandet år 1866. Tre år senare förekommer ett betydande utflyttningsöverskott, och

samtidigt inträffar ett nytt maximum å produktionskurvan. Ett analogt, om än ej fullt så markant fall kan observeras år 1873.

Den västmanländska industrien ökade sin produktionskapacitet avsevärt år 1880, men dessutom utövade Amerika stor dragningskraft. Detta medförde, att åren 1880—1882 kommo att uppvisa större utflyttningsöverskott än något år tidigare. Genom emigrationen förlorade jordbrukskommunerna under dessa tre år omkring 1,250 personer, men detta antal utgjorde endast ungefär två femtedelar av hela utflyttningsöverskottet. Av allt att döma sökte sig en stor del av de utflyttade till industrikommunerna i länet. Dessa hade nämligen under ifrågavarande år en inrikes omflyttningsvinst å över 900 personer.

Trots den obetydliga utvandringen till Amerika i samband med den år 1884 inträdande lågkonjunkturen var jordbrukskommunernas utflyttningsöverskott under inflytande av jordbrukets starkt försämrade läge med sjunkande spannmålspris, alltså betydande detta och följande år. Av kurvornas gång synes framgå, att det i rätt hög grad var Västmanlands egna goda industrikonjunkturer, som nu framkallade en utflyttning till industrikommunerna. Under inflytande av depressionen åren 1886 och 1887 minskades den inrikes omflyttningsförlusten för att sedan åter stiga och nå maximum för den andra perioden under 1890 års högkonjunktur. De tre följande åren höll sig överskottet av utflyttade till andra kommuner i Sverige ungefär i nivå med den inrikes omflyttningsvinst, som industrikommunerna kunde uppvisa, men medan denna sjönk under periodens sista år, steg jordbrukskommunernas utflyttningsöverskott, sannolikt under inverkan av det förbättrade ekonomiska läget i Sverige i övrigt.

Den under den tredje perioden fortsatta utflyttningen från jordbrukskommunerna var särskilt betydande under periodens första tolv år. Utflyttningsöverskottet översteg varje år det i periodens början förekommande inflyttningsöverskottet i industrikommunerna, vilket, som nämnts, sedan övergick till utflyttningsöverskott. Detta visar, att det ej var de lokala ekonomiska förhållandena, som föranledde utflyttningen utan fastmer konjunkturerna i landet i dess helhet, vilka för övrigt efter att förut ha framträtt endast som reflexer av på världsmarknaden redan inträdda omkastningar alltmer

visade tendens att sammanfalla med världskonjunkturerna. Korrelationen mellan jordbrukskommunernas omflyttningsresultat och de årliga förändringarna i länets industriella produktionsvolym är emellertid likväl starkt utpräglad under en stor del av perioden. I synnerhet är detta fallet efter 1907—1908 års kris. Sålunda förbyttes produktionsminskningen och inflyttningsöverskottet år 1909 i ökad industriell produktion och betydande utflyttning från jordbrukskommunerna åren 1910—1917. Vidare kan erinras om 1918 och 1921 års produktionsminskning och inflyttningsöverskott samt ökningen i produktionen åren 1920 och 1924 med motsvarande överskott av utflyttade från jordbrukskommunerna.

Av det anförda torde framgå, att de lokala industrikonjunkturerna från 1860-talet utövat ett visst inflytande på in- och utflyttningen i Västmanlands län. Tydligast framträdande synes denna inverkan ha varit på omflyttningen i jordbrukskommunerna. Den stundom bristande överensstämmelsen i »gången» i kurvorna för industrikommunernas omflyttningsresultat och de västmanländska industrikonjunkturerna får huvudsakligen tillskrivas störande inflytelser från andra håll, nämligen det övriga Sverige samt Amerika, dit utflyttning ofta ägt rum även under i Västmanland rådande goda tider — så t. ex. under åren 1880—1882.

Den västmanländska industriens expansion hade ej kunnat äga rum, om icke den otillräckliga befolkningen i industrisamhällena fått tillskott utifrån. Det föll på jordbruksbygdens lott att fylla industrikommunernas starka behov av mänsklig arbetskraft under uppgångstiderna. Vid inträdande depression ha industrisamhällena däremot stängt sina portar, och ibland ha till och med arbetare fått återgå till modernäringen. Denna uppgift att magasinera arbetskraft åt industrien har ej varit uteslutande till båtnad för jordbrukskommunerna. Då industriens genombrott ägde rum, var landsbygden på många håll överbefolkad, varför utsikterna till levebröd på annat håll hälsades med glädje. Den starka utflyttningen blev dock ofta till stort men för jordbruket, enär det så gott som alltid var de yngre arbetsföra, som övergingo i industriens tjänst. Detta medförde en synnerligen ogynnsam åldersfördelning på många håll

på landsbygden, vilket förhållande otvivelaktigt kommer att leda till överdödlighet inom en föga avlägsen tid!

I våra dagar torde jordbruket ej längre kunna undvara arbetskraft, om det ej vill gå tillbaka, utan tvärtom tillförsel av nytt blod vara behöflig för att hindra en hotande underbefolkning i de jordbruksidkande trakterna. Landsbygdens nativitetsöverskott gestaltar sig nämligen helt annorlunda i våra dagar än förr, och om 15—20 år kommer med all sannolikhet detta att återspegla sig på arbetsmarknaden. En om ett par decenniér väntad folkminskning skall vidare säkerligen i första hand drabba modernäringen. I nu rådande arbetslöshetstider synes en överföring av arbetskraft till jordbruket från industrisamhällena med dessas betydande »reservarméer» vara en naturlig företeelse, som tjänar både jordbrukets och den arbetslösa befolkningens intressen. Den vandring från jordbruk till industri, som ägt rum sedan industrialiseringens början, får i varje fall av allt att döma betraktas som ett i det närmaste avslutat kapitel i vår ekonomiska historia.

VII. KONJUNKTURVÄXLINGARNA I SVERIGE OCH OMFLYTTNINGEN I VÄSTMANLANDS LÄN.

a. *Jordbrukskommuner.*

Vid en undersökning av det inflytande, som de ekonomiska förhållandena i Sverige utövat på in- och utflyttningen i Västmanlands län, torde det först vara skäl att göra en jämförelse mellan produktionsutvecklingen i Sverige och länet i fråga. Vad industrien beträffar är utvecklingen i stort sett densamma, men en del skillaktigheter finnas, vilka man lämpligen kan taga till utgångspunkt för en närmare undersökning av sambandet mellan in- och utflyttningen i länet och den ekonomiska utvecklingen i Sverige.

Därest våra produktionsindices giva en riktig bild av den industriella utvecklingen, skulle denna ha förlöpt snabbare inom Västmanlands län än inom riket i dess helhet under industrialismens första kvartsekel eller fram till år 1885. Under det de följande tio åren närmast inneburo en tillbakagång för den västmanländska industrien, fortfor landets industri alltjämt att öka sin produktion. De nya industriella företagen i Västerås åstadkommo emellertid en

uppräckning under 1800-talets sista år. Ehuru utvecklingen varit betydande under innevarande århundrade, kan den dock ej i proportion mäta sig med vårt lands starka industriella uppsving. Den västmanländska industrien har ej ens under den senaste högkonjunkturen lyckats komma upp till den produktionskapacitet, som nåddes under de första krigsåren, medan Sverige noterade sin högsta produktionssiffra år 1929.

Vårt lands industrialisering började på allvar omkring år 1860. Företar man en närmare granskning av den andra perioden, gör man den iakttagelsen, att det för Västmanlands län gynnsamma och för Sverige ännu gynnsammare året 1862 fanns i jordbrukskommunerna ett betydande utflyttningsöverskott — 570 personer. Samtidigt hade industrikommunerna en inflyttningsvinst å 395 personer, varför sålunda för länet i dess helhet förefanns ett utflyttningsöverskott å 175 personer. Under det följande året inträffade ett konjunkturomslag, som emellertid ej drabbade Västmanland i samma utsträckning som det övriga Sverige. Nu noterade både industri- och jordbrukskommunerna inflyttningsöverskott, om än ganska låga sådana. Även i fortsättningen kan iakttagas ett ganska starkt samband mellan de svenska industrikonjunkturerna och jordbrukskommunernas omflyttningsresultat.

Med undantag för åren 1875 och 1876, då emigrationen var mycket obetydlig som en följd av depressionen i Amerika och även den svenska industrien hade att kämpa med dåliga konjukturer, är från slutet av 1860-talet och alltjämt utflyttningen från de agrara kommunerna så gott som ständigt större än inflyttningen. Denna jordbrukskommunernas inrikes omflyttningsförlust kompenseras i regel under den andra perioden av en motsvarande inrikes omflyttningsvinst för industrikommunerna.

Under den tredje perioden har utflyttningen från jordbrukskommunerna tilltagit i omfattning, men länets industri har ej utvecklats i sådan grad, att försörjningsmöjligheter kunnat beredas de från de agrara kommunerna utflyttade. Dessa ha sålunda hänvisats till andra delar av riket, varigenom utflyttningen från jordbrukskommunerna blivit starkt beroende av utvecklingen av landets industri. En jämförelse mellan jordbrukskommunernas omflyttningsresultat och den svenska industriens produktion leder genom-

gående till det resultatet, att under ogynnsamma tider i Sverige minskas det nästan konstanta utflyttningsöverskottet från Västmanlands läns jordbrukskommuner (t. ex. åren 1901, 1908, 1916 och 1917; under de särskilt tryckta tiderna åren 1909, 1918 och 1921 förbyttes utflyttningsöverskottet till och med i överskott av inflyttade).

b. *Industrikommuner.*

Den industriella produktionens olikartade utveckling i Västmanlands län och i Sverige kan ofta avläsas i industrikommunernas omflyttningsresultat. Under det för Västmanland ogynnsamma året 1873, vilket för Sveriges del i produktionshänseende innebar status quo, var inflyttningen till länets industrikommuner större än något år tidigare — 4,591 personer — vilket medförde ett inflyttningsöverskott å 622 personer. Den västmanländska produktionen steg under de närmast följande åren i hastigare tempo än den svenska industriens; samtidigt fanns ett ganska betydande inflyttningsöverskott i industrikommunerna.

Sambandet mellan kurvorna är dock ej så starkt här som beträffande jordbrukskommunerna. Detta beror på »konkurrensen» mellan de svenska, Västmanlands egna och Amerikas konjunkturer, som i de agrara kommunerna verkat åt samma håll men motverkat varandra i industrikommunerna.

Med avbrott för de ogynnsamma åren 1878 och 1879 förekom under 1800-talets tre sista decennier en inrikes omflyttningsvinst i industrikommunerna, vilken emellertid minskades under 1890—1892 års nedgång i den västmanländska industriens produktion. Året 1893, som medförde ökning av produktionen i Västmanlands län men karakteriserades av dåliga tider i det övriga Sverige, övergick det utflyttningsöverskott, som under de tre närmast föregående åren funnits i industrikommunerna till inflyttningsöverskott. De gynnsamma åren 1898 och 1899 förekom även överskott av inflyttade, som kulminerade under det sistnämnda årets högkonjunktur.

Produktionsnedgången i Västmanlands län år 1905 var en rent lokal företeelse, ty samtidigt ökades produktionen i Sverige. Detta år översteg antalet från industrikommunerna till Sverige utflyttade med 447 personer antalet från andra kommuner i landet inflyttade.

De gynnsamma tiderna efter biläggandet av 1909 års storstrejk medförde betydande inflyttningsöverskott, och de första krigsårens uppsving för länets industri framkallade ökad inflyttning till industrikommunerna. Åren 1914—1916 hade industrikommunerna en inflyttningsvinst från andra kommuner i Sverige å över 3,500 personer.

Utflyttningen från länet under det senast förflutna decenniet förklaras av den västmanländska industriens relativa tillbakagång. Detta gäller den gamla bergshanteringen — järnmalsbrytningen och tackjärnstillverkningen. Sysselsättningen inom verkstadsindustrien har däremot ökats, men denna industri har ej förrän år 1930 förmått fullständigt absorbera den lediga arbetskraften, som därför sökt sig till andra delar av landet. Under de allra senaste åren (1927—1930) har emellertid den västmanländska industriens produktion ökats i snabbare takt än hela den svenska, vilket förhållande förklarar den minskade utflyttningen.

Det är ej något tvivel underkastat, att in- och utflyttningen i Västmanlands län starkt påverkats av det allmänna ekonomiska läget i landet i dess helhet. Med den betydelse, skördeutfallet hade för den ekonomiska utvecklingen före industrialismens tid, torde detsamma då ha utövat ett icke ringa inflytande på omflyttningen, därest länets skörderesultat i högre grad skilt sig från skörden i andra delar av landet. Så synes emellertid mycket sällan ha varit förhållandet; de båda kurvorna löpa i stort sett jämsides med undantag för de allra senaste åren, och då är det tydligt, att skördeutfallet i Sverige icke kan ha varit av någon betydelse för omflyttningen i Västmanland. Det bör vara under den första perioden — före industrialiseringen — som ett sådant samband kan ha existerat, men då är det jordbruksstatistiska materialet mycket opålitligt. Det västmanländska missväxtåret 1845 var skörden visserligen i allmänhet svag i det övriga Sverige, men förmådde tydligen många — i jordbrukskommunerna översteg de utflyttades antal med icke mindre än 681 de inflyttades — att söka sin utkomst i andra delar av landet. Följden synes ha varit densamma av 1850, 1851 och 1853 års mindre gynnsamma skördar i Västmanland,¹ under vilka år utflyttningen var jämförelsevis betydande.

¹ K. B:s berättelse för Västmanlands län 1848—1850, sid. 8.

VIII. AMERIKAS KONJUNKTURER OCH OMFLYTTNINGEN I VÄSTMANLANDS LÄN.

a. *Emigration.*

Det inflytande, världskonjunkturerna och då speciellt den ekonomiska utvecklingen i Amerika utövat på in- och utflyttningen i Västmanlands län, kommer delvis till synes i statistiken över ut- och invandringen, ehuru denna statistik åtminstone för tidigare år är behäftad med stora brister och uppgifterna om antalet emigranter genomgående torde vara för låga. Som bekant, har Västmanland i den Sundbärgska indelningen av vårt land ur demografisk synpunkt hänförs till Östsverige, vilket karakteriserats av bl. a. jämförelsevis obetydlig utvandring. Orsaken till denna egendomlighet torde vad Västmanland angår få sökas i den relativt låga folkökningen under tidigare år. De tendenser till en överbefolkning av jordbruksnäringens yrkesgrupp, som förmärkts på andra håll, funnos knappast här, vilket förhållande synes till en del förklara den ringa utvandringen från jordbrukskommunerna.

Året 1868 är det första, under vilket en mera betydande utvandring kan konstateras. Skörden hade under närmast föregående år mångenstädes slagit fel, och detta i förening med det gynnsamma ekonomiska läget i Förenta staterna förmådde många att emigrera. År 1868 utvandrade från Västmanlands län 276 personer, och följande år steg antalet emigranter till 385.

Under 1870-talet var utvandringen obetydlig, men efter det den i Amerika rådande depressionen övervunnits, kom en ny kraftig emigrationsvåg åren 1879—1882, då nära 3,000 personer utvandrade från länet. Den inbrytande lågkonjunkturen i Förenta staterna åstadkom åter en minskning av utvandringen, men sedan bättre tider inträtt i Amerika, började denna att ånyo ökas från och med år 1886.

Emigrationen dämpades något under det för Västmanland förhållandevis goda året 1890 men endast helt tillfälligt, och ej ens 1891 års kris förmådde hejda den. Den svåra amerikanska krisen 1893 åstadkom emellertid ett minimum i utvandringen år 1894, och emigrationen antog ej några större proportioner under 1800-talets sista år.

Året 1902 med dess goda tider i Amerika framkallade en ny emigrationsvåg, som dock dämpades genom paniken 1903—1904. Högkonjunkturåret 1906 nådde utvandringen icke upp till sin förra höjd och var under inflytande av 1907 års häftiga kris tämligen ringa under de följande åren. Orsaken till denna nedgång torde ligga i den betydande höjning av levnadsstandarden för de bredare folklagren i vårt land, som nu mera allmänt började göra sig gällande och som i hög grad bidrog till att såväl motverka utvandringen som göra densamma mindre beroende av konjunkturernas växlingar.

Under världskrigets sista år minskades emigrationen ytterligare — till stor del på grund av den rigorösa tillämpningen av utvandringsförbudet för värnpliktiga — men steg ånyo i samband med Förenta staternas snabba återhämtning efter fredskrisen (år 1923 = 608 emigranter) för att åter nedgå, sedan kontingenteringen satt spärr för obegränsad invandring till Förenta staterna. 1929 års kris kom emigranternas antal att gå ned till en obetydlighet, och år 1930 utgjorde detta endast 57 personer eller mindre än hälften av antalet immigranter.

Det är tydligt, att det i första hand varit konjunkturerna i immigrationslandet, som bestämt utvandringens storlek: »The pull may be a greater influence than the push»,¹ d. v. s. den blivande emigranten lockas mera av möjligheterna till bättre arbetsförtjänst i Amerika än han drives bort av svårigheterna i sitt hemland. Och även om de lokala ekonomiska förhållandena varit ljusa, ha de i regel ej förmått motverka emigrationen lika kraftigt som Amerikas högkonjunkturer eggat eller stegrat densamma. Däremot ha de amerikanska lågkonjunkturerna visat sig vara en ofelbar dämpare av utvandringslusten.

Under emigrationens första år bestämde otvivelaktigt de agrara produktionsförhållandena i Förenta staterna till avsevärd del den amerikanska invandringsströmmens storlek, då åtminstone utvandrarna från Sverige i regel sökte sin utkomst inom jordbruket. Det torde därför ej vara oriktigt att ställa minskningen i antalet emigranter från Västmanland åren 1870 och 1871 i samband med det mindre goda resultatet av 1870 års skörd i Förenta staterna. Sedan

¹ D. S. Thomas: »Social aspects of the business cycle», London 1925.

ha emellertid jordbrukets konjunkturer fått vika för industriens; trots 1885 års svaga veteskörd i Amerika började sålunda en ny emigrationsvåg år 1886. På samma sätt inverkade förut skördeutfallet i hemlandet på emigrationens omfattning — exempelvis det svaga skördeåret 1867 — men numera kan man ej spåra något samband mellan skörderesultatet och amerikaresorna.

Vid ett närmare studium av de statistiska uppgifterna om emigrationen från jordbruks- och industrikommuner framgår, att i proportion till folkmängden¹ här utvandringen varit störst från de senare.² Endast enstaka undantag förekomma (åren 1870 och 1884). Från och med den år 1886 inbrytande emigrationsperioden är skillnaden i detta hänseende mellan jordbruks- och industribygd mycket betydande. Med den mot slutet av 1800-talet inträdande knappheten på fri jord i väststaterna var jordbruksarbetarens tid i det stora hela förbi, och i stället började industriarbetarens. Förenta staternas oerhört snabba industrialisering bidrog även i hög grad till att emigranterna alltmer kommo att ägna sig åt andra näringsgrenar än jordbruket.

b. *Immigration.*

Den från och med år 1875 föreliggande statistiken över immigrationen visar, att industrikommunerna i allmänhet utgjort målet för invandrarna. Förklaringen härtill får väl närmast sökas i att industrisamhällena i regel varit stadda i stark utveckling, medan denna oftast avstannat för jordbrukskommunernas del, vilka därför ej kunnat bereda några bättre förtjänstmöjligheter.

Immigrationen har huvudsakligen haft karaktär av återinvandring från Amerika. Bland immigranterna intaga dock icke de

¹ Efter den företagna indelningen av Västmanlands län i jordbruks- och industrikommuner bodde 61 procent av länets folkmängd i jordbrukskommuner år 1860. Denna siffra har sedan genom utflyttning och även omgruppering av kommunerna successivt minskats och utgjorde år 1896 48 procent samt år 1930 35 procent.

² Sundbärg har (Emigrationsutredningen, Betänkande, sid. 427) ansett detta bero på den större rörligheten hos industriorternas befolkning, som varit mera påverkad av de ekonomiska konjunkturerna. Emellertid är det troligt, att jordbruksbefolkningen först sökt anställning vid hemtraktens fabriker eller annorstädes inom landet, innan den emigrerade, varigenom uppgifterna om utvandringen från jordbrukskommunerna blivit för låga.

från Förenta staterna samma dominerande ställning som emigranterna till Amerika i förhållande till samtliga utvandrare.

Ehuru givetvis flera omständigheter spela in och det på grund av de små talen är vanskligt att söka draga några bestämda slutsatser, torde man kunna fastslå, att immigration, d. v. s. i detta fall återinvandring, huvudsakligen ägt rum under tryckta världskonjunkturer. Med en »time lag» av ett år är överensstämmelsen mellan kurvorna för immigrationen till Västmanland och den industriella produktionen i Förenta staterna i stort sett mycket god. Frapperande är ökningen av immigrationen året efter nästan varje betydande nedgång i produktionen (åren 1885, 1889, 1893, 1912, 1920 och 1930). Egendomligt nog har 1907 års kris ej medfört någon avsevärt ökad invandring till länet.

IX. DE LOKALA, SVENSKA OCH AMERIKANSKA KONJUNKTURERNAS INVERKAN PÅ OMFLYTTNINGEN.

I det föregående har det inflytande, som den ekonomiska utvecklingen i Västmanland, Sverige och Förenta staterna utövat på in- och utflyttningen i Västmanlands läns jordbruks- och industrikommuner undersökts helt och hållet var för sig. Det återstår nu att söka utröna, vilken av dessa ekonomiska faktorer som under varje tidsperiod utövat det mäktigaste inflytandet på in- och utflyttningen. För att bestämma detta ha produktionsindexens årliga procentuella förändringar — industrikonjunkturerna ha ju i regel varit de ledande — var för sig korrelerats med de årliga förändringarna i omflyttningsresultatet under antagande av att de sistnämnda inträffat samtidigt med ökning och minskning av produktionsvolymen.¹ På grund av den bristfälliga beskaffenheten hos det statistiska materialet för den första perioden har denna emellertid undersökts endast grafiskt.

¹ Industrikommunerna hade åren 1860—1863 följande omflyttningsresultat: + 393, + 123, + 395, + 135. Den korrelerade serien har alltså varit: — 270, + 272, — 260 ...

Följande korrelationskoefficienter ha erhållits¹:

Industrikonjunkturer i	O m f l y t t n i n g			
	Jordbrukskommuner		Industrikommuner	
	1860—1895	1896—1930.	1860—1895	1896—1930
Västmanlands län	— 0,44	— 0,31	+ 0,06	+ 0,29
Sverige	— 0,47	— 0,46	+ 0,14	+ 0,29
Förenta staterna	— 0,43 ²	(— 0,05)	— 0,27 ²	(+ 0,13)

Korrelationen mellan industrikonjunkturerna och jordbrukskommunernas omflyttningsresultat är, som synes, tydligt negativ. Starkast är omflyttningsresultatets korrelation med Sveriges industriella produktion. Härav torde man kunna utläsa, att utflyttningen från jordbrukskommunerna i allmänhet ägt rum till orter utanför länet. Detta bestyrkes av den ganska betydande skillnaden i koefficienterna för korrelationen med de lokala industrikonjunkturerna och de svenska under den tredje perioden, då utvecklingen av länets industriella produktion ej förmådde hålla jämna steg med hela landets och industrisamhällena därför ej lockade till inflyttning. Korrelationen mellan jordbrukskommunernas totala omflyttningsresultat och Amerikas konjunkturer är jämförelsevis god åren 1867—1895 men under den tredje perioden, då emigrationen från jordbruksbygderna är högst obetydlig, kan man knappast tala om någon korrelation.

Den positiva korrelationen mellan industrikonjunkturerna och omflyttningsresultatet i industrikommunerna är ytterst svag under den andra perioden. Detta har sin grund i att den betydande utvandringen under vissa år fullständigt förrycker omflyttningsresultatet. Utflyttningsöverskottet döljer under emigrationsåren oftast en inrikes omflyttningsvinst, vars storlek står i ganska intimt samband med den västmanländska industriproduktionens volym. Vidare har det under en del år högst olikartade ekonomiska läget i Västmanlands län, Sverige och Förenta staterna gjort, att omflyttningsresul-

¹ Korrelationskoefficienterna ha beräknats enligt den i Charlier: »Vorlesungen über die Grundzüge der mathematischen Statistik», Lund 1920, sid. 89, angivna metoden, som lämnar betryggande kontroll för räkningens riktighet.

² Åren 1867—1895.

tatet blivit bestämt av tre skilda faktorer, som delvis neutraliserat varandra. Medan industrialism och emigration i förening åstadkommit utflyttning från jordbruksbygderna, har den av industrialismen framkallade inflyttningen till industrisamhällena ofta mer än uppvägs av den omfattande emigrationen från dessa. Koefficienten för korrelationen mellan Förenta staternas industriella produktion och industrikommunernas omflyttningsresultat är för den andra perioden negativ men ganska låg. Den skulle otvivelaktigt ha blivit högre, om ej emigrationen till Amerika ofta ägt rum under även i Västmanland rådande högkonjunkturer, då inflyttningen till länet varit som störst. Samma störande inflytelser ha gjort korrelationskoefficienten för den tredje perioden positiv. Korrelerar man nämligen den industriella produktionen i Förenta staterna med nettoemigrationen, erhålles för period II, som i detta fall satts att börja med år 1867, korrelationskoefficienten $+ 0.41$ och för period III $+ 0.45$. Motsvarande korrelationskoefficienter äro för jordbrukskommunerna $+ 0.44$ och $+ 0.39$.

Sammanfattning.

De resultat, undersökningen lett till, skulle kunna sammanfattas sålunda:

Under perioden 1830—1859 var in- och utflyttningen i såväl *jordbrukskommunerna* som *industrikommunerna* så gott som uteslutande beroende av rent lokala förhållanden. Skördeutfallet var därvid den viktigaste konjunkturfaktorn, medan industrikonjunkturererna först i andra hand och då endast i industribygder synas ha påverkat omflyttningsresultatet.

Med industrialismens genombrott upphörde efterhand skördarna att utöva inflytande på omflyttningen. I *jordbrukskommunerna* reglerade under perioden 1860—1895 huvudsakligen Sveriges och Västmanlands läns industrikonjunkturer i nämnd ordning in- och utflyttningen. Samtidigt som emigrationen mot slutet av 1860-talet antog större proportioner började Amerikas konjunkturer att påverka utflyttningen från jordbruksbygderna, och under större delen av perioden är korrelationen mellan det totala omflyttningsresultatet och Amerikas industriella produktion ganska stark. Även *industrikommunernas* omflyttningsresultat har i främsta rummet

varit beroende av det inhemska ekonomiska läget. Undantag utgöra emigrationsåren, då Förenta staternas industriella produktion är starkt negativt korrelerad med de årliga förändringarna i omflyttningsresultatet.

Under perioden 1896—1930 synes omflyttningsresultatet för *jordbrukskommunernas* del ej i så hög grad ha bestämts av konjunkturerna som under senare hälften av 1800-talet. Inflyttningsvinst noteras under de svåraste depressionsåren i stället för eljest merendels mycket betydande utflyttningsöverskott. Omflyttningsresultatet är alltjämt huvudsakligen beroende av det ekonomiska läget i Sverige och därefter av de mera lokala förhållandena. Beträffande *industrikommunerna* gör man den iakttagelsen, att utvecklingen av länets egen industri nu påverkat omflyttningen i samma grad som hela landets industrikonjunkturer. Annars är, som framhållits, korrelationen under andra och tredje perioderna störst mellan såväl jordbruks- som industrikommunernas omflyttningsresultat och konjunkturutvecklingen i Sverige.

ÖVERSIKTER OCH MEDDELANDEN

Den nya tyska re- Den tid, som i tysk historia fylldes av striden
gimens första år. mellan Weimarrepubliken och dess motstånd-
dare, har i alltför stor utsträckning betraktats som en nationalsocia-
lismens frammarsch i allians med Hugenberg och den tysk-natio-
nella reaktionen. Det öppna samarbetet med denna partigrupp,
främst manifesterat vid det namnkunniga Harzburgmötet på som-
maren 1931, har också varit den linje i nationalsocialistisk taktik,
som i första hand fallit i ögonen. Bilden av den tyska revolutionen
är emellertid ofullständig, om man icke samtidigt söker skönja sam-
spelet mellan nationalsocialismen och de radikala arbetargrupperna,
enkannerligen kommunismen. Det var mera än en tillfällighet, att
nationalsocialister och kommunister i riksdag och lantdagars röstat
för samma förslag. Ute i folkvimlet, där striden kämpades hård
och hänsynslös för hakkorset, var kommunismen på sätt och vis
huvudmotståndaren. Men samtidigt märker man alltid en viss re-
spekt mot kommunisterna från nazistiskt håll, en respekt, som knap-
past kommer motståndarna på borgerligt och socialdemokratiskt
håll till del. Weimarrepubliken var till sist de båda stora revolu-
tionsrörelsernas gemensamma fiende, och kampen dem emellan var
en rivalitet om den revolterande arbetarvärldens hjärta. De sociala
och ekonomiska partierna voro ofta förvånande lika. Att kampen
icke för ty blev så hård, berodde på den djupa klyftan i världsåskåd-
ningsfrågor, i inställning till nationell tradition och religiöst för-
ankrad moral.

Den 29 december 1932 offentliggjordes en statistik över löneförhål-
landena på den tyska arbetsmarknaden, uppställd av chefen i institutet
för konjunkturforskning, professor Wagemann. Denna utomordent-
ligt intressanta framställning¹ av lönenivåns fluktuationer är ett talan-
de vittnesbörd om den jordmån, som bereddes för den revolutionära
propagandan inom arbetarkretsar. Under perioden mellan juni 1929
och mars 1931 hade de tyska arbetslönerna befunnit sig i ett topp-

¹ Ur professor Wagemanns statistik må följande siffror anföras. Siffrorna
ange timlöner i pfennig för arbetare i branschen dels under toppläget 1929
—31 samt dels under lågläget på hösten 1932. De båda följande siffrorna ange
samma lönelägen för nödhjälpsarbetare inom yrket. För stenkolsarbetare voro
siffrorna alltså 120,8—95,5 och 75,7—59,9, metallarbetare 95,4—78,1 samt 76,5
—61,0, kemiska industriarbetare 107,5—87,4 samt 86,4—70,3, byggnadsarbetare
125,2—85,6 samt 98,5—67,7, pappersarbetare 115,5—92,9 samt 86,7—69,0 samt
typografer 117,3—96,1 och 103,3—78,3.

läge, men sedan Brüning under depressionens tryck tvingats till en stark nedsättning av de sociala understöden, sjunker arbetslönen i ett sträck fram till hösten 1932. Socialdemokraterna, som genom sin motsatsställning till nazismen sågo sig nödsakade att stödja Brüning, kommo därför att engagera sig i en lönesänkningsspolitik, som knappast var ägnad att göra dem populära bland arbetarna. Nationalsocialisternas försök att begagna sig av detta läge, kulminerade vid jultiden 1932, då partiet gemensamt med kommunisterna genomförde den stora trafikstrejken i Berlin. Ungefär samtidigt, närmare bestämt den 4 januari 1933, sammånträffade Hitler med von Papen, ett möte, som förmedlades av den rhenländske bankmannen von Schoenerer. Med denna taktik sökte Hitler utnyttja de båda flyglarna i tysk politik, kommunisterna och de tysk-nationella. Han sökte förena samma grupper, som i Weimar 1919 slöto upp kring Brockdorff-Rantzau i hans nationellt betonade men starkt kommunistorienterade kurs. Schleichers motdrag var ett försök till samling av mittpartierna, dit han även ville föra en under Gregor Strassers ledning stående moderat nazistfraktion. Socialdemokraterna, vilkas medverkan i denna allians var nödvändig, gjorde emellertid ett taktiskt missgrepp, som blev ödesdigert. Den 7 januari meddelade nämligen den preussiske ministerpresidenten Braun, att han icke längre ansåge det önskvärt, att den av von Papen tillsatta kommissariatsregeringen kvarstannade. Han fordrade därför den ordinarie regeringens återinsättande i sitt ämbete. Schleichers ställning var emellertid ingalunda så obunden, att han på detta stadium kunde tillmötesgå en dylik offentlig framställning, och hans avslag skärpte otvivelaktigt motsättningen mellan riksregeringen och det socialdemokratiska partiet. Gregor Strassers värde som bundsförvant förminskades också i hög grad, då det visade sig, att han vid sin brytning med Hitler icke kunde räkna på någon nämnvärd anslutning från partiets medlemmar.

För nationalsocialisterna hade det gällt, att så snart som möjligt söka få riksdagen inkallad. Ett misstroendevotum från dess sida skulle vara en tämligen säker väg till makten. Vid ett sammanträde i de äldstes råd den 4 januari beslöt man därför med nazisternas och centrums röster, att riksdagen skulle inkallas till den 24 januari. Några veckor senare, den 15 januari, erhöilo nationalsocialisterna vid lantdagsvalen i den lilla delstaten Lippe-Deimold en överväldigande röstsiffra. De ökade sålunda sin representation från ett till tio mandat. De andra högerpartierna gingo även framåt, medan mittgrupperna och socialdemokraterna förlorade. Kommunisternas ökning var i jämförelse med nationalsocialisternas en ren bagatell.¹ Detta valutslag hade en utomordentligt stor psykologisk

¹ Vid valet i Lippe-Deimold ökade nationalsocialisterna från ett till tio mandat, de tysk-nationella från tre till fyra, tyska folkpartiet likaså från tre till fyra, den kristligt-sociala folktjänsten erövrade ett mandat, lantfolkpartiet förlorade sitt enda, centrum erhöil intet och hade tidigare ej varit representerat, statspartiet förlorade sitt enda, socialdemokraterna gingo tillbaka från nio till sju och kommunisterna ökade från ett till två mandat.

verkan. Nationalsocialisternas underhandlingar med de tysk-nationella och von Papen kunde nu fullföljas med större auktoritet från nazisternas sida. Deras intresse för en snar riksdagsinkallelse minskades också, och vid ett förnyat sammanträde i de äldstes råd uppskötts riksdagen till den 31 januari. De förhandlingar, som ungefär samtidigt bedrevos mellan von Schleicher, Stegerwald, Gregor Strasser och Hugenberg, ledde icke till åsyftat resultat. Hugenberg synes från början ha motsatt sig tysk-nationellt samarbete, och den 26 januari antog den tysk-nationella fraktionen en resolution, i vilken den krävde den sittande riksregeringens ombyggnad, då denna i sin dåvarande form icke kunde företräda den auktoritära staten.

Två dagar senare vägrade Hindenburg att bevilja Scheicher fullmakt att upplösa riksdagen. En regeringskris var oundviklig, och den 30 januari utnämndes den av Hitler presiderade nationella samlingsregeringen. I de förhandlingar, som föregått denna regerings tillkomst, synes Hitler till en början varit något tveksam. Samröret med de tysk-nationella var honom icke enbart angenämt, och minnena från de konservativa kretsarnas hållning, då avgörandet skulle falla vid Hitlerkuppen i München 1923, torde knappast ha varit utan sin betydelse. Von Papen, som i detta sammanhang utgjorde den förmedlande länken, synes ha skött sitt värv med stor smidighet, och sedan nationalsocialisterna förutom rikskanslersposten försäkrat sig om makten över polisväsendet, övervanns tveksamheten. Enligt pressrykten under dagarna närmast före regeringskrisen, skulle nationalsocialisterna och centrum ha förhandlat om samarbete. Något bevis för dessa ryktens autenticitet förefinnes emellertid icke. Ett uttalande av bayerska folkpartiets ledare, Schäffer, den 8 februari ger vid handen, att varken detta parti eller centrum tillfrågats i samband med förhandlingarna kring regeringsskiftet. De tysk-nationella skulle nämligen bestämt ha avböjt tanken på en majoritetsregering, medan nationalsocialisterna skulle varit mera benägna för denna linje. Denna uppgift, som Schäffer säger sig ha fått av von Papen, synes i någon mån tala för riktigheten av de tidigare omnämnda ryktena. I centrumledaren Kaas protestskrivelse till rikspresidenten på grund av motiveringen till riksdagsupplösningen den 1 februari, nämnes emellertid ingenting om existensen av tidigare förhandlingar med nazisterna.

Den nya regeringens första uppgift blev en konsolidering av den nyvunna maktställningen. Man kan i händelseförloppet utläsa en målmedveten kurs hos de nationalsocialistiska riksministrarna. Först försäkrade man sig om den statliga propagandaapparaten, i det att de nationella rörelsernas män fingo tillfälle att när som helst begagna radion som propagandamedel. Sedan inleddes nazifieringen av polisen. Den 16 februari vidtog sålunda Göring i egen skap av preussisk inrikeskommissarie en rensning av den preussiska polisen, varvid politiskt misshagliga element fingo försvinna. Den 21 samma månad utgav han en förordning, enligt vilken ordningsmakten skulle undvika alla fientliga åtgärder mot nationella orga-

nisationer, men i stället med all kraft befodra deras arbete. I kampen mot den kommunistiska terrorn krävdes obönhörlig stränghet. Vid för hårda åtgärder skulle Göring själv ingripa till försvar medan underlåtenhetssynder eller missriktad hänsynsfullhet skulle beivras. Den 24 februari förvandlades stormavdelningarna, skyddsstaffetterna och Stahlhelm-förbanden till hjälppolis, vilken vid behov kunde tillkallas av den ordinarie ordningsmakten. Därmed var förfoganderätten över ordningsmakten fullständigt tryggad.

Propagandan för valet den 5 mars till den nya riksdagen utnyttjade regeringen framför allt till en kamp mot kommunismen. Det gällde för nationalsocialisterna att definitivt förintä sin farligaste konkurrent bland arbetarna. I detta stycke kunde man också påräkna ett trofast stöd från de tysk-nationella. Riksdagshusbranden den 27 februari begagnades till utgångspunkt för ett nöddekret, lagen till skydd för folk och stat, enligt vilken regeringen och polisen utrustades med utomordentliga befogenheter, och dödsstraffet vid politiska brott gjordes betydligt vanligare än förut. Von Papens dekret från juli 1932 var därmed betydligt överträffat. Den 2 mars igångsattes under ledning av Göring samt stabschefen i S. A. kapten Ernst Röhm den aktion, som bildligt talat halshög den befarade kommunistiska revolutionen, innan den gjort tecken till att börja. Denna dag liksom de båda följande läto S. A. häkta samtliga Röda Frontledare, kommunistiska funktionärer och med kommunisterna sympatiserande socialdemokratiska ledare. S. A.-rörelsen hade som bekant förgrenat sig in i alla kommunistiska kvarter. S. A.-ledaren visste precis vem motsvarande Röda Frontledare var och tvärtom. Det torde främst vara tack vare S. A.-rörelsens just för dylika aktioner avpassade organisation, som denna händelse blev så oblodig, som den faktiskt blev.

Efter kommunismens likvidering och den överväldigande nationalsocialistiska segern¹ blev läget i någon mån förändrat. Det makt-politiska problem, som nu börjar kasta sin skugga framför sig, är nationalsocialismens kamp mot sin andre rival, men konkurrenten bland de nationella kretsarna, Hugenbergers parti. Till en början är det visserligen lugnt. Riksdagens sammanträde, den högtidliga statsakten i Potsdam den 21 mars, och antagandet av en fyraårig fullmaktslag två dagar senare äro till en början det centrala i tysk

¹ Valresultatet den 5 mars var följande. Siffrorna uttrycka mandatantalet i den nya riksdagen samt mandatantalet i den upplösta, röstsiffran den 5 mars 1933 samt röstsiffran den 6 november 1932. Nationalsocialisterna 288 från 196, 17,270,000 från 11,737,000, Kampfronten svart-vitt-rött 52 från 52 och 3,134,000 från 3,134,000, württembergiska trädgårdsodlarförbundet 1 från 2 och 84,000 från 105,000, tyska bondepartiet i Bayern 2 från 3 och 114,000 från 149,000, tysk-hannovranska partiet 0 från 1 och 48,000 från 64,000, tyska folkpartiet 2 från 11, 432,000 från 662,000, kristligt-sociala folktjänsten 4 från 5, 384,000 från 404,000, näringspartiet 0 från 1, 0--110,000, centrum 73 från 70, 4,423,000 från 4,230,000, bayerska folkpartiet 19 från 20, 1,074,000 från 1,096,000, statspartiet 5 från 2, 334,000 från 339,000, socialdemokraterna 120 från 121, 7,177,000 från 7,252,000, kommunisterna 81 från 100, 4,846,000 från 5,980,000. Röstsiffrorna ha angivits i tusental.

politik. Den antisemitiska hetsen i den nazistiska förkunnelsen började också kräva en utlösning. Åtskilliga blockader mot judiska affärer hade igångsatts av nationalsocialister, och den 10 mars hade Hitler sett sig nödsakad att i en skarp proklamation förbjuda alla säraktioner i denna riktning. Kravet på en yttre manifestation av den antijudiska inställningen tilltog emellertid i styrka, och i slutet av mars överlämnade ledningen av N. S. D. A. P. åt en kommitté att organisera en bojkott av alla judiska varuhus och butiker. Denna bojkott, som motiverades med den judiska skräckpropagandan mot Tyskland i utlandet, bestämdes till den 1 april. Till dess organisatör och ledare utsågs den nationalsocialistiske distriktsledaren i Nürnberg, Julius Streicher. Det torde knappast råda något tvivel, om att denna aktion varit ett taktiskt missgrepp. Dess ledare har gjort sig känd som en av de mest fanatiska representanterna för antisemitisk inställning. Som redaktör för veckotidningen *Der Stürmer* i Nürnberg satte han sig under partiets upplösning 1924 i spetsen för en egen grupp, för vilken antisemitismen var det väsentliga. Hans verksamhet har även sedermera präglats av hans starka antisemitism.

Mera betydelsefull än judebojkotten var den sju dagar senare antagna riksreformen. Motsättningen mellan riket och delstaterna hade redan under von Papens regering börjat göra sig gällande. Insättandet av rikskommissarier på de ordinarie ministrarnas poster i Preussen hade framkallat en stark oro i södra och mellersta Tyskland. Under Hitlers första tid som rikskansler gjorde sig det preussiska problemet genast påmint. Den 4 februari framlade sålunda nationalsocialisterna i lantdagen ett upplösningsförslag, som dock förkastades med centrums, statspartiets och socialdemokraternas röster. Tre dagar senare hänsköts saken till det s. k. tremannakollegiet, en institution, som bestod av lantdagens talman, nationalsocialisten Kerl, centrummannen Adenauer, som var ordförande i det preussiska statsrådet samt den socialdemokratiska ministerpresidenten Braun. Några dagar senare upprevs emellertid detta beslut genom att den preussiske rikskommissarien von Papen intog ministerpresidentens plats i kollegiet. Liknande åtgärder tvingades man sedan att vidtaga i andra delstater. Särskilt i Bayern var motståndet ganska kraftigt. Då förhandlingar under mars månad mellan nationalsocialisterna och det bayerska folkpartiet visat sig fruktlösa, förordnade riksinrikesminister Frick den nationalsocialistiske partimannen general von Epp till bayersk poliskommissarie. Striden med delstaterna likviderades slutgiltigt genom den s. k. riksreformen, daterad den 7 april. Redan den 31 mars hade riksregeringen i ett dekret meddelat delstatsregeringarna kompetens att utfärda förordningar på alla av författningen icke direkt förutsedda områden. Genom riksreformen erhöll riksregeringen rätt att i varje delstat utnämna en riksståthållare, som på rikskanslerns förslag utses av rikspresidenten. Dessa ha att sörja för att de av rikskanslern uppdragna politiska riktlinjerna iakttagas i delstaterna,

de utnämna eller avsätta ministerpresidenten och på dennes förslag de övriga medlemmarna av statsregeringen, de besluta om lantdagens upplösning och utskrivning av nyval, de utfärda alla beslutade lagar, de utnämna på statsregeringens förslag alla högre tjänstemän, de handha benådningsrätten, de kunna deltaga i statsregeringens överläggningar och presidera på dess sammanträden, men de äga ej rätt att vara medlemmar i dessa. Ståthållaren skall tillhöra den stat, till vars högste representant han är utnämnd. Undantag från denna regel utgör endast det fall, då ståthållaren är utsedd för flera stater, vilkas folkmängd ej får överstiga två millioner tillsammans. Riksståthållarna utnämns för en lantdagens legislaturperiod, men kan under denna tid avsättas av rikspresidenten på förslag av rikskanslern. Misstroendevota mot såväl ståthållare som ministerpresident äro i den nya lagen förbjudna. I Preussen fungerar rikskanslern personligen som ståthållare och innehar samtliga en riksståthållares befogenheter.

Denna lag är en av de viktigaste statsrättsliga förändringar, som den nationalsocialistiska revolutionen genomfört. Genom det beslut, som fattades av riksdagen den 30 januari 1934, utvidgades den ytterligare. Riksståthållarna underordnades genom dess bestämmelser riksinrikesministern, som även övertog rikskanslerns ställning som preussisk riksståthållare. Det tyska folkets enhet har därmed statsrättsligt på ett synnerligen markerat sätt blivit fastslaget.

Medan riksreformen så småningom förbereddes och genomfördes, började utvecklingen också att tendera mot en nazistisk likriktning inom fackföreningsrörelsen. Under mars månad hade sålunda olika fackliga organ eller ledare uttalat sin lojalitet mot den nya staten. En av den socialdemokratiska fackföreningsrörelsens främsta män, Beipart, avlät den 23 mars en skrivelse till Hitler, i vilken han hävdade, att fackföreningarna borde leva som fria organisationer i staten. Deras vilja till solidaritet med allmänintresset hade de visat genom sin villighet till underkastelse vid statligt förlikningsförfarande. Han framhöll också de fackliga organisationernas beredvillighet att samverka med arbetsgivarna. För nazisterna gällde det emellertid att helt övertaga makten på det fackliga området, och de vinnlade sig därför att besätta förtroendeposterna inom föreningarna med medlemmar av sin egen arbetarorganisation, den s. k. N. S. B. O., Nationalsozialistische Betriebszellenorganisation. Den 1 april utkom en förordning, enligt vilken myndigheterna ägde rätt att utesluta politiskt misshagliga element ur de författningensliga företagsråden. Den 21 april ställdes de till det tysk-nationella partiet anslutna nationella fackföreningarna under sammän ledning som N. S. B. O. Den 1 maj, som officiellt firades över hela Tyskland som det nationella arbetets dag, meddelade Hitler i ett stort tal riksregeringens avsikt att införa allmän arbetstjänsteplikt. Dagen därpå övertog N. S. B. O. ledningen av samtliga tyska fackföreningar, vilka sammanslötos till »arbetsfronten» under ledning av d:r Robert Ley. Denne man hade tidigare varit rhenländsk distriktsledare, var

kemist till yrket, och hade under 1926 tillsammans med Gottfried Foeder fört Hitlers talan i ett mot ledaren fientligt möte, samman kallat av bröderna Strasser.

Genom dessa olika åtgärder hade maktkoncentrationen i riksregeringens hand nått sin höjdpunkt. Slitningarna inom regeringen började nu bli direkt synliga. Den 20 april gjorde Stahlhelmledaren, riksarbetsminister Seldte ett uttalande, i vilket han oreserverat ställde sig och sin rörelse under Hitlers ledning, och den 27 i samma månad uppgick Stahlhelm helt i N. S. D. A. P. Seldte anmodades därvid av de tysk-nationella att frånträda sitt riksdagsmandat. Han vägrade emellertid under den förevändningen, att han icke valts av de tysk-nationella utan av Kampfronten Svart-vitt-rött, vilken bestått även av Stahlhelm. Under maj och juni började enskilda tysk-nationella avdelningar att övergå till N. S. D. A. P., misstämningen mellan Hugenberg och hans regeringskolleger blev allt större, och ett oförsiktigt uttalande på den ekonomiska världskonferensen i London i mitten av juni gav riksregeringen anledning att meddela, att Hugenberg icke hade rikskanslern bakom sig. Hugenberg ingav sin avskedsansökan. Kort därefter, den 21 juni, upplöstes den tysk-nationella fronten med dess ungdomsavdelningar. Dagen dessförinnan hade det socialdemokratiska partiet likviderats, och något senare, den 5 juli, beslöt centrum och tyska folkpartiet att självmant upplösa sig. Den 8 juli berövades alla socialdemokrater sina mandat, och de borgerliga politiker, som icke lämnade sina plåtsar i offentliga församlingar, inträdde som gäster i de nationalsocialistiska fraktionerna. Till Hugenbergs efterträdare som riksekonomiminister utsågs den moderate nationalsocialisten Curt Schmidt med Gottfried Foeder som statssekreterare, och på hans post som jordbruksminister ersattes han av den kände agrarsocialisten Walther Darré.

I juli 1933 är egentligen den nationalsocialistiska revolutionen fullbordad. Den utveckling, som sedan följt, har varit en konsolidering av det redan utförda verket. Den i juli daterade lagen om det preussiska statsrådets reorganisation tillmättes på sin tid stor betydelse, men har efter riksreformens fullföljande blivit av ganska underordnad vikt. Mera betydelsefulla voro de beslut, genom vilka den ställföreträdande ledaren för N. S. D. A. P. och stabschefen i S. A. utnämndes till rikspräsident utan portfölj. Detta skedde den 1 december. Betydelsefullt var också riksregeringens åtgärd att i samband med riksdagsupplösningen den 14 oktober även upplösa lantdagarna men utan att förordna om nya val. Huruvida däremot valutslaget den 12 november¹ kan tillmätas samma innebörd som

¹ Den 12 november röstade för riksregeringens utrikespolitik i Genève 40,602,000 eller 95 %, medan mot denna politik röstade 2,101,000 eller 4,8 %. För N. S. D. A. P:s enhetslista till riksdagen, vilken även upptog vissa utanför partiet stående personer såsom den förutvarande rikspräsidenten Hugenberg, röstade 39,639,000 eller 92,2 % och mot röstade 3,349,000 eller 7,8 %. Dessa senare röster erhöles, genom att väljarnas sedlar förklarades ogiltiga. Valda blevo 661 personer.

tidigare val är ytterst diskutabelt. Den i januari 1934 utkomna förordning, som i den s. k. »Träuhändlerinstitutionen», en utbyggnad av det gamla förlikningsväsendet, lägger utomordentliga ekonomiska maktbefogenheter, förtjänar också att omnämnas som ett fullföljande av statens likriktning på det ekonomiska området.

Bilden av Tyskland i dag och Tyskland för ett år sedan företer en fantastisk olikhet. Regeringsmaktens koncentrerings under de båda sista presidentregeringarna, liksom parlamentarismens faktiska likvidering under Brüning's regemente hade visserligen förberett omvälvningen, men Weimar-Tyskland var ännu formellt vid liv. I dag har riksregeringen genom en konstitutionell fullmaktslag erhållit samtliga riksdagens befogenheter med undantag av dess rätt att förändra författningens bestämmelser rörande riksdagens och riksrådets kompetens. Makten inom riksregeringen har redan i Weimar författningen koncentrerats hos rikskanslern, som nu är den högste ledaren också för det allenahärskande nationalsocialistiska partiet. Under regeringen sorterar nu icke blott förvaltningen utan även den nationalsocialistiska rörelsen samt de i arbetsfronten organiserade fackliga och ekonomiska sammanslutningarna. Delstaterna ha försvunnit som fria maktfaktorer, de parlamentariska församlingarna ha förvandlats till rådgivande instanser, där de över huvud taget bibehållits, och på alla områden, inom den provinsiella och kommunala förvaltningen, inom näringslivet liksom redan förut inom partiet har den auktoritära ledarprincipen genomförts. Samtidigt har konsolideringen även på det idépolitiska området fortskridit. Nationalsocialismens mest utmanande sidor ha märkbart mildrats. Sålunda förklarade Hitler i sitt stora programtal vid partidagen i Nürnberg den 1—4 september, att nationalsocialismen erkände alla rasers berättigande. Den ville icke sätta någon mindervärdighetsstämpel på de icke-nordiska folken, men den hävdade den nordiska människans rätt att leda staten. Andra raser hade andra betydelsefulla uppgifter i samhällslivet sig förelagda. Den antisemitiska inställningen har även skjutits i bakgrunden. I den ryktbara arierlagstiftningen har man sålunda meddelat myndigheterna rätt att inskrida mot judar, att avsätta dem från deras ämbeten o. s. v. men man har sällan i lag påbjudit, att dylika åtgärder måste vidtagas. Det avgörande beslutet har överlämnats åt myndigheternas eget omdöme.

Genom lagen av den 1 december 1933, varigenom N. S. D. A. P:s ställföreträdande partiledare och stabschefen i S. A. utnämndes till riksministrar, fullbordades den process, som lett fram till fullständig identitet mellan den tyska staten och det nationalsocialistiska partiet. Partiledningen är som bekant ännu förlagd till München, där Hitler av pietet för nationalsocialismens förflutna vill bibehålla den, men i stället har man i Berlin upprättat en s. k. förbindelsestab, där de egentliga avgörandena inom partiet träffas. Denna förbindelsestab liksom stormavdelningarnas högsta stab har genom den nyss nämnda lagen kommit att jämföras med statliga ministerier.

Det nationalsocialistiska partiet har officiellt erkänts som statsmaktens bärare i Tyskland.

Parallellen med Italien träder här i öppen dag. Talet om det fascistiska partiets sammanställning med den italienska staten har varit ett ständigt återkommande tema i Mussolinis förkunnelse. Det finns emellertid än så länge en väsentlig skillnad mellan Italien och Tyskland, en skillnad, som särskilt tydligt kommer till synes i den nyordning av det preussiska kommunalväsendet, vilket antogs den 15 december. Genom denna lag upphävdes de gamla stadsfullmäktige och de av dem valda borgmästarna och stadsråden. Borgmästarna liksom deras motsvarigheter i mindre kommuner utnämns nu av inrikesministern, i vissa fall på förslag av de kommunala församlingarna. Dessa äro emellertid icke längre folkvalda utan utnämnda av myndigheterna på förslag av de nationalsocialistiska distriktsledningarna och därmed jämställda partiinstanser. Vissa funktionärer inom partiet samt inom S. A. och S. S. äro därvid självskrivna. I Italien genomfördes en liknande reform 1926, men de vid borgmästarnas sida stående råden fingo därvid en rent korporativ sammansättning. Det är detta drag i italienskt samhällsliv, som ännu saknas i Tyskland. N. S. B. O. har ännu icke erhållit på långt när samma betydelse som Rossonis fackföreningsrörelse redan på ett tidigt stadium erhöi i det fascistiska Italien. Det nationalsocialistiska Tyskland har därför över sig något av enbart en partidiktatur utan det från äldre socialism nedärvda inslag, som korporatismen utgör. Måhända kommer detta drag att framdeles bli starkare accentuerat även i Tyskland. Vissa uttalanden av Goebbels peka i denna riktning liksom även den förut omnämnda Träuhändlerinstitutionen.

I det tredje rikets Tyskland torde man nog kunna särskilja olika grupperingar, vilka i dag sätta sin prägel på de inre motsättningarna. Inom det nationalsocialistiska partiet förefinnes det sålunda en högerflygel, som företrädes av Göring, och som torde stå ganska nära de forna tysk-nationella kretsar, vilka i vicekansler von Papen se sin främste representant. Görings aktion i januari 1934 mot de monarkistiska sammanslutningarna tycks emellertid ha fjärrmat honom från dessa kretsar och närmat honom mittgruppen, som står Hitler själv närmast och som företrädes av en man som riksinrikesminister Frick. Partiets vänsterflygel, ledd av Goebbels och Ley, står mycket nära Hitler. Goebbels är personligen intim umgängesvän med rikskanslern — men hans motsatsförhållande till Göring är betydligt. Denna vänsterflygel, bakom vilken de nationalsocialistiska arbetarmassorna gruppera sig, har även ett starkt stöd i riksjordbruksminister Darré. Om dennes statssocialistiska experiment på jordbruksekonomiens område slå väl ut, kommer den socialistiska linjen i partiets politik att få ett kraftigt övertag. Utanför det nationalsocialistiska partiet märkas till sist en högeropposition rekryterad ur kretsarna kring det forna centrum och bayerska folkpartiet, företrädd av den namnkunnige kardinal Faulhaber i Mün-

chen, samt en vänsteropposition, organiserad i en illegal kommunistisk rörelse, vars omfattning dock synes vara ytterst begränsad. Den obestriddiga makten i detta system ligger i dag utan tvekan hos Adolf Hitler och männen närmast kring honom.¹

P. E.

Ny fullmaktslagstiftning i Schweiz. Den expansion av regeringsmakten, som krigsbruk genomfördes i Schweiz ett par dagar efter världskrigets inbrott, har som bekant icke restlöst försvunnit i och med inträdandet av fredstillstånd och s. k. normala förhållanden.² Avvecklingen av fullmaktsapparaten försiggick icke utan istadighet från exekutivens-förbundsradets sida, helst som redan deflationskrisen i början på 1920-talet skapade avsevärda svårigheter även för Schweiz. Regeringens evakuering av de från referendumfolket och parlamentet ockuperade maktområdena skedde icke blott långsamt utan även aldrig fullständigt. Genom de krisartade förhållandenas egen makt eller genom en personlig obenägenhet att alltför frivilligt avhända sig åtnjutna befogenheter kom förbundsrådet även efter fullmakternas successiva ned- och avskrivning att bibehålla en starkare ställning än tillföre i förhållande framför allt till parlamentet—förbundsförsamlingen. Samtidigt kunde man också spåra en om ock länge blott svag tendens att kringskära referendumdemokratien, i vilken process exekutiv och legislativ främst genom Dringlichkeitsklausulens ökade användning uppträdde icke utan ömsesidig courtoisie på samma sida. Det ligger i sakens natur att en sådan utvecklingstendens även varit ägnad att grundligare stärka regeringsmakten, försåvitt den gamla maktbalansen mellan regering och parlamentet undergått en förskjutning till den förras förmån.

Denna dubbla utvecklingslinje — regeringens växande makt och ett visst undanskjutande av schweizerfolket som lagstiftnings-

¹ Riksstyrelsens sammansättning utgör för tillfället: Rikskansler Adolf Hitler, statssekreterare d:r Hans-Heinrich Lammers, vice kansler Frans von Pape, utrikesminister Friherre von Neurath, statssekreterare d:r von Bülow, inrikesminister d:r Wilhelm Frick, statssekreterare Hans Pfundner, ekonomiminister d:r Curt Schmitt, statssekreterare diplomingenjör Gottfried Foeder och d:r Hans Posse, finansminister greve Ludwig Schwerin von Krosigk, statssekreterare Fritz Reinhardt, arbetsminister Franz Seldte, statssekreterare d:r Johannes Krohn och överste Konstantin Hierl, justitieminister d:r Franz Gürtner, statssekreterare professor Franz Schlegelberger, propagandaminister d:r Josef Goebbels, statssekreterare radiochefen Walter Funk, kommunikationsminister friherre Paul von Eltz-Rübenach, statssekreterare Gustaf Koenigs samt d:r ing. Ohnesorge, luftfartsminister Hermann Göring, statssekreterare Erhard Milch, jordbruksminister Walther Darré, statssekreterare Herbert Backe, riksvärnsminister general Werner von Blomberg, chef för härledningen generalen av infanteriet friherre von Hammerstein, chef för marinledningen amiral Raeder, riksministrar utan portfölj ställföreträdande riksledaren för N. S. D. A. P. Rudolf Hess samt stabschefen för S. A. Ernst Röhm.

² Härvid hänvisas till H. Tingssten: Regeringsmaktens expansion under och efter världskriget (Lund 1930), sid. 13 ff.

organ — har starkt accentuerats under den nu pågående världskrisen. Även om Schweiz' arbetslöshetssiffror äro jämförelsevis låga, ligger det i öppen dag att de rent materiella försörjningsproblemen för detta export- och turistland skärpts, vilket också tagit sig uttryck i en serie offentliga krishjälpsaktioner med en radikal omläggning av grundvalarna för stora delar av näringslivet i »étatistisk» riktning som följd. En självfallen konsekvens härav har varit behovet av en maktkoncentration i den centrala exekutivmaktens hand. En annan följdverkan av krisen även för Schweiz' vidkommande har varit statsfinansernas oerhörda försämring, så mycket tydligare framträdande som förbundet efter avbetalningen av krigsårens stora deficit huvudsakligast fått livnära sig på sådana kriskänsliga inkomster som tullar, stämpel och trafikverkens eventuella överskott. Nödvändigheten av raskt handlande utan tidsutdräkt och utan risker för referendumfolkets nyckfullhet har lett till att fullmaktstrafiken återupptagits i viss utsträckning, ej genom någon ny generalfullmakt men efter lägligheter i som nödiga beaktade fall. Denna trafik kulminerade under hösten 1933 vid saneringen av statsfinanserna, därvid ett vittgående fullmaktssystem ånyo tillgreps såsom räddningen ur en svår situation. Vi skola här lämna en översiktlig redogörelse för den förbundsrådet tilldelade »Finanzvollmacht», såsom varande den största och betydelsefullaste av den senaste tidens konstitutionella undantagsåtgärder.

Finansprogrammet förbereddes från förbundsrådets sida under oavlåtna förhandlingar med skilda organisationer liksom med företrädare för partierna under sommarmånaderna 1933. Den ursprungliga avsikten var att söka på förhand nå överenskommelse på frivillighetens väg icke blott med de berörda intressenterna, däribland också de förbundsanställda, utan även med partierna, i varje fall med koalitionsregeringens borgerliga majoritet. Fullständigt lyckades icke förbundsrådet i dessa tålamodsprovande bemödanden; sålunda avbröt det underhandlingarna med företrädarna för den stora kåren federala befattningshavare, sedan dessa icke velat godtaga de från regeringen erbjudna förlikningsvillkoren. I stort torde dock kunna sägas, att regeringens, enkannerligen finansminister Musys underhandsbearbetningar redan i förväg i väsentliga stycken tryggat det av förbundsrådet planerade saneringsprogrammet. Detta, vars mål var att täcka en beräknad årlig brist på över 100 milj. fr. i förbundskassan, framlades för förbundsförsamlingen såsom »Bundesbeschluss» i hopknippat skick med Dringlichkeitsklausul vid en extra session i september—oktober och vann med vissa icke betydelselösa förändringar dennas bifall. I den slutgiltiga version, som förbundsparlamentet gav finansfullmakten, innefattade denna i huvudsak följande:

1) En genomsnittlig nedsättning med 20 procent av förbundsanslagen eller subventionerna genomfördes. Vissa undantag gjordes dock, bl. a. för de anslag, vartill förbundet genom lagar eller traktater

eller andra bindande utfästelser tidigare förpliktat sig. Beträffande anslagen kan man emellertid knappast tala om ett fullmaktsbeslut; förbundsförsamlingen frånhände sig icke sin författningsenliga rätt att granska budgetförslaget, de s. k. Voranschläge, vilken prövning också försiggick i vanlig ordning under december-sessionen ifråga om 1934 års stat. Parlamentets beslut innehöll blott, om ock med viss ökad frihet för regeringen, normerande anvisningar för ett konsekvent sparsamhetsprogram vid uppställande av kommande budgetförslag, och såväl förbundsrådet som förbundsförsamlingen följde stricte vid december-sessionen dessa sina egna normer.

2) En lönesänkning för förbundstjänstemännen intill beräknade 17 milj. fr. dikterades. Regeringen hade i sitt »Botschaft» kalkylerat något högre, med 18 à 20 milj:s »Abbau» men den accepterade en förlikning, som under utskotts-förhandlingarna träffats med de (huvudsakligast socialdemokratiska) representanterna för befattningshavarna. Sedan vissa minimilöner undantagits från reducering, överläts åt regeringen att närmare bestämma om lönesänkningen inom den givna ramen. Synnerligen anmärkningsvärd är denna del av finansprogrammet, eftersom parlamentet här överlämnade åt regeringen att slutgiltigt genomföra en lönesänkning, vilken folket den 28 maj 1933 under synnerligen uppmärksammade former med otvivelaktig majoritet förkastade.¹ Låt vara att reduktionen nu endast representerade cirka två tredjedelar av vad folket då motsatte sig, låt också vara att den i maj av motståndarna efterlysta krisskatten för de större inkomsttagarna nu var inflickad i jämviktsprogrammet (se nedan), kvar står dock att folket-suveränen fullständigt sattes ur spel vid en lösning, som gick stick i stäv mot vad samma författningsenliga överinstans blott för fyra månader sedan bestämt sökt avvärja. Det formella författningsbrottet var här så mycket tydligare, som beslutet innebar fullmakt för regeringen att revidera 1927 års i lagform (Gesetze-form) klädda lönereglering; den schweiziska konstitutionen föreskriver ju, att varje Gesetze-beslut skall underställas folket, därest 30,000 röstberättigade kräva referendum, och doktrinen har, ehuru utan fullständig framgång, sökt hävda det otillåtna i att ändra »Gesetze» genom »Bundesbeschluss», synnerligast medelst vidhängande Dringlichkeitsklausul. Sett från rent formell synpunkt kan ingen delad mening råda om den högkvalificerade naturen hos denna kränkning av folkrättigheterna.

3) På inkomstsidan stod främst införande av en krisskatt. Här hade parlamentsbeslutet formen av en mycket lakonisk ramlag, där inkomstminima samt den progressiva tariffens maxima och minima fastställdes, medan grunderna för skatten i övrigt liksom alla detaljbestämmelserna överläts åt regeringen. Den förbundsrådet tillerkända friheten vid utformandet och utfärdandet av krisskattelagen måste betraktas som mycket ansenlig. Politiskt var skattens

¹ Beträffande referendumkampanjen om »Lohnabbau» se förf:s artikel »Löner och direkt demokrati». (Svenska Dagbladet 4/7 1933).

syfte uppenbart: att fördela krisbördorna på alla skattedragare och rättfärdiga den utan folkets förnyade hörande genomdrivna »Lohnabbau». Rent konstitutionellt ligger författningsbrottet i öppen dag: författningen känner utom tullarna inga andra förbundsskatter än på stämplor, kronvraka och brännvin, varjämte förbundet sedan 1925 åtnjutit rätt att beskatta tobaken. De 1915 och 1919 beslutade krisskatterna voro exceptionella författningsändringar av kasuell karaktär, beslutade av folket på författningens väg, d. v. s. som obligatoriska referenda, och utgående ur författningen efter det skatterna vederbörligen utskrivits och upptagits. Däremot erinrar 1933 års krisskattefullmakt om 1917 års krigskonjunkturskatt, som efter en »riksdagsskrivelse» utfärdades av regeringen på egen hand med stöd av 1914 års fullmakt. Anmärkningsvärt är ytterligare, att förbunds församlingen nu i höstas träffade sitt krisskattebeslut under tyst förutsättning att det på förbundsrådets bord liggande socialdemokratiska författningsinitiativet av initianterna återtogs. I själva »Bundesbeschluss» angående saneringsfullmakten är ingenting härom inryckt, men i förbundsrådets budskap uppställdes som uttrycklig betingelse för krisskattens upptagande att initiativet dessförinnan antingen reklamerats eller av folket förkastats — det bör här upplysningsvis tillfogas att initiativets skattenormer sakligt väsentligt skilja sig från förbundsbeslutets. Ännu i januari har intet avhört om initianternas hållning i deras dilemma; sannolikt avvaktas den definitiva utformningen av krisskatten.

4) En ny skatt på tantiemer infördes, varvid liksom beträffande krisskatten parlamentet efter uppställande av vissa normer överlät skattelagens utarbetande åt förbundsrådet. Lika litet som ifråga om krisskatten ger författningen här hemul för förbigående av folket vid skattebeläggandet av detta nya objekt.

5) Vissa stämplor, närmast å kuponger och banksättningar, höjdes. Även här åtnöjde sig förbunds församlingen med att fixera vissa normer. Hittills ha stämpelskatterna innehållits i Gesetze, men de överflyttades nu till dringliche Bundesbeschlüsse med regeringen som i sista hand självständigt skattelagstiftande organ.

6) Förbundsrådet befullmäktigades att pålägga en ny indirekt skatt å tobak. Förbunds församlingen fixerade härvid en ungefärlig slutsumma för skattens indräktighet (40 milj.) men gav i övrigt regeringen fria händer. För införandet av en tobaksskatt saknar förbundet visserligen icke författningsrättslig grund men utan snävare normer överlämnas här åt förbundsrådet att på egen hand knäsa en skattereform, som stått på dagordningen i ett halvsekel utan att förut kunnat vinna en lösning och som senast 1931 i ett fakultativt referendum tillbakavisades av folket.¹

7) För det federala brännvinsmonopolets räkning befullmäktigades regeringen att genomföra en sänkning av de år 1932 i lagform fastställda inköpspriserna.

¹ Tobaksbeskattning står i visst samband med den länge planerade men 1931 strandade åldersförsäkring, för vilket här ej kan vara plats att redogöra.

8) En ny betydande konsumtionsskatt infördes, i det obrända drycker, d. v. s. öl, läskedrycker och vin för första gången skatteläggas intill en beräknad slutsumma av 25 milj. fr. I denna del förbehöll sig dock förbundsförsamlingen att slutgiltigt få pröva förbundsrådets närmare utarbetade förslag; däremot antyder intet att förbundsförsamlingen är sinnad att låta folket döma över denna skatteform, vars formella författningsstridighet är lika uppenbar som vid andra ovannämnda nya pålagor. Parlamentets förbehåll ingick varken i förbundsrådets beräkningar eller budskap, men opinionen från det romanska Schweiz och dess vinodlare var så irriterad och de gamla federalistiska känslöströmningarna gjorde sig i »Welschland» så starkt påmind, att förbehållet tillgreps som ett lugnande och dilatoriskt medel. (Detta har dock ej kunnat förhindra att en slags skattevägrarförening, Ligue vaudoise, bildats i den största franska kantonen, ehuru synbarligen utan större anklang eller skrämseffekt.)

9) Av inkomsterna från de nya konsumtionsskatterna skola 8 milj. utdelas till kantonerna för understöd av ålderstigna, änkor och änklingar. De närmare grunderna för dessa förbundsbidrag tillkommer det förbundsrådet att bestämma. Någon kompetens till denna sociala bidragsverksamhet tillstod författningen icke förbundet. Den federala frikostigheten mitt uppe i egen kassanöd får dock betraktas som en förebyggande manöver; sedan 1931 vilar på förbundsrådets bord ett författningsinitiativ om en repartisering av kostnaderna för den offentliga ålderdomsförsörjningen, och av fruktan för kantonalismens seger vid en folkomröstning med befarade åtföljande större utgifter för förbundet skyndade man sig nu att gå initianterna en bit till mötes för att därmed söka tillfredsställa dessa. Förbundsrådet gick så långt i sitt förslag till text för förbundsbeslutet, att ifrågavarande subvention uttryckligt gjordes avhängig av initianternas villighet att återtaga sitt initiativ. Förbundsförsamlingen strök denna passus men biträdde i sak förbundsrådets betingelse. Något återtagande har veterligen ännu ej skett. Tydligt är i varje fall, att detta subventionsbeslut vittnar om föga respekt vare sig för författningens majestät eller för det suveräna konstituerande folket.

Ifrågavarande fullmaktsbeslut har med undantag för lönesänkningens två år en giltighet av fyra år; förbundsrådet hade föreslagit sex år men lät pruta med sig. I olikhet mot regeringens förslag innehöll förbundsförsamlingens beslut krav på en särskild parlamentarisk kontroll. I anslutning till krigsfullmakten och de senaste krigsårens praxis föreskrev förbundsförsamlingen att »der Bundesrat wird den Eidgenössischen Räten alljährlich einen besonderen Bericht über die Wirkung der Vollziehung dieses Finanzprogrammes erstatten und ein Verzeichnis seiner Ausführungsbeschlüsse beifügen».

Fullmaktslagen är i huvudsak en produkt av den borgerliga majoriteten. I ständerrådet röstade den ende socialdemokraten ensam emot i slutomröstningen och i nationalrådet stod social-

demokratien tämligen isolerad i motståndet, till på köpet ej enig, då de federala befattningshavarnas representanter fått röstfrihet av partiet och slutligen stödde förbundsrådet. Utan ett kompromissande in i det sista kunde de borgerliga emellertid icke förmås att underkasta sig finansprogrammets radikalkur. Sålunda tillfredsställes tjänstemännen med ovan angivna och andra smärre eftergifter, den föga populära sänkningen av milisarméns dagarvoden ströks, kantonernas andel i krisskatten höjdes till två femtedelar från en tredjedel, jordbrukarna »smordes» genom att »mordängeln» fick gå förbi spannmålssubventionerna och de romanska vinodlarna fingo sin parlamentariska galgenfrist. Men förbundsrådets eniga, resoluta och kategoriska hållning bringade dock i allt väsentligt seger för dess radikalt ingripande besknings- och belastningspolitik. Förbundsrådet genomtvingade sitt oeftergivliga krav om att allsammans skulle bindas i en bunt och lösas i ett sammanhang; när icke lämpor räckte, använde det ett påtagligt tryck. Regeringen både hävdade och befäste sin ställning som den alltmer dominerande faktorn i schweiziskt statsliv.

De författningsproblem, som detta och andra fullmaktsbeslut upprulla, böra ses i ett större samband för att kunna mera träffsäkert analyseras. Häri skall blott sammanfattningsvis konstateras att den genom fullmakten inträdda maktrubningen starkast drabbar referendumdemokratien. Regeringen har visserligen fått en specificerad serie ökade befogenheter, men genom uppställande av normer och ramar eller genom förbehåll om slutgiltig prövning har parlamentet i sak icke avhånt sig sin lagstiftnings-, skatte- eller budgetmakt. Parlamentet har egentligen blott nedrustat sin detaljberedningsapparat. I varje fall ger icke denna fullmakt förbundsrådet de stora rättigheter tillbaka, som det åtnjöt eller självt ansåg sig åtnjuta under världskriget. Viktigare är det undanskjutande av folket, som finansfullmakten systematiskt åstadkommit. Både författnings- och lagstiftningsreferenda liksom initiativrätten ha kränkts, om man håller sig till rena bokstaven, och även folkets presumerade självbeskattningsrätt har notoriskt överträtts. Politiskt-psykologiskt tarvas näppeligen förklaringar till denna misstro mot folket och dess redobogenhet att självmant påtaga sig solidariska krisoffer. Utifrån regeringens förutsättning att alla finansfrågorna måste lösas enhetligt, in globo, skulle saneringsprogrammet ålagt varje medborgare direkt eller indirekt en börda. Reduceringen av subventionerna med begränsningen av bl. a. arbetslöshetsanslagen, sänkningen av tjänstemannalönerna, de många nya konsumtions-skatterna, vinodlarnas indirekta kontribution, den höga progressiva inkomst- och förmögenhetsbeskattningen, skatteskärpningen för bankböcker o. s. v. — allt detta utsådde missnöjesfrön i skilda befolkningslager, och man vågade icke risken att konfrontera offerprogrammet med det känsliga och ofta vresiga folket eller att ut-sätta referendumdemokratien för detta svåra belastningsprov. Att folkmajoritet säkerligen skulle kunnat vinnas för en del av de nu

diktatoriskt genomförda åtgärderna, sålunda sannolikt även för Lohnabbau i dess beskurna skick, därest dessa framlagts isolerade för omröstning, kan däremot icke betvivlas.

Naturligtvis passerade icke fullmakten parlamentet tveklöst. Även från borgerligt håll kände man sig betänksam mot självrådigheten, och flera än en fogade under de långdragna debatterna en Brask-lapp till sitt ja-votum. Det förtjänar dock att understrykas, att fullmaktssystem och tillfälliga maktförskjutningar inom ledande såväl politiska som statsrättsliga kretsar i Schweiz icke betraktas med bokstavsträlände ögon. Utan att här kunna ingå på argumenten för eller emot en i författningen själv eventuellt inlagd positiv nödvärnsrätt må blott framhållas att förbundsförsamlingen liksom förbundsrådet ånyo baserade författningsavvikelserna på nödlägets rättfärdigande av exceptionella åtgärder. Själva preambeln till finansfullmakten åberopar oförtydligt nödrätten; med en utsmyckning av förbundsrådets föreslagna torftigare ingress skrev förbundsförsamlingen:

»Die Bundesversammlung der schweizerischen Eidgenossenschaft, nach Einsicht einer Botschaft des Bundesrates vom 2. September 1933,

angesichts der schweren Wirtschaftskrise und der grossen Opfer, die dadurch dem Lande auferlegt werden,

in Wahrung höchster Landesinteressen und der Solidarität aller Volksteile;

angesichts der Dringlichkeit, die hierfür notwendigen Massnahmen zu treffen,

beschliesst etc. . . .»

I nationalrådet gav finansminister Musy i sitt huvudanförandes slutmeningar ett närmare begrundande av nödrätten. Hans argumentering lydde i det officiella pressreferatets förkortning: »Landets säkerhet kan hotas icke blott genom yttre faror utan också genom inre faror av ekonomisk natur. Tvångsläget nödgar oss att handla raskt och att överse med formaliteter, som ofrånkomligen kunde medföra ett allvarligt dröjsmål, för vilket varken regeringen eller parlamentet vill övertaga ansvaret. Den nödiga saneringen fordrar ofördröjligen ingripanden och det samtidiga genomförandet av en serie fiskaliska åtgärder, vilka tillsammans bilda ett omedelbart helt. De önskvärda verkningarna i in- och utlandet liksom också en rättvis fördelning av de oundvikliga bördorna förutsätta en samtidighet, som ett normalt förfaringsätt utesluter. Detta utomordentliga framgångssätt utgör intet misstroende mot demokratien. År 1914 bragtes vårt folk omedelbart till medvetande om lägets svårigheter. Den gången var faran lätt skönjbar, emedan den framträdde i krigets gestalt. Det förhandenvarande läget är ett annat. Faran är mindre skönjbar, men den finns där icke desto mindre. Om demokratien genast är beredd att snabbare träda upp emot den synbara faran, är den tyvärr mycket långsammare i iakttagandet av den osynbara. Jag tvivlar icke på att folket är mäktigt att förstå

räckvidden av alla i finansprogrammet förutsedda åtgärder, men den långa förberedelsen i folkförsamlingar, som framtvings av det normala förfarandets användning, är icke förenlig med det redan nog svåra lägets tvångskrav. Om de ifrågasatta åtgärderna måste anstå till slutförandet av det normala förfarandet, skulle de komma för sent och icke längre bli effektiva. Förbundsrådet och Edert utskott tro sig därför ha både rätt och plikt att föreslå ett exceptionellt förfaringsätt. *Man bryter varken mot lag eller författning, om man räddar sitt land.»*¹

Elis Håstad.

Statistiska föreningens Vid sammanträdet den 3 nov. 1933, som avsammanträden. hölls å generaltullstyrelsens lokaler, lämnade aktuarien Hjalmar Carlsten en redogörelse för *bearbetningen inom generaltullstyrelsen av det handelsstatistiska primärmaterialet*. Fr. o. m. år 1933 sker denna bearbetning med tillhjälp av statistikmaskiner, varigenom avsevärda tidsvinster kunnat göras. De ifrågavarande maskinerna demonstrerades för föreningens närvarande medlemmar.

Därefter höll kommerserådet Martin Jansson ett föredrag rörande *handelsstatistiken*, varvid i huvudsak anfördes följande.

Sedan mer än hundra år tillbaka har det ålegat kommerskollegium att publicera de siffersammansättningar, som lämnas av tullverket. Tidigare hade kommerskollegium att själv anskaffa värden för de olika varupositionerna, men på grund av de bestämmelser rörande värdedeklaration, som nu gälla, har det blivit mest ändamålsenligt, att även värdena åsätts hos generaltullstyrelsen, då deklarerade värden numera erhållas för hela exporten och i det närmaste även hela införseln. Från och med år 1929 är även sorteringsgods, som inkommer i ensartad sändning, underkastat värde-deklaration.

På grund av den anordning, som nu gäller, har månatligen till kommerskollegium utöver den vanliga månadsstatistiken lämnats siffror med värden för hela in- och utförseln ävensom uppdelning av dessa senare siffror på länder och grupper i handelsstatistiken. Aldrig förr har, som nu skett, inom en månad offentliggjorts resultaten av en föregående månads handel på olika länder. I Kommerciella Meddelanden för 31 oktober 1933 kunde tack vare den maskinella bearbetningen publiceras en tabell med siffror utvisande i milj. kronor de olika ländernas handel med Sverige under månaderna januari—september 1933.

Sverige har därmed i handelsstatistiskt hänseende tagit ett stort steg framåt, och det är att hoppas, att det skall tillåtas kommers-

¹ Citat ur »Der Bund» 28/11 1933. För ovanstående framställning i övrigt ha utom nämnda tidning främst »Neue Zürcher Zeitung» och »Berner Tagwacht» legat till grund. De två förstnämnda äro frisinnaade regeringsorgan, den sistnämnda socialdemokraternas ledande tidning. Tilläggas må att förf. övervar en stor del av ifrågavarande debatter på ständerrådets och nationalrådets läktare.

kollegium att så öka publikationstillfällena, att Sverige kommer någorlunda i jämbredd med de nationer, som sedan långt tillbaka kunnat lämna dylika månatliga länderuppgifter; till dessa länder höra våra nordiska grannländer.

I detta sammanhang berörde talaren i korthet ett par handelsstatistiska frågor på dagordningen, frågor av grundläggande betydelse för en riktig handelsstatistik. Under sommaren 1933 hade till Kungl. Maj:t avlämnats tvenne utredningar, vilka båda utförts av kommerskollegium och generaltullstyrelsen i samarbete. Den ena rörde en utredning angående länderangivningen i statistiken och hade utförts huvudsakligen i kommerskollegium. Den andra avsåg ett yttrande över ett förslag till gemensam tullnomenklatur i handelsstatistiken, ett förslag, som uppsatts av en internationell kommitté, tillsatt av Nationernas förbund. Då förslaget avsåg en internationell tulltaxa och varuförteckning, var det tullverket, som ensamt hade den nödiga sakkunskapen och som fick huvudparten av arbetet, vars resultat sammanfattades i generaltullstyrelsen och inlämnades till Kungl. Maj:t, innan ännu tillfrågade myndigheter inkommit med svar. Dessa svar hava senare inkommit och gå i huvudsak i den riktning, att Sverige, sedan en del justeringar gjorts, kunde godtaga förslaget. På visst sätt har Sverige här gått i spetsen, då i den tulltaxa, som gäller från och med 1930, det internationella förslagens gruppindelning antagits. Betydelsen av att alla länder på jorden eller åtminstone de tongivande ha samma varugruppering är lätt insedd, men på samma gång inses, att denna fråga måste ställas på lång sikt, även om inom något år en kongress kan ena sig om förslaget.

Ännorlunda ställer sig möjligen frågan om länderangivningen. Denna var en av de många frågor, som förelades den ekonomiskstatistiska kongressen i Genève i november och december 1928. Som bekant brukas olika system i de skilda länderna. Tre resp. metoder äro de, som mest användas: för utförseln försäljningsland, konsignations- eller försäljningsland och konsumtionsland och för införseln inköpsland, konsignations- eller försäljningsland och produktionsland. De först nämnda systemen användas i Sverige och några andra länder, bland dem Danmark, Norge och Finland. För år 1932 har en undersökning gjorts av kommerskollegium rörande ett antal varuslag, huvudsakligen importvaror, som utvalts i samråd med tullverket. Genom hänvändelse till resp. importörer och exportörer ha siffror erhållits för de olika fallen och resultatet blev mycket belysande.

Hade en omröstning skett i Genève 1928, hade sannolikt metoden med konsignationsland fått majoritet, emellertid blev beslutat, att frågan skulle undersökas i de olika länderna och sedan behandlas av en expertkommitté, som skulle sammanträda så snart rapporter inkommit från minst 10 länder. I höstas hade denna kommitté sammanträtt och under år 1934 torde ett förslag bliva framlagt. Se-

dan detta remitterats ut och granskats, skall en kongress om möjligt fatta ett avgörande beslut, som sedan bör följas av resp. länder.

Senare tiders erfarenheter ha visat, att frågan om ursprungsland och konsumtionsland har den största betydelse vid förhandlingar om handeln länderna emellan, vadan vårt svenska system, som gäller från och med 1905, måhända måste vika. Svårigheten att i varje fall få reda på det verkliga ursprungslandet och det slutliga konsumtionslandet kvarstår dock, och det sannolika är, att man får nöja sig med att följa en vara så långt tillbaka eller framåt som möjligt, d. v. s. handelsstatistiken blir alltjämt en smula osäker i detaljerna, vilket ej hindrar att den i stort sett kan tjäna till vägledning såsom den avser.

Vid sammanträdet den 12 dec. 1933 företogs val av styrelse, klubbmästare och revisorer för det kommande verksamhetsåret.

Dagens föredrag hölls av förste aktuarien i kommerskollegium Helmer Eneborg över ämnet: *Internationell transportstatistik*.

Talaren gav en kort översikt över den nuvarande internationella transportstatistiken och skildrade svårigheterna för åstadkommande av enhetlighet på området samt berörde i detta sammanhang det olika innehåll, som de för statistiken grundläggande begreppen fått i skilda länder. Vidare gav talaren en framställning av den senaste utvecklingen i riktning mot ett internationellt ordnande av transportstatistiken. Initiativet till en ny organisation togs av den internationella sjöfartskongressen i London 1923, vilken berörde frågan om statistik för sjöfarten på inre vattenvägar. Den kommitté, som tillsattes, bragte frågan inför Nationernas förbund. Inom detta hade man på andra vägar kommit fram i samma riktning. Man hade sålunda frågan om enhetlig varunomenklatur för järnvägsstatistik och handelsstatistik eller tulltaxa uppe till behandling, något som berörde en sida av transportstatistiken, nämligen angivningen av godstransporterna. Så framlade Nationernas förbunds kommitté för kommunikationer och transitering ett förslag till internationellt ordnande av transportstatistiken, gällande havssjöfart, sjöfart på inre vattenvägar samt järnvägstransporter och innefattande ett utkast till en internationell konvention.

Talaren redogjorde för dess innehåll och lämnade tillika kommentarer till förslagens detaljer, kritik över vissa delar samt anmärkningar rörande våra förhållandens anpassning efter förslaget. Talaren framhöll härvid, att man icke tagit tillbörlig hänsyn till en del förhållanden, som voro mera säregna för de nordiska länderna.

Därefter lämnade professor F. J. Linders ett meddelande ang. *Internationella statistiska institutets kongress i Mexiko*, vari professor Linders och d:r J. Guinchard deltagit som svenska statens representer.

F. A.

Internationella Statistiska Institutets 21:a kongress hölls i Mexico City den 11—14 oktober 1933. Institutet skall enligt sina statuter sammanträda i regel vartannat år. Den senaste ordinarie kongressen hölls i Madrid år 1931, den nästa skall äga rum i London under april månad innevarande år. Vid Madridkongressen inbjöds Institutet att förlägga ett extra sammanträde till Mexico av detta lands dåvarande riksstatistiker *Bojórquez*, medlem av Institutet. Såsom bidragande motiv framhölls att Sociedad Mexicana de Geografia y Estadística önskade inbjuda vetenskapsmän från olika delar av världen till firandet av 100-årsminnet av sällskapetets stiftande år 1833.

Kongressen i Mexico City, den 2:a inom Amerika, sedan Institutets upprättande år 1885, var organiserad av mexikanska regeringen, vilken bekostade deltagarnas resa tur och retur från hemorten till Mexico City. Kongressens beskyddare var landets president, general *Rodriguez*. Organisationskommittéen bestod bl. a. av samtliga regeringsledamöter; dess ordförande var finansministern *de Villa Michel*, dess sekreterare numera arbetsministern *Bojórquez*.

Till kongressen hade infunnit sig ett 40-tal medlemmar av Institutet, representerande följande länder: Belgien, Canada, Egypten, England och Skottland, Frankrike, Förenta Staterna, Grekland, Holland, Irländska fristaten, Italien, Japan, Mexico, Polen, Spanien, Sverige, Turkiet, Tyskland och Österrike samt dessutom Internationella Arbetsbyrån och Internationella Lantbruksinstitutet. Sveriges representanter voro d:r *J. Guinchard*, Stockholm, och undertecknad, som tillika representerade Uppsala universitet. I förhandlingarna deltog vidare ett antal icke-medlemmar, merendels representanter för stater i Mellan- och Sydamerika, samt en representant för Nationernas Förbunds ekonomiska avdelning.

Kongressens förhandlingar leddes av Institutets president *Zahn*, chef för Bayerns riksstatistik. I sitt hälsningstal berörde han bl. a. statistikens betydelse för främjandet av folkens samhörighet och samarbete samt gav en hyllning åt sin företrädare *Delatour*, numera hederspresident i Institutet, med särskilt framhållande av dennes förtjänst om att Institutet numera inlett samarbete med en del andra internationella statistikutgivande organisationer.

Kongressen var organiserad på 3 sektioner, nämligen en sektion för demografi, teoretisk och administrativ statistik, en sektion för ekonomisk statistik och en sektion för socialstatistik. Sektionspresidenterna voro resp. prof. *Gini*, Rom, prof. *Dewey*, Cambridge, Mass., och chefen för Frankrikes riksstatistik *Huber*.

Ett 30-tal föredrag höllas, berörande flertalet av de områden som brukas räknas till statistikens verksamhetsfält. Välkommet var att större delen av dessa föredrag förelåg i tryck vid kongressens begynnelse. Frågor om förändringar i Institutets stadgar och arbetsprogram behandlades däremot icke, enär dylika frågor statutenligt kunna upptagas endast på ordinarie kongresser. En olägenhet vid denna kongress liksom vid så många andra internationella vetenskapliga sammankomster var att förhandlingarna koncentrerats till

några få dagar, varför sektionerna oftast hade sina sammanträden samtidigt och deltagarna således icke alltid fingo tillfälle åhöra alla föredrag som de önskat.

I det följande lämnas en kortfattad redogörelse — utan anspråk på fullständighet och likformighet — för förhandlingarna, huvudsakligen 1:a sektionens, i vilka undertecknad företrädesvis deltog.

Byråchefen i Italiens statistiska centralbyrå *de Berardinis* föreslog att mäta spädbarnsdödligheten med utgångspunkt från totala antalet födda i st. f. antalet levande födda samt att man måtte i olika länder för den internationella jämförbarhetens skull för varje kalenderår beräkna 3 nya koefficienter, vilka anföras med hans egna benämningar:

1) Coefficient de mortalité antinéo-natale: i täljaren antal dödfödda + antalet i åldern 0—6 dagar avlidna; i nämnaren totala antalet födda (levande födda + dödfödda);

2) Coefficient de mortalité foeto-infantile: i täljaren antal dödfödda + antal avlidna under första levnadsåret; i nämnaren totala antalet födda.

3) Coefficient de mortalité infantile: i täljaren antal avlidna i åldern 7—365 dagar, i nämnaren antalet av dem som uppnått en ålder av 7 dagar.

Förslaget uppväckte en livlig diskussion. Undertecknad framhöll för sin del att även om svårigheten att skilja mellan dödfödda och omedelbart efter födseln avlidna vore stor, så vore det ännu svårare att skilja mellan fullgångna dödfödda och för tidigt födda; enligt moderna undersökningar torde åtminstone i storstäder de senares antal vara betydligt större än de förstnämndas. Om de föreslagna koefficienterna skola beräknas, vore det bättre att i de två första av dem införa antalet levande födda i st. f. levande födda + dödfödda, eftersom internationella jämförelser med rätta grundas på antalet levande födda såsom det relativt säkraste absoluta måttet på födelsefrekvensen. Emellertid torde det vara ännu bättre att i statistiken såsom hittills behandla de dödfödda alldeles för sig samt att de olika länderna efter ett gemensamt, av Institutet föreslaget schema utarbetade en vanlig överlevelsetabell för det första levnadsåret. Andra talare underströko nödvändigheten av en internationell överenskommelse rörande utarbetandet av statistiken över dödfödda samt över spädbarnsdödligheten, varvid såväl den juridiska som den biologiska sidan av dessa viktiga demografiska mättningsproblem borde tagas i betraktande. Frågan hänsköts för närmare utredning till en kommission.

Professorn i statistik vid universitetet i Florens, *Livi*, redogjorde för en undersökning av sambandet mellan å ena sidan oscillatoriska förändringar i nativiteten med tiden, å andra sidan dels en karakteristika för det allmänna hälsotillståndet, dels en karakteristika för det ekonomiska samhällslivet. Till dessa karakteristika hade valts resp. det allmänna dödstalet och procenten arbetslösa. Mellan å ena sidan tidskurvan för konceptionerna och å andra sidan

kurvorna för nyssnämnda karakteristikor hade förf. funnit en genomgående överensstämmelse.

Ämnet är ju av stort intresse, men arbetet hade påtagliga brister både i teoretiskt och praktiskt hänseende. I diskussionen framhölls särskilt svagheterna i de använda statistiska måtten samt vikten av att eliminera alla på något sätt systematiska variationer i desamma. Vidare påpekades behovet av en fördjupad utredning av den omtvistade frågan om korrelationskoefficientens betydelse som sambandsmått, vilken fråga skall komma upp på nästa kongress.

Förre chefen för Bremens statistiska byrå, d:r *Böhmert*, talade om internationell statistik över cancer, vilken visat stark ökning i alla länder med ordnad statistik. En del av ökningen är visserligen endast skenbar och beroende på förbättrad diagnos, men en del är verklig, bl. a. beroende på förskjutningar uppåt i åldersfördelningen och på ökning av medellivslängden. En cancerkommitté inom Nationernas Förbund har företagit undersökningar rörande dödsfall på grund av cancer i bröst och uterus. *Böhmert* föreslog undersökningar i större skala, så att varje dödsfall i cancer komme att registreras ur ett flertal demografiska och medicinska synpunkter.

Prof. *Molinari*, Rom, hade framställt förslag rörande detaljer vid insamlandet av primäruppgifter till migrationsstatistiken. Denna utredes f. n. av en kommission. Det framhölls att på grund av praktiska svårigheter upprättandet av en tillförlitlig statistik över in- och utvandring vore ett nästan olösligt problem för de större europeiska staterna.

Prof. Gini framlade en mycket utförlig och grundlig översikt över äldre och nyare metoder för mätning av fruktsamheten inom och utom äktenskapet, med kritik bl. a. av de alltför summariska metoder som vanligen, t. ex. i vårt land, komma till användning. I samband härmed framhölls — närmast med anledning av en strid mellan Gini och hans efterträdare som Italiens riksstatistiker, prof. *Savorgnan* — betydelsen av att varje barns ordningsnummer i födelseföljden angavs, och att detta skedde efter en och samma princip i olika länder. Frågan om lämpliga mått för fruktsamhetens mätning hänsköts till en särskild kommission.

Längre fram framlade Gini tvenne förslag rörande grafisk framställning; det är med tillfredsställelse man konstaterar att Institutet icke håller sig för förnämt att diskutera även dylika elementära ting, vilket mycket försumrats. Det ena förslaget rörde s. k. polära tidsdiagram, d. v. s. sådana där de statistiska talen avsätts längs radier, dragna från en gemensam utgångspunkt. Dessa radier motsvara ordinatorna i ett vanligt cartesiskt diagram och radiernas vinkelavstånd tidsintervallen. Det påpekades det självklara förhållandet att den lineära interpolationen i ett vanligt diagram motsvaras av en interpolation medelst Arkimedes' spiral i ett polardiagram, varefter man kom in på frågan om en mera komplicerad interpolation, främst med användande av Lagrange's allmänna metod. Ett annat förslag innebar att ett rätvinkligt diagram, då 2 kurvor med samma abscissor

och nära på samma ordinator återgivas, måtte fullständigas med en kurva för ordinatdifferenserna, detta därför att ögat, åtminstone när tillnärmelsevis parallella kurvor uppritats i ett och samma diagram, har en benägenhet för att mäta avståndet mellan kurvorna längs gemensamma normaler och således mellan kurvpunkter som icke motsvara varandra. Viktigare var att dessa förslag utlöste ett annat, nämligen till uniformering av statistiska tabeller och beteckningar, t. ex. för nollfrekvens. Prof. *Winkler*, Wien, redogjorde i detta samband för de i Österrike företagna försöken till en dylik uniformering. Denna fråga, som torde förväntas bli till nytta för den officiella statistiken i alla länder, har sedermera hänskjutits till en kommission.

Chefen för Polens officiella statistik, *Szturm de Sztrem*, redogjorde för den sista polska folkräkningen. Av särskilt intresse torde vara den ingående statistiken över olika slag av hushåll samt att skillnad mellan landsbygd och städer lagts efter ekonomiska och sociala synpunkter, icke endast efter administrativa, en fråga som blir alltmer aktuell även i vårt lands statistik.

Chefen för Institutet för ekonomiska undersökningar, *Vandellós*, Barcelona, gav en historisk redogörelse för Spaniens demografiska utveckling; en liknande redogörelse för Mexico lämnades av *Camavitto*, assistent vid sociologiska institutet vid Roms universitet.

I sektionen för ekonomisk statistik påpekade prof. *Piekalkiewicz*, Warschau, att Madridkongressen diskuterat vissa principer för statistiken över inkomster och utgifter i företag, drivna av staten eller kommunen. Författaren hade utarbetat en mycket ingående plan för en dylik statistik samt för en statistik över hypotekskrediten. Det är självklart att ett försök att bringa reda inom detta nya och invecklade område av finansstatistiken kan väntas bli rätt ofullkomligt, och kritiken uteblev heller ej; företrädesvis rörde sig diskussionen om vad man i praktiken kunde begära av vederbörande uppgiftslämnare.

Chefen för Internationella Lantbruksinstitutet i Rom, *Dore*, redogjorde för den internationella skogsstatistikens nuvarande utveckling och omnämnde därvid även de stora svenska representativundersökningarna. I syfte att åstadkomma behövlig likformighet i fråga om terminologi och arbetsmetoder föreslogs samarbete mellan Internationella Statistiska Institutet och Internationella Lantbruksinstitutet.

Direktor *Platzer* i Statistisches Reichsamts, Berlin, hade insänt ett förslag till ytterligare utvidgning och förbättring av beräkningar av indextal för priser på industriella helfabrikat (»Fertigwarenpreise»), särskilt med syfte att lägga en fast statistisk grundval för lämplig prispolitik för åstadkommande av jämvikt mellan inkomst och produktionskostnad inom lantbruket samt för jämförande studier av helfabrikatens och råvarornas prisiväxlingar.

Chefen för staden Berlins statistiska byrå *Büchner* framlade ett detaljerat förslag rörande statistik över transportväsendet i en storstad och framhöll särskilt den ekonomiska betydelsen av statistisk mätning av dels trafikkapaciteten vid olika tidpunkter, dels det faktiska utnyttjandet av transportmedlen.

Minister Bojórquez m. fl. redogjorde för den nya uppläggningsplanen av Mexicos jordbruksstatistik.

President Huber gav en översikt av den internationella statistiken över motorfordon och uppehöll sig särskilt vid metoder för insamling av primärmaterial.

Att beklaga är att tiden ej medgav att till behandling upptaga en av prof. *Irving Fisher*, Yale University, ingiven avhandling om »The debt-deflation theory of great depressions». En förut tillsatt kommission fick i uppdrag att med beaktande av i denna avhandling framförda synpunkter uppställa statistiska kriterier eller mått för ekonomisk jämvikt, överproduktion och -konsumtion m. m. samt att i och för internationella jämförelser framlägga förslag till karakteristiska för konjunkturörelser.

Beträffande de överläggningsobjekt som stodo på den socialstatistiska sektionens arbetsprogram må först framhållas att Institutet för flera år sedan tillsatt en kommission med uppdrag att lämna redogörelser för den statistiska universitetsundervisningen i olika länder. En redogörelse beträffande Japan lämnades av en av landets representanter, greve *de Yanagisawa*, chef för ett av honom grundat vetenskapligt statistiskt institut. Redogörelsen bestod av tablåer rörande vilka huvudområden av statistiken som behandlas i den japanska universitetsundervisningen, antalet lärostolar, utdelade diplom m. m.; tyvärr inga närmare detaljer om undervisningens föremål, metodiken o. s. v.

I samma sektion höll d:r Guinchard ett mycket uppskattat föredrag om statistik och administration, vilket utgjorde ett förträffligt och för alla statistici av facket högeligen intressant destillat av föredragshållarens långa och rika erfarenhet. Föredraget föranledde en hemställan från sektionen att Institutet måtte i framtiden taga ställning även till kommunalstatistiska frågor samt att plats för korta redogörelser för de kommunalstatistiska byråernas verksamhet måtte beredas i Institutets nya tidskrift *Revue trimestrielle*.

Chefen för statistiska avdelningen i Internationella arbetsbyråen *Nixon* redogjorde för olika länders hushållsbudgetundersökningar och för möjligheterna till internationella jämförelser på detta område, i samband varmed framlades ett flertal förslag till åstadkommande av internationellt jämförbara siffror. Efter en livlig diskussion av metodiska frågor hänsköts även dessa problem till en kommission, vars tillsättande rekommenderats redan vid Institutets kongress i Tokio år 1930.

Förslag rörande kommissioner för närmare utredning av de frågor som ventilerats i de olika sektionerna behandlades på ett slutligt gemensamt sammanträde. Inalles tillsattes 12 kommissioner, vilkas medlemmar utses av Institutets styrelse.

Dagen efter kongressens avslutning voro deltagarna inbjudna till firandet av 100-årsjubileum i Mexicos geografisk-statistiska sällskap. Bland internationellt ryktbara européer, som varit verksamma medlemmar av detta sällskap, märkas Alexander von Humboldt och Quetelet. Efter hälsningstal av sällskapets president Bojórquez lämnades en ingående redogörelse för sällskapets historia och för staden Mexicos utveckling. Hedersledamotsdiplom utdelades till en del av de närvarande, bland dem samtliga i kongressen deltagande medlemmar av Institutet.

Kongressens organisationskommitté i förening med lokala mottagningskommittéer sörjde på ett oöverträffligt sätt för att deltagarna skulle få tillfälle att genom självsyn känna det nuvarande tillståndet och de aktuella framtidsproblemen inom Mexicos ekonomiska, vetenskapliga och politiska liv. Ett flertal utflykter gjordes till olika delar av landet, vilket har utomordentligt stora naturtillgångar samt alla slag av terräng och klimat och därför börjar bli erkänt som ett förträffligt turistland. Vi européer fingo ett starkt intryck av ett land med utpräglad framåtanda och målmedveten strävan att med egna krafter utnyttja sina rika naturliga resurser.

På återfärden, som lagts över New York vad de europeiska deltagarna beträffar, hade dessa nöjet att såsom gäster närvara vid ett högtidssammanträde i American Statistical Association. Vid sammanträdet redogjorde sällskapets president *Stuart Rice* för den nuvarande utvecklingen inom Förenta Staternas statistik, särskilt den officiella, och höll prof. *Bowley* ett föredrag om en undersökning av pauperismen i London.

Som ovan nämnts, skall nästa kongress förläggas till London, varvid Institutets 50-årsjubileum kommer att firas i samband med Royal Statistical Society's 100-årsjubileum.

F. J. Linders.

L I T T E R A T U R G R A N S K N I N G A R

HECKSCHER, GUNNAR: *Konung och statsråd i 1809 års författning. Regeringsmaktens inre gestaltning under det nya statsskicket första halvsekel.* Akad. avh. (Skrifter utgivna av Statsvetenskapliga föreningen i Uppsala, III.) Uppsala 1933, 484 + XXXVI sid., pris kr. 7:50.

Ovannämnda akademiska avhandling, vars författare sedermera förordnats till docent i statskunskap, ventilerades den 6 dec. 1933 vid Uppsala universitet. Den har till syfte, heter det i förordet, att skildra den faktiska gestaltningen av konungens och statsrådets inbördes förhållanden i svenskt författningssliv under perioden 1809—1858, d. v. s. från statsskicket början till Karl XV:s regerings-tillträde (såsom kronprins-regent) och därmed småningom inträdande nya förhållanden mellan regenten och konseljens medlemmar. Att året 1858 valts som gräns är ej blott motiverat av det begynnande systemskiftet vid Louis De Geers utnämning till justitiestatsminister utan även av den omständigheten, att Kihlbergs undersökning i standardverket »Den svenska ministären under ständsriksdag och tvåkammersystem» i realiteten börjar just »med statsrådets politiska konsolidering till ministär i ståndstidens sista halvdecennium». Heckschers avhandling kan därför på sätt och vis sägas vara en introduktion till Kihlbergs arbete, men det bör därvid ej förbises, att de båda författarnas inställning till statsrådsministären är något olika. Den förres framställning är gjord med intresset framför allt riktat på förhållandet till regentens person, den senare har blicken huvudsakligen fäst på den fortskridande utvecklingen av relationerna mellan »ministären» och riksdagen, den förre söker analysera ett tämligen statiskt förhållande, den senare söker följa en dynamisk process inom statsskicket. Denna skillnad beror för övrigt ej endast på de båda författarepersonligheternas skilda intressen utan är fullväl motiverad av de yttre omständigheterna, ty under det nya statsskicket första årtionden är utan tvivel just förhållandet mellan konungen personligen och statsrådet det betydelsefullaste i författningsutvecklingen, under det att intresset småningom förskjutes till relationerna mellan riksdag och »regering».

Denna skiftning i syftet med de båda undersökningarna har också haft till följd en något olika uppläggning av de båda undersökningarna.

Heckschers disposition av sitt ämne är i korta drag följande. Avhandlingen börjar med en kort framställning av statsrådets organisation och därefter skildras dettas verksamhetsformer (beredningssystem och konseljsammanträden) före och närmast efter 1840 års departementalreform. Nästa avdelning behandlar spörsmålet om detta statsråds faktiska sammansättning, d. v. s. från vilka kretsar i samhället och efter vilka principer det rekryterades. Men ännu mer intressant under en konstitutionell — för att ej säga en konstitutionalismens — brytningstid är frågan om orsakerna till statsrådets avgång. Därför undersökes också deras resignation och ny-engagement mot bakgrunden av de politiska händelserna och förhållandena, varvid givetvis konungens (regentens) roll hela tiden särskilt observeras.

Så långt ger sig denna avhandlings disposition s. a. s. av sig själv. Men sedan gäller det att sätta spaden djupare och försöka gräva fram, hurudant förhållandet i verkligheten, intra muros, var mellan konungen och hans konstitutionella rådgivare. Var låg ledningen och beslutbildningen? Här är naturligtvis den springande punkten men också det mest svårbesvarade spörsmålet.

Författaren har sökt lösa denna fråga genom en framställning i tvenne kapitel, vilka han betitlat »Statsrådets reservationer» och »Statsrådet och allenastyrandet». Det är uppenbart att just »reservationerna» äro av allra största betydelse för hela detta spörsmål, men det torde dock starkt kunna ifrågasättas, om denna författarens disposition, med reservationerna behandlade tämligen isolerade för sig, är så lycklig. Det förefaller, som om det varit lämpligare, om han sökt göra en syntes av dessa båda kapitel och kanske rent av dessutom tagit med en del av de utredningar, som nu fått plats i bokens sista avdelning och som röra den författningspolitiska diskussionen, så att åtminstone meningsutbytet kring reservationsinstitutet och en närmare utredning av dettas principiella och praktiska betydelse kommit med i detta sammanhang.

Dessa anmärkningar till trots är det dock recensenten angeläget att få betyga, att författaren givit en klar och konkret bild av de förhållanden han velat skildra. Den sammanfattande framställningen, som gjorts i avdelningen »Statsrådet och allenastyrandet» är väl utförd och klarläggande.

Det sista partiet i avhandlingen är betitlat »Statsrådet inför den författningspolitiska diskussionen» och behandlar det meningsutbyte som fördes i tidningar och broschyrer fram till 1840. Att författaren gör halt just vid detta år, söker han motivera med att tiden 1809—1840 är den period, under vilken de motsatta ståndpunkterna huvudsakligen utformas, det är tiden för »principernas grundläggning» för att använda ett uttryck, som författaren lånat från Rexius. Detta resonemang är dock ej övertygande. Det förefaller tvärtom, som om det skulle varit i högsta grad lockande att överskrida detta år. Författaren betonar själv i annat sammanhang, att partibildningarna just efter 1840 ändra karaktär och att par-

tiernas förhållande till regeringen nu är ett helt annat än tidigare. Det förefaller då, som om det funnits anledning att även undersöka, hur man i dessa förändrade förhållanden tänkte sig statsrådets ställning. Därtill kommer, att redan tidigare tvenne forskare inom den politiska idéhistorien¹ begränsat sin undersökning till tiden före 1840. Detta sista påpekande får dock ej så förstås, att Heckscher vid denna sin undersökning följt redan upptrampade stigar. Tvärt om måste erkännas, att han för sitt speciella syfte utvunnit mycket nytt ur denna publicistiska författningspolitiska diskussion. Det är dock att förmoda, att denna vunnit än rikare belysning, om han mera än som nu skett riktat sin uppmärksamhet även till det replikskifte, som fördes i ämnet vid skilda tillfällen och i olika sammanhang inom riksdagen, t. ex. kring departementalreformen, representationsreformen, vissa dechargedebatter. Författaren har ej heller i detta sammanhang observerat Gränströms bok om »adresser och adressdebatter» (Lund 1917) och det material, som där finnes anført.

Det förefaller dessutom, som om det varit både naturligt och lämpligt, om författaren ställt och sökt besvara den frågan, huruvida denna författningsdiskussion hade någon betydelse för gestaltandet av förhållandet mellan konung och statsråd. Det göres nämligen knappast något försök i avhandlingen att knyta ihop den teoretiska diskussionen med den faktiska författningsutvecklingen. Då man t. ex. ser, hur de nya statsråden, som kommit i ämbetet efter kriserna 1840 och 1848 samlas omedelbart före eller efter utnämningen för att överlägga och — åtminstone 1840 — antaga formliga regeringsprogram för sitt kommande handlande,² undrar man, om ej detta har något samband med de krav på en sammanhängande ministär, på en verklig regeringsledning etc., vilka från skilda håll restes under detta författningspolitiska meningsutbyte. En dylik sammanställning och därav betingad undersökning har dock författaren ej gjort.

Kort sagt, det här omhandlade sista kapitlet verkar i någon mån stympat, ensidigt med avseende på utnyttjande av källmaterial och ovidkommande eller åtminstone fristående i förhållande till den övriga framställningen. Med detta måhända något hårda omdöme har recensenten på intet vis velat bestrida dess stora värde och intresse i sig självt.

Det material som författaren använt för sin sålunda uppställda och planerade undersökning är verkligt imponerande.

¹ Rexius, *Det svenska tvåkamarsystemets tillkomst och karaktär*, Uppsala 1915; Ivar Anderson, »*Oppositionen*» och ministeransvarigheten, Uppsala 1917.

² 1840 års regeringsprogram, som Heckscher, sid. 286, i förbigående omnämner, finnes refererat i O. Im. Fåhræus: *Skildringar ur det offentliga livet* (Sthlm 1880), sid. 39. Det innehåller alla ingredienser, som fordras av ett moderat-liberalt reformprogram efter tidens krav: upplysningens främjande, näringsfrihetens införande, representationsreform, folkmaktens stärkande, statsmaktens inskränkande.

De viktigaste arkivalierna ha givetvis varit de olika statsrådsprotokollserierna,¹ som författaren mer eller mindre fullständigt och noggrant genomgått för hela den ifrågavarande tiden. Ett meddelande — t. ex. i en not — om hur fullständig och noggrann denna genomgång varit, hade ej skadat, så att läsaren kunnat få en inblick i arbetsmetoden och därigenom en möjlighet att bedöma hur pass välgrundade t. ex. uppgifterna om ökning eller minskning i reservationernas antal för en viss period äro, eller hur pass säkra meddelandena äro om vissa tidigare som »ja-herrar» karakteriserade statsråds reservationer. Med framställandet av dessa önskemål har recensenten på intet vis velat draga de i avhandlingen gjorda påståendena och framställda resultaten på detta område i tvivelsmål. Tvärt om förefalla dessa väl grundade, i den mån en granskare kan kontrollera dem, och författaren uttrycker sig med stor försiktighet, då han exempelvis nödgas lämna kvantitativa meddelanden om reservationerna o. dyl. Men, som sagt, det hade varit av värde, om läsaren kunnat göra klart för sig, hur pass försiktig författaren behövt vara på detta område. Att åstadkomma några exakta siffror på reservationernas frekvens under en så lång tidrymd, som det här är fråga om, ligger givetvis fullständigt utanför en enskild forskares ej blott skyldighet utan även förmåga, ty det är ett med avseende på omfånget mycket svårhanterligt och svåröverskådligt material det här rör sig om och författaren har säkerligen fått ut av det så mycket, man rimligtvis kan begära.

Naturligtvis ha även en hel del andra från offentliga myndigheter stammande arkivalier utnyttjats och därjämte ha synnerligen omfattande studier gjorts i privata brev- och memoarsamlingar. Härvid har författaren ej nöjt sig med en genomgång av det stora material, som står till buds i Riksarkivets, Kungl. Bibliotekets samt Uppsala och Lunds universitetsbiblioteks samlingar, utan han har även utnyttjat ett flertal privata arkiv. Det Bernadottska familjearkivet har på vissa villkor öppnats för honom; vidare har han besökt Adelsnäs (Adelsvärd), Almare Stäket (Björnstjerna), Elfsjö (Lagerbielke), Esplunda (Mörner), Magrethelund (Åkerhielm), Skenäs (Palmstierna), Trolle Ljungby (Trolle-Wachtmeister, v.

¹ Förf. redogör i en not till sid. 60 (sid. 403) för statsrådsprotokollens indelning och utseende m. m. Vid den uppräknig av de olika serierna, som där förekommer, ha statsrådsprotokoll i generalauditörsärenden utelämnats. Däremot upptagas »Konseljlistor» och »Expeditionslistor» som några slags statsrådsprotokoll, vilken klassificering dock knappast är lämplig. Vid sidan av de av förf. nämnda protokollen i ministeriella ärenden och hovkanslersärenden (samt utrikesdepartementsärenden) finnas även vissa andra obetydliga serier, vilka redovisats i en nedan nämnd P. M. av H. Brulin. — Den i Riksarkivet förvarade, av H. Brulin utarbetade »P. M. om statsrådsprotokoll», som författaren i detta sammanhang nämner såsom utgörande en vägledning vid hanterandet av statsrådsprotokoll i allmänhet och som han även upptager i källförteckningen i ovan nämnda formulering, existerar tyvärr ej. Däremot finnes en av H. Brulin utarbetad »P. M. angående statsrådsprotokoll i utrikes- och hovkanslersärenden 1809—1840». Denna innehåller egentligen endast en redogörelse för hur dessa speciella protokoll levererats till och inordnats i Riksarkivet.

Brinkmanska arkivet), Ökna (Carl Axel Löwenhielm) m. fl.¹ Han har uppenbarligen ej lämnat någon möda ospard att spåra upp brev och anteckningar från 1800-talets första hälft. Källförteckningen avslutas med en välkommen och upplysande resonerande översikt av de otryckta, framför allt de från privatpersoner emanerande källorna. Även beträffande tryckta källpublikationer och bearbetningar tycks allt väsentligt ha observerats.²

Naturligtvis har även vid färdigställandet av denna avhandling, som vid de flesta andras, små kalamiteter inträffat, så att en felaktig sida i ett åberopat arbete angivits o. dyl., och liknande misstag påvisades också under disputationen. Men med stöd av talrika stickprov, tagna av såväl fakultetsopponenten som författarens egen opponent, kan likväl vitsordas, att på det hela taget stor noggrannhet iakttagits vid citat och källhänvisningar. Författaren redovisar på ett föredömligt sätt sitt material, ofta genom att i noter avtrycka viktigare brev- eller memoarutdrag o. dyl. Stundom händer det dock därvid, att saker och händelser av för ämnet väl så periferiskt intresse råka komma med, stundom närmast i exkursens form, men då alla större noter placerats i ett (65 sidor stort) bihang, så verka ej dessa små utvikningar nämnvärt störande på läsaren.

Vid några tillfällen synes dock författaren ha grundat sina omdömen på mindre lämpliga eller väl svaga belägg eller gjort generaliseringar ut ifrån enstaka händelser. Några exempel på dylikt förfarande kunna här i körthet anföras. Å sid. 9 och not 1 göres ett påstående, som knappast behöver beläggas, men om så anses nödvändigt, så bevisas ej statsrådsämbetenas ringa utrymme för praktisk duglighet med Rosenblads belåtna suck om att han med statsrådsutnämningen slutat sitt politiska liv; kritikern G. Löwenhielms tillspetsade utgjutelse, som även anføres som bevisning för samma sak, får väl ej tagas så allvarligt; på sid. 14 och not 4 generaliseras på endast ett belägg, det framgår dessutom ej, att af Kullberg »nöjde sig med» att framföra »prinsessans förord»; uppgiften på sid. 15 och not 8 borde beläggas från statsrådsprotokoll; på sid. 59 och not 2 göres en generalisering på endast ett och därtill svagt belägg; på sid. 194 och not 7 får man en redogörelse för partisammansträden hos v. Hartmansdorff, stödd på Reuterdahls dagbok, men utan att v. Hartmansdorffs almanacksanteckningar rådfrågats, vilka innehålla en hel del upplysningar i saken. Ytterligare 5 å 6 exempel på samma eller liknande tillvägagångssätt skulle av recensenten kunna uppvisas. På sid. 340 går författaren till en motsatt ytterlighet och anser sig

¹ Det berömda Eriksbergsarkivet har däremot ej fått något besök, detta — enligt vad förf. under disputationen uppgav — av hänsyn till annan forskare.

² Mot författarens uppställning av sin litteraturförteckning vill recensenten resa en gensaga. Förf. har nämligen sammanfört »Memoarer, brevsamlingar samt levnadsteckningar», under det att en rationell uppdelning fordrar särskiljande av memoarer och av andra gjorda levnadsteckningar. Förf. tillämpar ej heller sin egen uppdelning konsekvent. Han för exempelvis Warburgs teckning av J. G. Richert m. fl. under ovannämnda rubrik men hänför Hårnelius' avhandling om Bondeledaren Hans Jansson och Svenskt biografiskt lexikon etc. under rubriken »Bearbetningar».

för att bevisa det tämligen självklara faktum, att verbet »resignera» kan betyda »avgå», böra tillgripa ej blott excerpter ur Svenska akademis ordboks samlingar utan även en strof ur »Gluntarna». Detta tillvägagångssätt är dock ingalunda regel utan endast undantag. I stort sett äro hans påståenden tillfredsställande dokumenterade och hans omdömen måttfulla och väl avvägda. Det är uppenbart att Heckscher fullt behärskar sitt stora och ej så lätt överskådade material och att han utbildat en effektiv arbetsteknik.

Språket i avhandlingen flyter ledigt, och framställningen är överskådlig och lättläst. Någon enstaka gång händer det dock, att författaren gör sig skyldig till motsägelser eller oklarheter. På sid. 189 (nederst) anser sig författaren kunna konstatera, att de radikala oppositionsmännen väntade sig en »fullständig foglighet — — — av den nye konungen», men 8 rader längre fram (sid. 190 överst) säges, att samma personer i samma läge påräknade av kungen »om icke omedelbar lydnad, så i varje fall aktningsfullt intresse». Man får på sid. 130 veta, att 1815 års opposition framförde »för första gången med större styrka — — — tankar på tvåpartisystem och ministerstyrelse efter engelskt mönster» och några rader längre ned förklaras »i fråga om sitt författningsprogram — — — var oppositionen [fortfarande 1815 års!] 'menlös' och — — — inskränkte egentligen sina aktuella krav till det önskemålet att statsråden mera än hittills skulle inlåta sig i direkt diskussion med representationen — — —». Denna senare läsart förefaller — i förbigående sagt — att vara betydligt mera välgrundad än den förra. (Jfr sid. 328.) På sid. 55 säges att »statsrådsberedningen [hade] sina rötter i det frihetstida riksrådets arbete» [?], under det att »den enskilda föredragningen i stället [hade] förebilder i den gustavianska tidens kabinetsföredragningar. Skillnaden är blott, att i de sistnämnda även de formella besluten fattades, medan efter 1809 statsrådsprotokollen funnos kvar att inför nästa riksdags KU bära vittne om motsättningarna mellan konung och rådgivare». Skillnaden är ej så obetydlig som författaren vill göra gällande, och en i ämnet icke initierad läsare torde ej bli klok på, vari denna skillnad bestod. Sådana och några andra kalamiteter av liknande slag få väl skrivas på forceringen vid det slutliga utredigerandet. Stilen är i vanliga fall klar och redig.

Vi övergå här efter till en redogörelse för avhandlingens innehåll. Som redan i samband med granskningen av författarens disposition nämnts, börjar hans framställning med en översikt av statsrådets organisation och arbetsformer. Dettas olika medlemmar, deras ställning och uppgifter bliva först redovisade delvis i anslutning till Bloms avhandling samt Wedbergs och Nils Forssells undersökningar.¹ De, som därvid givetvis mest intressera förf., äro

¹ Blom, Det svenska statsrådets organisation 1809—1840, Uppsala 1881; Wedberg, Karl Johan och högsta domstolen (Statsv. Tidskr. 1931); Nils Forssell, Krigsberedning, civil beredning och statsrådsberedning, Uppsala 1931; Nils Forssell, Omkring Karl Johanstidens statsrådsberedning (Hist. Tidskr. 1932).

statssekreterarna. Tack vare sin förtrogenhet med statsrådsprotokollen kan han mera konkret än tidigare skett belysa deras arbetsvillkor. Det är tydligt, att gränserna för de olika expeditionernas verksamhetsområde till en början ej voro särdeles stadgade trots kansliordningens klassificeringsförsök. Praxis var uppenbarligen länge något vacklande och här och där tämligen inkonsekvent. Ärenden kunde dessutom överflyttas från den ena expeditionen till den andra, stundom för att påskynda ärendenas gång, stundom för att undgå motstånd från en föredragandes sida. Då man t. ex. 1826 ville baronisera en f. d. major till synes utan några andra kvalifikationer än majorsgraden och statssekreteraren för kammarärenden därför energiskt vägrade sin medverkan, lyckades man få statssekreteraren för krigsärenden att i stället föredraga och kontrasignera f. d. majorens upphöjelse. T. o. m. en kontrovers, som författaren karakteriserar som en regelrätt kontrasignationsvägran enl. RF § 38, har dragits fram i ljuset.¹ Mot slutet av perioden, särskilt åren närmast före 1840, synas dock statssekreterarna få allt mer stadgad ämbetssfär och allt större inflytande. Sådana statssekreterare som Danckwardt, Skogman, v. Hartmansdorff och Heurlin blevo, säger förf., »verkliga ministrar, oavsett i vilken utsträckning de personligen hade konungens öra».

Det ordinarie beredningssystem, som från början fanns, var rätt komplicerat. Justitieärenden bereddades i regel i nedre justitierevisionen och föredrogos av revisionssekreterare, ehuru även andra kunde uppträda såsom »föredragande», t. ex. JK och justitiestatsministern.² Den i RF § 10 stadgade allmänna beredningen hade trots RF:s formulering redan från början sitt verksamhetsområde inskränkt till administrativa besvärsmål. Övriga ärenden ankom det på de 4 statssekreterarna att efter gottfinnande bereda, men vid sidan av tre av dessa funnos ända fram till omkring 1820 särskilda beredningar, den ecklesiastika beredningen, statsberedningen (vissa finansärenden) och krigsberedningen. De två förstnämnda av dessa bestodo delvis av personer helt utanför statsrådet. Därtill kom den 1816 inrättade statsrådsberedningen, som ju till en början liksom de tre nyssnämnda beredningarna endast skulle handlägga en viss bestämd del av regeringsärenden. Men, som bekant, avskaffades de övriga beredningarna och hela beredningsarbetet koncentrerades rätt snart, omkring 1820, i statsrådsberedningen (ehuru allmänna beredningen ju för sin speciella uppgift fungerade till 1840).

¹ Om denna kontrasignationsvägran och förf:s reflexioner kring RF § 38 se en utredning under »Översikter och meddelanden» i ett följande häfte av tidskriften.

² Förf. använder ordet »föredraga» även om just.-statsm. och J.K. Det kan dock förtjäna påpekas, att i tidens statsrådsprotokoll användes »föredraga» såsom en terminus technicus. Endast om den, som skall kontrasignera, står det nämligen, att han »föredrog i underdånighet». Då just.-statsm. och JK redogöra för ett ärende, står det däremot alltid »anmälde i underdånighet». Jämför RF:s uttryck i § 38: »alla ... expeditioner och befallningar ... skola, för att bliva gällande, kontrasigneras av den föredragande ...».

Det förefaller recensenten vara tämligen uppenbart, att denna koncentration av beredningen (och därmed av en preliminär beslutbildning) till enbart »de konstitutionella rådgivarna» gemensamt församlade (och alltså ej, som ursprungligen var ämnat, uppdelade på krigsberedning och civil beredning) genomföres fullt avsiktligt och med ett bestämt uppsåt. Ehuru någon undersökning av detta ej företagits, torde det ej vara allt för djärvt att förmoda, att det är statsråden och ej Karl Johan som härvid äro den drivande kraften, ty deras ställning gent emot konungen stärkes givetvis genom denna koncentration. Statsrådsberedningen blev också, som författaren säger (sid. 63), en härd för statsrådets opposition mot de mest godtyckliga yttringarna av det kungliga allenastyrandet. Det visar sig också, som författaren i annat sammanhang påpekar, att reservationerna just på 1820-talet öka i förhållande till tidigare. Statsråden ha uppenbarligen genom beredningen skaffat sig en enhetligare och grundligare uppfattning av ärenden. Naturligtvis kunna även andra orsaker tänkas bidra till reservationsökningen, såsom att Karl Johan nu var kung i stället för regent, att han nu hunnit bli fullt insatt i de nya förhållanden, som mött honom i hans nya rike, m. m.

Det var därför ej underligt, att Karl Johan på äldre dagar ville få bort statsrådsberedningen, och den var också under en kort tid efter departementalreformen avskaffad. På grund av en passus i C. I. Heurlins bekanta memoarer¹ har först Nils Forssell (i Hist. Tidskr. 1932, sid. 151 f.) och sedan Heckscher (sid. 71 f.) dock uppställt den frågan, om det var på konungens eller statsrådets initiativ, som avskaffandet 1840 skedde. De rader i Heurlins berättelse, som det här är fråga om, lyda på följande sätt (moderniserad stavning): »Karl Johan ville själv styra och älskade icke medregenter helst om de på visst sätt voro honom påtvingade. Man ville inom konseljen införa en ny arbetsordning. Statsrådsberedningar och enskilda föredragningar skulle bort såsom grundlagsstridiga. Alla mål skulle föredragas i sittande full konselj. Det kunde omöjligen bära sig. Det blev odrägligt både för konungen och konseljen, och man måste snart återgå till statsrådsberedningar, som likväl till en början skulle hållas hemliga utan protokolls förande — således i en försämrad och icke förbättrad form.» Recensenten är i motsats till de båda författarna ej övertygad om, att Heurlin verkligen med »man» menade de nya statsråden. Men både Forssell och Heckscher komma dock till den slutsatsen, att det är kungen, som är initiativtagare trots Heurlins förmenta påstående om motsatsen. De skäl, som anföras härför av den sistnämnde, äro dels Karl Johans genom Poppus' berättelse² kända hot fyra år tidigare (Heckscher skriver oriktigt »två år») om att avskaffa beredningen, dels de uppgifter om konungens inställning, som framkommo i tidningarna i sam-

¹ Finnas i Lunds universitetsbibl. samt i avskrift i den s. k. Alinska avskriftsamlingen (sig. F 859) i Uppsala universitetsbibliotek.

² Se Wedberg i Sv. Dagbl. 20/2 1931.

band med en samtida pressdiskussion, dels ett av Heckscher funnet, även i andra avseenden intressant, utkast till departementalstadga, i vilket Karl Johan egenhändigt vid en punkt, som föreslår att departementscheferna vid behov på eget initiativ skola samråda före konseljen om vissa ärenden, skrev i marginalen »le Roi sera présent à toutes les discussions — — — le Roi désignera dans chaque cas les affaires qui pourront exiger la réunion de tous les membres du conseil conformément à la lettre de la constitution». Han skulle därtill ha kunnat foga ytterligare Liljecronas meddelande (Bakom riksdagens kulisser, sid. 132) av den 31 maj 1840: »Statsrådsberedningarna hava på Gubbens befallning blivit avskaffade». Någon som helst tvekan behöver ej råda om att Karl Johan — helt visst ej utan skäl — funnit statsrådsberedningarna hinderliga för sitt personliga regeringssätt och att de varit ett utomordentligt medel för främjande av statsrådets konsolidering till en verklig »ministär».

Heckscher skildrar i det följande med stöd av ett omfattande material ur brev, memoarer, statsrådsprotokoll och delvis också tidningspressen, hur det gick till i statsrådsberedningen, vilka som i regel voro närvarande, ordförandeskapet, diskussioner och registrering genom anteckningar på föredragningslistorna av de ståndpunkter de närvarande intagit. Som ett komplement till beredningen sattes den enskilda föredragningen inför Karl Johan i system, och även här får läsaren goda konkreta inblickar i hur det verkligen gick till. Till sist föres man även av författaren till konseljen. Dess reella politiska betydelse och tillvägagångssättet där belysas.

Det synes recensenten vara en ytterst värdefull skildring av regeringssättet in concreto, som givits i avhandlingens första kapitel. Visserligen har författaren härvid haft stöd dels i egna tidigare forskningarna angående statsrådsberedningen, dels i Nils Forssells undersökningar om denna samt i den därav framkallade diskussionen, men han har här framlagt ytterligare bidrag till regeringssättets belysande samt vidgat ramen för dettas studium och givit en god sammanfattande framställning därav. Hela regeringssättet framträder nu i klar och tydlig relief för läsaren.

I nästa stora avdelning, »Statsrådets rekrytering», får man en redogörelse för konseljmedlemmarnas meritering för tillträde till konungens rådsbord. Det är främst nit och skicklighet ådagalagda inom olika områden av förvaltningen, som utgöra befordringsgrunder, men någon enstaka gång ha riksdagsmeriter spelat avgörande roll (även vid befordran till andra högre ämbeten).¹ Allt detta är

¹ Att verksamhet vid riksdagarna någon gång kunde betraktas som en merit för befordran till högre administrativa ämbeten framgår av ett yttrande till statsrådsprotokoll i kammarärenden av den 11/2 1832. Karl Johan ville nämligen göra en person, överste Nackhoff, till landshövding, men statssekreteraren satte sig däremot och yttrade bl. a. till protokollet, att han »icke kunde annat än denna befordran i underd. avstyrka. Överste Nackhoff hade icke visat sig äga någon skicklighet för administrativa ärendens behandling; han hade aldrig därmed befattat sig, aldrig vid riksdagen deltagit i Rikens Ständers överläggningar, aldrig ens vistats på landet ...»

ju sedan gammalt känt, men Heckscher varnar för att draga allt för långtgående slutsatser beträffande statsrådets »politisering» av det samband mellan riddarhuset och konseljen, som i en mängd fall komma till uttryck, ty de svenska adliga ämbetsmännen voro ju sedan gammalt vana vid att göra sig gällande på riksdagen. Det visar sig, menar författaren, att det är ytterst sällsynt, att en framskjuten riksdagspolitiker flyttas direkt in i statsrådet utan att han först som ämbetsman blivit i tillfälle att ådagalägga sin duglighet. Under hela Karl Johans regeringstid kunna endast Mörner (1812), Nordin (1825) och Schwan (1828) sägas utgöra undantag från denna regel och även under Oskar I upprätthålles den med 3. å 4 undantag.

Den undersökning av statsrådets rekrytering och avgång, som företages mot bakgrunden av de politiska dagshändelserna, ger till resultat, att perioden före 1840 års departementalreform och politiska kris är av annan karaktär än tiden efter detta år. Inom statsrådsrekryteringen urskiljer författaren under statsskicket tre första årtionden fyra perioder, skilda från varandra genom riksdagarna 1815, 1823 och 1828—30. Den första säges kännetecknas av en viss likhet med förhållandena under den gustavianska tiden; koteripolitik och hovintriger fingo en väsentlig betydelse för rekryteringen; avgörande var dock efter 1810 kronprinsens personliga ömdöme. Hur dessa påståenden låta förena sig med varandra och på vad sätt det gustavianska draget här speciellt framträder, är ej för recensenten fullt klart. Med 1815 säges ett »uppvaknande» ha skett. Perioden 1815—1823 karakteriseras därför av regentens obenägenhet att vid rekryteringen ge efter för några påtryckningar från riksdagsoppositionens sida, tvärt om utmanade man den genom personvalet vid statsrådskompletteringarna. Detta ledde dock till regeringens nederlag 1823, varför man började tillämpa nya rekryteringsprinciper under den följande tiden (1823—1830). Man valde nu »till övervägande delen män med en någorlunda betydande riksdags-erfarenhet, gärna också personligen stark ställning i representationen», och de mest impopulära rådgivarna fingo avgå. Efter 1828—30 års riksdag blir det en tillbakagång till systemet före 1823 och alltså en avpolitisering av dessa rekryteringsprinciper. Under-tecknad har icke lyckats upptäcka, vari skillnaden före och efter 1815 i verkligheten består, och finner därför denna periodindelning obefogad. Däremot erkännes, att ett hänsynstagande till riksdagen förekommer efter 1823, d. v. s. inför 1828 års riksdag, främst med den 1825 utnämnde af Nordin, men även Wetterstedt (utn. 1824), Wirsén (utn. 1824), Schwan (utn. 1828) och på visst sätt Brahe (utn. 1828) samt måhända ytterligare ett par namn kunna nämnas i detta sammanhang.

Under åren efter 1840 är det två omständigheter, som förläna rekryteringsproblemet en annan karaktär än tidigare. Den ena är departementalreformen, som författaren anser möjliggöra ett införlivande med rådkammaren av dugande politici, ty dessa kunde nu placeras som chefer för just sådana departement, för vilkas

arbetsuppgifter de i sin politiska verksamhet ådagalagt särskilt intresse. (Ex.: Sandströmer, Platen, Palmstierna.) Den andra omständigheten var, att partibildningarna inom riksdagen förändrat karaktär. Den gamla uppdelningen i ett regeringsparti och en opposition utan klart utformade åskådningar har försvunnit. Självständiga grupper med bestämda program i de dagsaktuella frågorna uppstå nu, och regeringen tvingas att taga ståndpunkt till dessa. Man kunde alltså ej längre vid konseljens rekrytering fritt välja bland riksdagsmän i mer eller mindre framskjuten ställning, ty nu måste man även taga hänsyn till deras politiska åskådning och partiförbindelser. Allt detta synes vara välgrundade och intressanta påpekanden. Det torde vara uppenbart, att statsrådets förhållande till riksdagen under 1840- och 1850-talen blir vida mer än förut beroende av dess inställning till de konkreta, dagsaktuella frågorna.

Redan Kihlberg har ju i sin avhandling inledningsvis i stora drag skildrat själva händelseförloppet även före 1858 vid de olika statsrådsväxlingarna. Men givetvis har Heckscher med hjälp av sitt större material ytterligare belyst hithörande frågor. På ett par undantag när överensstämma dock de båda framställningarna i det väsentliga.

De två stora händelserna i denna historia äro ju de båda bekanta kriserna 1840 och 1848. Beträffande den förstnämnda hade det varit önskvärt, att författaren undersökt den roll, som det hemliga utskottet spelade vid regeringens försök att bemästra oppositionen. Han anser tydligen, i anslutning till Kihlberg, att krisen för Posse och Stierneld blir definitivt akut, så att de anse sin ställning ohållbar, redan i juli efter ett par smärre voteringar i förstärkt statsutskott, vilka gingo dem emot. De verkligt betydelsefulla voteringarna, t. ex. om täckande av kabinetskassans skuld, återstodo då ännu. För att beveka det förstärkta statsutskottet tillsattes i mitten av augusti ett hemligt utskott, som bl. a. klart och tydligt fick veta, att det efter tagen kännedom om kabinetskassetrasset m. m. borde tala om för statsutskottet, hur saken låg till, och förmå det att bevilja de nödiga medlen.¹ Detta regeringens speldrag nämnes ej alls av författaren. Det kan med skäl frågas, om Posse och Stierneld voro med på försöket med denna framstöt via hemliga utskottet. Trodde de på möjligheten av framgång härav, eftersom de faktiskt kvarstodo i spetsen för regeringen (trots att de i juli efter de ovannämnda voteringarna anhållit om avsked). Under tecknad är icke beredd att besvara denna fråga, påpekas kan dock, att av C. O. Palmstiernas (Berättelse etc. sid. 94 ff.) framställning synes framgå, att det var först efter sedan hemliga utskottets sinnesstämmning blivit uppenbar, som de definitivt beslöto sig för att resignera.

1848 års märkliga regeringskris har Kihlberg uppfattat som orsakad av förhållandena på riksdagen. Heckscher har här visat upp,

¹ Se Brusewitz, Hemliga utskottet i 1809 års författning, Uppsala 1933, sid. 48 ff.

att det närmaste initiativet med största sannolikhet utgick från justitiestatsministern Posse, men att kungen själv i hemlighet sedan flera veckor gjort förberedelser för att få en ny statsrådsuppsättning. De händelser i riksdagen (dechargedebatten), som voro den yttre, synliga, av Kihlberg synbarligen som drivande ansedda orsaken, ha tydligen endast satt fart på den lavin, som i alla fall förr eller senare under den närmaste tiden av kungen skulle sättas i rullning. Det enastående, så gott som totala ministerskiftet 1848 är alltså egentligen framdrivet av konungen personligen, ej av riksdagen.

Även om en och annan dunkel punkt i statsrådsrekryterings historia under statsskicket 5 första decennier ännu återstår, så innebär dock Heckschers arbete en betydande djupplöjning i det hittills tillgängliga, av honom utökade materialet, vilken låter oss i allt väsentligt se händelseförloppet och de olika verkande orsakerna till personskiptena. T. o. m. den ofta såsom betydelselös förbisedda perioden 1840—1844, d. v. s. från oppositionens kulmination till Karl Johans död, har ägnats uppmärksamhet.

I kapitlet om »Statsrådets reservationer» frågas: äro de avgivna reservationerna att betrakta som fåfänga försök att påverka monarkens handlingssätt, eller äro de tillkomna för att freda statsrådsledamöterna från riksdagskritiken? Är det förra alternativet för handen, kunna reservationernas förekomst utgöra en — visserligen ofullkomlig — måttstock på intensiteten i den motsättning, som tidvis existerade mellan den första statsmaktens båda element, är det senare motivet det avgörande, kan man — menar författaren — därav sluta sig till det tryck, som från ständernas sida utövades på regeringen. Vidare är det skillnad på enstaka medlemmars dissenser och på beslut mot enhälligt statsråd. Efter en summarisk kasuistik kommer författaren till det resultatet, att reservationerna till en början användes helt ämbetsmannamässigt, man hade olika åsikter och lät dem då komma till uttryck i protokollen, precis som i vilket annat kollegialt verk som helst. Fram på 1820-talet öka, som nämnts, reservationerna, och besluten mot enhälligt statsråd bli oftare förekommande, särskilt inom krigsexpeditionen. Det är påfallande, att därvid statsrådets i protokollen uttalade meningar mycket ofta ansluta sig till vad som kan förmodas vara ständerna välbehagligt, och det är kanske ej en tillfällighet, att reservationernas antal synes kulminera inför 1840 års riksdag. Hänsynen till ständernas genom KU verkställda protokollsgranskning har tydligen med oppositionens angrepp ofta blivit bestämmande vid statsrådets ståndpunktstagande i konseljen. Men även det andra av ovan angivna motiv för reservationers framställande har uppenbarligen spelat in under hela perioden. Detta kommer — menar Heckscher — speciellt till synes i de mycket vanliga reservationerna vid utnämningsfrågors avgörande.

I samband med dessa frågor står även den om de ofta omtalade »ja-herrarna» i Karl Johans tidens konseljer. De som i samtida

anteckningar speciellt utpekade såsom sådana, äro statsråden Lagerbielke, Gyllenhaal och Rosenblad. De fåtaliga tecken, som möjligen kunna framletas, på dessa herrars speciella eftergivenhet inför den kungliga viljan uppvägas dock — framhålles det i avhandlingen — av det väsentligt större antal reservationer, i vilka vederbörande deltagit. »Det är alltså» — säges det — »knappast någon egentlig överdrift, om man betecknar talet om 'ja-herrar' i Karl Johans konselj vid denna tid som alldeles oriktigt.» Att talet kunnat uppkomma, torde bero på att — särskilt de två förstnämnda — stodo i nära beroende av konungen, ej minst ekonomiskt. Att de likafullt reservera sig i konseljen ungefär lika ofta som sina kolleger, vittnar ju i så fall om, hur stark den gamla ämbetsmannatraditionen allt fortfarande var även hos innehåvarna av dessa åtminstone delvis som politiska ansedda poster. Icke utan skäl påpekar dock författaren, att detta i stort sett ineffektiva reservationssystem i hög grad bidrog att avtrubba de konstitutionella rådgivarnas ansvarskänsla för politikens allmänna ledning. Man slog sig ofta till ro även i ytterst betydelsefulla frågor, sedan man fredat sitt samvete och undandragit sig det konstitutionella ansvaret genom en reservation till protokollet.

Under Oskar I:s tid blevo förhållandena annorlunda. Beslut mot enhälligt statsråd förekommo knappast, och de betydande politiska motsättningar, som allt fortfarande tidvis förefunnos mellan konung och råd, togo sig ej utlopp i ineffektiva reservationer. Där emot synes benägenheten att anmäla avvikande mening i förvaltningsrättsliga frågor ha levat kvar och kanske stegrats.

Över huvud synes författarens tidsödande och besvärliga studium av reservationspraxis givit lön för mödan och i hög grad bidragit till att belysa tidens politiska förhållanden.

I den sammanfattande avdelningen, »Statsrådet och allena-styrandet», redogöres först kortfattat för grundlagens bestämmelser om förhållandet mellan konung och statsråd. Vid tolkandet av dessa föreskrifter uppställer sig — menar författaren — vissa frågor: förbjuder RF statsråden att utöva någon moralisk påtryckning på monarken vid hans fattande av beslut; skall diskussionen med de konstitutionella rådgivarna vara det enda underlaget för konungens beslut, »så att han alltså strängt taget borde vara hindrad att före ett ärendes behandling i statsrådet bilda sig en egen uppfattning», får han i regeringsärenden rådgöra jämväl med andra personer innan han hört de konstitutionella rådgivarnas mening? Dessa spörsmål och de därtill av Heckscher anknutna resonemangen synas undertecknad i någon mån långsökta. Frågorna torde nämligen, om de över huvud behöva ställas i detta sammanhang, vara besvarade med en hänvisning dels till RF § 9, där statsråden i visst fall skola »kraftiga föreställning — — — göra», dels till RF §§ 13, 32, 33, 35, där konungen tydligen förutsättes såsom själv föredragande och där statsråden uppenbarligen få yttra sig först i efterhand.

Den faktiska fördelningen av rollerna mellan konung och statsråd är det ju, som är det centrala problemet, och åt detta ägnas också den ojämförligt större delen av ifrågavarande intressanta kapitel. Undersökningens resultat i detta hänseende blir, att det är konungen (resp. Karl Johan som kronprins) som ända fram till den De-Geerska ministärens bildande 1858 personligen bestämmer politikens stora linjer. Den allmänna gången av regeringsarbetet, också i detaljerna, behärskas desslikes av konungen, ehuru Oskar I tidvis söker en viss anknytning till regeringsmedlemmarna. Känt är ju att monarkerna, ej minst Oskar I, så gott som på egen hand skötte utrikespolitiken, och Heckschers undersökning bekräftar detta. Om regentens ledning alltså kan sägas kulminera i de ministeriella ärendena, så blir den å andra sidan minst framträdande, då det gäller riksdagsärenden. Propositionerna torde i större utsträckning än andra regeringsåtgärder få skrivas på konseljens räkning. Initiativen kommo vanligen från de föredragande, ehuru kungliga förslag ej saknas. »Det är», heter det (sid. 291), »ytterst be-tecknande, att beslut mot enhälligt statsråd — som annars under stora delar av perioden hörde till ordningen för dagen — praktiskt taget aldrig gällde förslag till riksdagen.» Undantagen äro endast två och de kunna sägas bekräfta regeln.

I detta sammanhang upptages också frågan om konungs och statsråds riksdagsledning och -inflytande. Att Brahe och »Braheväldet» härvid blir undersökt och skildrat är givet, däremot är det förvånande, att ej det hemliga utskottets roll beröres.¹

Slutomdömet om den behandlade periodens regeringssystem blir, att regeringsmakten domineras av konungens person men vid dennes sida står en rådkammare, som tidvis betraktas med öppen misstro av konungen och som ofta reser samfällt motstånd mot dennes vilja men som aldrig vinner självständig anknytning till riksdagen. Maktuppdelningen inom statskicket och motsättningarna inom de båda »statsmakterna» var för sig ha till följd, att regeringen skyddas från parlamentariska inflytelser tack vare splittringen inom representationen, och att denna kan bevara sitt oberoende gent emot »ministären» tack vare splittringen inom regeringsmakten. I detta system vilar huvudansvaret på konungens person med alla de fördelar och riskmoment detta medför.

Det händer lätt, då man skall recensera ett arbete, som man tidigare gjort bekantskap med i egenskap av fakultetsopponent, att man mera intresserar sig för dess fel än för dess förtjänster. Så har kanske i någon mån blivit fallet i ovanstående granskning. Det är därför recensenten angeläget att som en avslutning av denna ytterligare betona här omskrivna avhandlingens stora förtjänster. Heckscher har med hjälp av sitt rika och väl hanterade material åstadkommit en välbehövlig djupplöjning på ett område, där man tidigare — åtminstone i många detaljer — mera gissat sig fram än

¹ Jfr Brusewitz, Hemliga utskottet i 1809 års författning. Uppsala 1933.

egenligen vetat ordentligt besked. Den nya undersökningen av statsrådets avgång och tillkomst har givit oss ny kunskap, och framför allt har det omfångsrika studiet av de s. k. reservationerna ej blott berikat utan även korrigerat vår kunskap inom ett centralt område av Karl-Johans-tidens regeringssystem. Även klarläggandet av regeringens s. a. s. arbetsteknik (i beredning, enskild föredragning, konselj) är ett ytterst intressant och värdefullt bidrag till belysningen av periodens förhållanden.

Det inte minst värdefulla, som möter läsaren av denna avhandling, är den entusiasm och den brinnande forskarhåg, som uppenbarligen besjälat författaren under arbetets gång och som ej tillåtit honom att vika undan för uppgiftens svårigheter och stöttestenar. Det är att hoppas, att han skall bli i tillfälle även i fortsättningen rikta vår statsvetenskapliga litteratur med ytterligare undersökningar av liknande slag.

Gunnar Hesselén.

STUART A. RICE: *Quantitative methods in politics*. New York 1928.

Det behöver väl knappast betonas att den politiska vetenskapen länge varit benägen att försumma användningen av statistiska och överhuvud siffermässiga metoder. Det kan till och med sägas att man i äldre politiska arbeten ofta undviker att utnyttja även mycket lättillgängligt statistiskt material. Jag tillåter mig att nämna några exempel. Då jag läste in mina examina i statskunskap var det nödvändigt att fullständigt inlära rösträttsvillkoren enligt de skilda parlamentsreformerna i England på 1800-talet. Dessa ytterligt invecklade bestämmelser lärde vi oss, men däremot inte storleken av de folkgrupper som varit röstberättigade under olika perioder; det senare hade uppenbarligen givit en mera konkret bild av de politiska förhållandena. Handböckerna i engelsk politisk historia meddela naturligtvis alltid uppgifter angående partifördelningen i underhuset, men man finner endast i undantagsfall upplysningar om partiernas röstsiffror inom valmanskåren; härigenom skapas förutsättningar för i väsentliga punkter skeva framställningar av Englands partihistoria, eftersom små förskjutningar bland väljarna faktiskt medfört väldiga förändringar inom representationen. Det är betecknande att, så vitt jag vet, ingen mera ingående redogörelse givits för elektoratets storlek och valdeltagandet i Sverige under slutet av 1800-talet förrän i Thernænius' arbete om lantmannapartiet. När det gäller frågor, för vilkas lösning begagnandet av statistiska metoder — om också av den enklaste natur — kräves, är bristen på givande undersökningar än mera påtaglig. Rörande t. ex. verkningarna av olika valsystem har mycket litet gjorts. De sociala förhållandena inom olika representationer ha blott i förbigående beaktats. Detsamma gäller en rad på gränsen mellan statskunskap

och sociologi stående frågor om de politiska åsikterna hos skilda socialklasser, kön och åldrar, om verkningarna av olika författningsinstitut, om den politiska propagandas betydelse o. s. v.

Frågor av denna art ha under senare år blivit föremål för relativt stor uppmärksamhet i Amerikas politiska litteratur; här finnas åtskilliga undersökningar, i allmänhet publicerade i politiska, sociologiska och statistiska tidskrifter, som icke äga motsvarighet på annat håll. En utmärkt introduktion i de härvid använda metoderna ger Rice's arbete om »kvantitativa» metoder i politiken. Författarens syfte är, som han upprepade gånger betonar, icke att komma fram med nya forskningsresultat av större värde; han vill främst giva en föreställning om de möjligheter, som finnas på detta område, och framkastar därför en rad frågeställningar för att sedan med ett eller flera exempel giva en antydning om hur de statistiskt kunna behandlas. Inledningsvis lämnas en principiell framställning av just dessa undersökningens syften. Här betonas bl. a. att ordet »kvantitativ» användes som en allmän beteckning både för mera vetenskapligt statistiska och enkla aritmetiska metoder. Vidare diskuteras en del frågor av kunskapsteoretisk natur. Man har kanske här, liksom på en del andra punkter, intrycket, att författaren framför sina meningar i onödigt invecklade och subtila formuleringar; en läsare, som icke är van vid hans terminologi, får ibland känslan av systematisk tillkrångling av enkla problem.

Den följande framställningen är indelad i fyra kapitel, behandlande *The content and statistical distribution of attitude*, *Special variations of political attitude*, *The voting behavior of representative groups* och *Time variations in political attitude*. Det bör erinras om att författaren med »attitude» menar en »disposition för ett visst uppträdande utan hänsyn till den grad av rationalisering, som kan föreligga i förbindelse härmed»; många skulle nog, såsom antydes, hellre använda ordet *opinion*. I var och en av de nämnda avdelningarna upptar författaren en rad specialfrågor, varvid han först diskuterar olika möjligheter för en undersökning och sedan genom något konkret exempel illustrerar den metod han anser lämpligast. Hans material utgöres huvudsakligen av valstatistik och av experiment utförda med skilda persongrupper, främst med universitetsstudenter. Här kunna blott några få moment i framställningen beröras.

I ett avsnitt i det andra av de nämnda huvudkapitlen utgår författaren från val och folkomröstningar i staten Washington under tiden 1914—1922. Syftet är här att undersöka korrelationen mellan åsikter i olika frågor och sambandet mellan politiskt ställningstagande och social och regional fördelning. För detta ändamål har författaren undersökt rösternas fördelning i Washingtons 39 grevskap, dels vid vissa val, dels vid folkomröstningar av mera betydelsefull natur, och han visar sedermera genom jämförelser sambanden mellan olika attityder. Bl. a. får man på detta sätt klargjort att i vissa fall starka motsättningar förelagat mellan bönderna och de organi-

serade arbetarna men att i andra dessa båda sociala huvudgrupper visat en överraskande samhörighet. I ett annat avsnitt av samma avdelning undersökes förhållandet mellan storstäder, mindre städer och landsbygd ur politisk synpunkt i en rad stater. I de väststater, där under senare år radikala nya partibildningar starkt framträtt, ha, konstaterar författaren, dessa partier vunnit understöd på landsbygden och i viss utsträckning i de större städerna; småstäderna med sin befolkning av handlande och hantverkare ha däremot visat sig ytterligt konservativa. Rice redogör också för kvinnornas röstning i den enda stat, Illinois, där man skilt på de manliga och kvinnliga rösterna. Det uppvisas att kvinnorna år 1920 röstade för den republikanske presidentkandidaten i avsevärt större utsträckning än männen. Att kvinnorösträtten, som åtskilliga erfarenheter i Europa giva vid handen, i allmänhet verkar som en konservativ faktor, bestyrkes sålunda.

I den sista avdelningen redogöres bl. a. för ett par intressanta experiment. I ett fall fastställde Rice genom enqueteer i vilken utsträckning en grupp studenter ändrade ståndpunkt inför ett mot utvecklingsläran riktat agitationsföredrag av William Bryan. I ett annat fall undersöktes hur opinionerna inom en större studentgrupp utvecklades under presidentvalskampanjen 1924. I intet av dessa fall äro de resultat, till vilka författaren kommer, i och för sig av synnerligen stort intresse, men man får ett starkt intryck av de betydande möjligheter, som en användning av hans metoder i större skala innebär. I samma avdelning behandlar författaren valdeltagandet i Förenta staterna sedan 1880; på grund av den bristfälliga registreringen av de röstberättigade medför detta betydande svårigheter. Rice kommer emellertid till resultatet att valdeltagandet i det hela avsevärt minskats under de senaste decennierna och att särskilt de kvinnliga väljarnas ringa politiska intresse medverkat härtill.

På några av de största och mest intressanta problemen i Rice's arbete har det ej varit möjligt att ingå, då härför skulle krävas alltför vidlyftiga redogörelser för författarens metoder och hypoteser. Stundom synes författaren framkasta teorier utan tillräcklig motivering, men detta förklaras i viss mån därav, att hans strävan hela tiden är att intressera läsaren för de metoder han företräder, hans bok är snarare en propagandaskrift för de »kvantitativa» synpunkterna än en avslutad vetenskaplig undersökning. Säkert är att författaren vinner sitt huvudsyfte; läsaren stimuleras att reflektera över de förordade metodernas användbarhet.

Herbert Tingsten.

BERÄTTELSE ÖVER FAHLBECKSKA STIFTELSENS VERKSAMHET ÅR 1933

Fahlbeckska Stiftelsens Kollegium har under året haft enahanda sammansättning som närmast föregående år. Som præsens och sekreterare har undertecknad fungerat. Sju sammanträden ha hållits, därav ett som vanligt var förlagt till Stiftarens födelsedag den 15 oktober och förenat med nedläggning av en krans å hans grav.

Av »Skrifter, utgivna av Fahlbeckska Stiftelsen» har under året utkommit »Bidrag till kännedomen om den kommunala beskattningen och vissa därmed sammanhängande ekonomiska och demografiska förhållanden i Sveriges landskommuner under åren 1918—28» av F. J. Linders. Till tryckning i samma skriftserie ha dessutom antagits följande skrifter, nämligen 1) en av docenten K. A. Edin verkställd statistisk utredning angående förekomsten av aborter inom Sverige, 2) ett antal genom prof. S. Wicksells försorg utarbetade statistiska tabeller rörande de demografiska förhållandena i Sveriges olika landsdelar samt 3) en avhandling med titeln »I den konjunkturteoretiska diskussionen» av docenten J. Åkerman.

Forskningsunderstöd har tilldelats fil. lic. N. Tenow för studium av den schweiziska voteringsordningens praxis. Dessutom har anslag beviljats till bekostande av statistiska undersökningar rörande de svenska högskolestudenternas ekonomiska förhållanden.

Statsvetenskaplig Tidskrift har utkommit med årgången 36, som vanligt omfattande 5 häften och om sammanlagt ungefär 31 tryckark (489 sidor). Undertecknad har som förut varit redaktionssekreterare och tidskriftens ansvarige utgivare, under medverkan av professor Sommarin (nationalekonomi), professor Wicksell (statistik), professor A. Bruswitz, Uppsala (litteraturgranskningar: politik) samt för översikter och meddelanden, politik, under förra delen av året biblioteksamanuensen B. Hjelmqvist och sedan docenten E. Thermænius. En i tidskriften införd uppsats av professor H. Kelsen om »Den rena rättsläran» har utgivits i en separatupplaga.

Till att delta i revisionen av Stiftelsens räkenskaper har universitetets rektor utsett professor A. Ernberg.

Lund i mars 1934.

Rob. Malmgren.

Räkning över Fahlbeckska Stiftelsen för räkenskaps- året 1932—1933.

(Utdrag ur räkenskaperna för Lunds Universitet.)

Balans från föregående räkenskapsår.

Sydsv. Kraft A.-B:s 4 1/2 % obligationer.....	121,000: —	
Sthlms int.-garanti A.-B:s 4 1/2 % d:o.....	25,000: —	
Sveriges stadshypotekskassas 5 % obl. av 1922	20,000: —	
D:o d:o 5 % d:o » 1926	19,000: —	
D:o d:o 5 % d:o » 1928	75,000: —	
Trafik A.-B. Grängesberg-Oxelösunds 4 1/2 % obl. av 1930	15,000: —	
Skand. Kredit A.-B., å check-räkning	6,327: 79	281,327: 79

Uppbörd.

Ränta å obligationer	12,945: —	
Skand. Kredit A.-B., ränta å check-räkning	230: 51	
A.-B. C. W. K. Gleerup	552: 30	13,727: 81
	<u>Summa kr.</u>	295,055: 60

Utgifter.

1) Statsvetenskaplig Tidskrift.

Tryckningskostnader.....	2,257: 15	
Redaktörsarvode	1,000: —	
Kontant till expeditionen	6,000: —	9,257: 15

2) Övriga utgifter.

Överfört till understödsfonden	5,427: 66	
Præsesarvode	300: —	
Räkenskapsföraren	100: —	
Revisorsarvode	50: —	
Granskn. av manuskript	40: —	
Kursskilln. vid konvertering av oblig. ...	150: —	
Diverse omkostnader	93: 40	6,161: 06
		15,418: 21

Balans till följande räkenskapsår.

Sydsv. Kraft A.-B:s 4 1/2 % obligationer	116,000: —	
Sthlms int.-garanti A.-B:s 4 1/2 % d:o	25,000: —	
	<u>Transport</u>	141,000: —
		15,418: 21

FAHLBECKSKA STIFTELSEN

	Transport	141,000: —	15,418: 21
Sveriges stadshypotekskassas 5 % obl. av 1922		20,000: —	
— D:o d:o 5 % d:o » 1926		19,000: —	
D:o d:o 5 % d:o » 1928		75,000: —	
Trafik A.-B. Grängesberg-Oxelösunds 4 1/2 % obl. av 1930		15,000: —	
Skand. Kredit A.-B., å check-räkning		<u>9,637: 39</u>	279,637: 39
	Summa kr.		295,055: 60

Räkning över Fahlbeckska understödsfonden för
räkenskapsåret 1932—1933.

Balans från föregående räkenskapsår.

Sveriges stadshypotekskassas 5 % obl. av 1926		25,000: —	
Skand. Kredit A.-B., å check-räkning		<u>9,785: 39</u>	34,785: 39

Uppbörd.

Ränta å obligationer		1,250: —	
Skand. Kredit A.-B., ränta å check-räkning		440: 82	
Omföring från Fahlbeckska Stiftelsens fond		<u>5,427: 66</u>	7,118: 48
	Summa kr.		41,903: 87

Balans till följande räkenskapsår.

Sveriges stadshypotekskassas 5 % obl. av 1926		25,000: —	
Skand. Kredit A.-B., å check-räkning		<u>16,903: 87</u>	41,903: 87
	Summa kr.		41,903: 87

Räkning för Statsvetenskaplig Tidskrift för
räkenskapsåret $1/7$ 1932— $30/6$ 1933.

a) Sammandrag av kassa-kontot.

Balans $1/7$ 1932.

Skand. Kredit A.-B., å sparkasseräkning	687: 93	
Kontant i kassan	44: 67	732: 60 ¹

Inkomster.

Prenumerationsavgifter	443: —	
Lösnummer och äldre årgångar	29: 80	
A.-B. C. W. K. Glerup, redovisning för år 1932.....	718: 35	
Kontant från Fahlbeckska Stiftelsen	6,000: —	
Ränta å sparkasseräkning	35: 80	
Annons	100: —	
Diverse	0: 40	7,327: 35
	Summa kr.	8,059: 95

Utgifter.

Författarearvoden	2,970: 25	
Avlöningar	3,150: —	
Telefon	83: 80	
Rabatt å pren. avgift	5: —	
Diverse omkostnader	386: 91	
Inlösta jetonger	160: —	6,755: 96

Balans $30/6$ 1933.

Skand. Kredit A.-B., å sparkasseräkning	1,258: 73	
Kontant i kassan	45: 26	1,303: 99 ¹
	Summa kr.	8,059: 95

b) Översikt för räkenskapsåret $1/7$ 1932— $30/6$ 1933.

Debet.

Prenumerationsavgifter (exp.)	443: —	
Lösnummer och äldre årgångar (exp.).....	29: 80	
A.-B. C. W. K. Glerup (exp.)	718: 35	
	Transport	1,191: 15

¹ Dessutom inneliggande tidskriftslager, här ej upptaget till särskilt värde.

	Transport	1,191: 15	
Annons (exp.).....		100: —	
Ränta å sparkasseräkning (exp.)		35: 80	
Diverse (exp.).....		—: 40	1,327: 35
Förlust för räkenskapsåret.....			8,525: 76
	Summa kr.		9,853: 11

Kredit.

Författarearvoden (exp.)			2,970: 25
Tryckn.-kostnader (Fahlb. St.): bet. under räkenskapsåret			2,257: 15 ¹
Avlöningar: utb. av exp.	3,150: — ²		
» » » Fahlb. St.	1,000: —	4,150: —	
Telefon (exp.).....			83: 80
Diverse omkostnader (exp.)			386: 91
Återsänt avdrag å pren.-avg. (exp.).....			5: —
	Summa kr.		9,853: 11

¹ Tryckningskostnaderna för h. 1—2 (år 1933) påföras följande räkenskapsår.

² Vissa arvoden avse jan. 1932—juni 1933.

Till red. insända skrifter.

- Ekonomisk Tidskrift.* 1933. H. 5—6. Uppsala 1934.
Finlands officiella statistik. Arbetsstatistik. Understödkassor år 1931. Hfors 1934. — Olycksfallsstatistik. Olycksfallen i arbetet år 1929. Hfors 1933.
Finsk Kommunaltidskrift. 1933. Nr 8—10. Hfors 1933 o. 1934.
Finsk Tidskrift för vitterhet, vetenskap, konst och politik. T. CXVI. H. I—II. Hfors 1934.
Il Secolo Fascista. 1934. N:o 1—5. Roma 1934.
Industria. Årg. XXX. N:o 1—6. Sthlm 1934.
Institut International d'Agriculture, Rome. Revue Internationale d'Agriculture. 1934. N:o 1—2. Rome 1934.
International labour review. Vol. XXIX. N:o 1—2. Genève 1934.
Kommersiella Meddelanden. Årg. 21. Nr 1—4. Sthlm 1934.
Konsumentbladet. 1934. Nr 1—11. Sthlm 1934.
Meddelanden från Skattebetalarnas Förening. Nr 39. Sthlm 1934.
Mercator. Tidskrift för Finlands näringslif. Årg. XXIX. Nr 1—10. Hfors 1934.
Nationalekonomisk Tidsskrift. 1933. H. 6. 1934. H. 1. Kbhvn 1933 o. 1934.
Nordisk Försäkringstidskrift. 1934. N:o 1. Sthlm 1933.
Nordisk Tidskrift för vetenskap, konst och industri. 1933. H. 7—8. 1934. H. 1. Sthlm 1933 o. 1934.
Skandinaviska Kreditaktiebolaget. Kvartalsskrift. 1934. Nr 1. Sthlm 1934.
Social Tidskrift. 1934. Nr 1—2. Hfors 1934.
Sociala Meddelanden. 1934. Nr 1—2. Sthlm 1934.
Statistisk Månadsskrift. Årg. 28. Nr 12. Årg. 29. Nr 1. Sthlm 1934.
Statistisk Årsbok för Helsingfors stad. 1933. Hfors 1933.
Sunt Förnuft. Årg. XIV. Nr 1—2. Sthlm 1934.
Svensk Finanztidning. Årg. XII. Nr 14—18. Sthlm 1934.
Svensk Juristtidning. 1934. H. I. Sthlm 1934.
Svenska Stadsförbundets Tidskrift. 1934. H. 1. Sthlm 1934.
Sveriges officiella statistik. Arbetsinställelser och kollektivavtal samt förlikningsmännens verksamhet år 1932. Av K. Socialstyrelsen. Sthlm 1933. — Befolkningsrörelsen år 1931. Av Statistiska centralbyrån. Sthlm 1934. — Lönestatistisk årsbok för Sverige 1932. Av K. Socialstyrelsen. Sthlm 1933.
Sveriges Riksbank 1933. Årsbok, utarbetad av Riksbankens statistiska avdelning. Sthlm 1934.
The L. M. Ericsson Review. 1934. Nr 1. Sthlm 1934.
Tiden. 1934. Nr 1—3. Sthlm 1934.
Weltwirtschaftliches Archiv. Band 39. Heft 1—2. Jena 1934 (tr. Hamburg).
Ökonomi og Politik. Aarg. 7. Nr 4. Kbhvn 1934.
ÅHNLUND, NILS, Ståndsriksdagens utdåning 1592—1672. (Sveriges Riksdag. Historisk och statsvetenskaplig framställning. Utg. enl. beslut av 1926 års riksdag. Förre avdeln. Band III.) Sthlm 1933.
BRISMAN, SVEN, Sveriges affärsbanker. Utvecklingstiden. Sthlm 1934. P. A. Norstedt & Söner.
BRUNS, VIKTOR, Der internationale Richter. (Skrifter utgivna av Svenska institutet för internationell rätt vid universitetet i Uppsala. Nr 1.) Uppsala 1934.
— —, Deutschlands Gleichberechtigung als Rechtsproblem. (Beiträge zum ausländischen öffentlichen Recht und Völkerrecht. Heft 21.) Berlin 1934. Carl Heymanns Verlag.
FRANSEN, NAT., Logik, kunskap, verklighet. Sthlm 1934. Samtidens Bokförlag.
KOCK, KARIN, Roosevelts program ur konjunktursynpunkt. Sthlm 1934. Kooperativa Förbundets Bokförlag.
MAUDUIT, ROGER, La Réclame. Étude de sociologie économique. Paris 1933. Librairie Félix Alcan.
STAEL VON HOLSTEIN, L., Autour de la conception juridique des servitudes internationales. (Extrait de la Revue Générale de Droit International Public.) Paris 1934.
WESTIN SILVERSTOLPE, G., Rikets finanser. Sthlm 1934. Kooperativa Förbundets Bokförlag.
Les services sociaux. (Bureau international du Travail. Études et Documents. Serie M. N:o 11.) Genève 1933.
Statut et règlement de la Cour permanente de Justice internationale. Éléments d'interprétation. Berlin 1934. Carl Heymanns Verlag.

Försäkringsaktiebolagen
"Skåne" och "Malmö"

Huvudkontor i Malmö

Brand=
Liv=
Olycksfalls=
Automobil=
och andra
Försäkringar

Den 1 januari 1934 ansvarade »Skåne» för

Brändförsäkringar ca	2.300.000.000 kronor
Kapitalförsäkringar ca	225.000.000 kronor
Ränteförsäkringar ca (årligen)	1.600.000 kronor

Den 1 januari 1934 utgjorde »Skånes»

Samtliga fonder ca	90.000.000 kronor
(incl. garantifondförbindelser)	9.300.000 kronor)

Statsvetenskaplig Tidskrift har utgivit sitt fjärde häfte för året. Där i skriver prof. em. *E. Wadstein* om »Eriks gatans ursprungliga ändamål och betydelse» samt fil. mag. *L. Frykholm* om »Carl Schmitts statslära». Översiktsavdelningen upptar artiklar om »Konstitutionella och kommunala frågor vid 1934 års lagtima riksdag» (av *Sune Holm*), om »Den svenska ministärens sammansättning 1905—32» (av *Arvid Andersson*), om »Författarskapet till det s. k. Korsbergerska memorialet» (av *G. Hesselén*) och om »Ett förslag till omgruppering av 1809 års RF» (av *S. Andgren*) ävensom tidskriftsöversikt. — Litteraturavdelningen innehåller recensioner av *A. Brusewitz*: »Studier över riksdagen och utrikespolitiken» (av *K. Berlin*), av *Nils Holmberg*, »Medelklassen och proletariatet» (av *G. Heckscher*) och av *G. Lachapelle*, »Les régimes électoraux» (av *B. G. Cederström*). — Tidskriften har i detta häfte lancerat en nyhet genom att bereda plats för en 54 sidor stark bibliografisk översikt över »Statsvetenskaplig litteratur», sammanställd av *B. G. Cederström*.